

MERJA AHO & STEFAN MOSTER

FILIn opas
kirjallisuuden
kääntäjille

SKS

F I L I FINNISH
LITERATURE
EXCHANGE

MERJA AHO & STEFAN MOSTER

FILIN opas
kirjallisuuden
kääntäjille

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA
HELSINKI 2021

© Merja Aho, Stefan Moster & SKS, 2021

Teoksen jakelu ja osittainen kopiointi muuhun kuin lain sallimaan yksityiseen käyttöön ilman tekijänoikeuden haltijan lupaa on korvausvastuun ja rangaistuksen uhalla kielletty.

Risto Rasan runo (teoksesta Kootut runot, Otava, 1992/2013) ja Ilpo Tiihosen »Nocturne» (teoksesta Arjen armada, WSOY, 1980) julkaistu oikeudenhaltijoiden luvalla.

Kirjan kirjoittamista ovat tukeneet Suomalaisen Kirjallisuuden Seura / Kirjallisuuden vientikeskus FILI ja Suomen tietokirjailijat ry.

Teoksen on ideoinut ja tuottanut FILI – Kirjallisuuden vientikeskus.

ISBN 978-951-858-437-0 (nid.)

ISBN 978-951-858-433-2 (PDF)

URN <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2021110954499>

Sisällys

LUKIJALLE

Sivu 11

MITÄ KIRJALLISUUDEN KÄÄNTÄJÄN PITÄÄ OSATA – KÄÄNTÄJÄN PERUSTAITOJA

Mitä kääntäminen on	15
Kirjallisuuden kääntäminen vs. asiatekstien kääntäminen	17
Monimutkainen mutta mahdollinen	19
Kääntäminen on ammatti	19
Onko minusta kääntäjäksi?	21
Palautteen merkitys	22
Jokainen kääntäjä on erilainen	23
Millainen kääntäjä olen?	24
Mitä saan kääntää? Mitä haluan kääntää?	
Mitä osaan kääntää?	27
Ymmärtäminen ja samaistuminen	28
Peruskysymykset	30
Kielitaito	30
Kirjallisuuden tuntemus	33
Yleissivistys, tieto ja vaisto	36
Empatia	38
Kääntäjän psykologia	39
Kääntäjä ja teos	42
Vaikea teksti, helppo teksti	44
Mitä kannattaa kääntää?	46
Vastaavuus	46
Uskollinen vai vapaa?	49
Kysy tekstiltä!	52
Tunnista konteksti!	54
Intertekstuaalisuus	57
Interkulttuurisuus	59

Eri kirjallisuusgenrejen kääntäminen	61
Kaunokirjallisuus	62
Klassikot	75
Historiallinen romaani	77
Dekkarit ja trillerit	78
Viihdekirjallisuutta	83
Essee	84
Tietokirjat	86
Runous	89
Näytelmät	94
Lasten ja nuorten kirjat	97
Sarjakuvat	101
Kääntäjä on outo otus	102
Kääntäjä ja kirjailija	103
Kääntäjä ja kustantaja	105
Kääntäjä ja kritiikki	106
Kääntäjä ja Suomi	107
Kirjan kääntäminen: koko prosessi	107
Sopimus ja palkkio	108
Ajanhallinta	108
Versiot	109
Tavoitteet	110
Vakio-ongelmat	111

KÄÄNTÄJÄN AMMATIN VALO- JA VARJOPUOLIA

Onko ajankäyttö hallinnassa?	115
TIETOLAATIKKO: Tulleeks tällä toimeen?	116
Mitenkäs ergonomia, ravinto, liikunta?	117
Työvälineitä ja ammatissa toimimisen tapakulttuuria	117
TIETOLAATIKKO: Kääntäjän portfolio	118
TIETOLAATIKKO: Käännöstietokanta	119
Sanakirjoja, linkkilistoja, korpuksia	120

KIRJALLISUUDEN VIENTIKESKUS FILI

FILI kääntäjien kouluttajana	125
Kääntäjäkoulutus osana kirjallisuuden kansainvälistämistä	126
Koulutusta ja koukutusta	126
Suomea Suomessa -harjoitteluohjelma	128

Aloittelevien kääntäjien kurssi	130
Yhteistyö yliopistojen kanssa	132
Mentorointiohjelmat	132
Kääntäjien fellowship-ohjelma	142
Kääntäjäresidenssi	144
Sormi suussa vai tuntosarvet ojossa?	145
Yhteistyö ulkomaisten yliopistojen kanssa	147
Koulutuksia muiden tahojen kanssa	147
Koulutusta myös kirjallisuudenlajeittain	148
Suomenruotsalaisen kirjallisuuden kääntämisestä	148
Saamen kielillä kirjoitetun kirjallisuuden kääntämisestä	149
Erilaisia seminaareja ja webinaareja	150
FILIN resurssit ja muu kääntäjätoiminta	151
Kääntöpiiri – Kääntäjien virtuaalinen keskustelualusta	151
TIETOLAATIKKO: Kääntöpiiriin kaksi puolta:	
julkinen ja suljettu	152
Kääntäjien lukupiiri	153
Kirjamessutapaamiset	153
Valtion ulkomainen kääntäjäpalkinto	154

KIRJALLISUUSVIENTI

Mitä lukijalausunto sisältää?	158
Kääntäjän roolista myynnissä	159
Kääntäjän ja agentin välinen yhteistyö	160
Kääntäjä agenttina	160
Mistä saa tietoa kirjoista?	162
Miten voi saada käännösprojektin?	162

LUKUVINKKEJÄ 165

KIRJOITTAJAT 166

KIITOKSET 168

HENKILÖ- JA TEOSHAKEMISTO 169

MERJA AHO & STEFAN MOSTER

FILIN opas
kirjallisuuden
kääntäjille

LUKIJALLE

Tämä kirjallisuuden kääntämisen opas on tarkoitettu kääntäjille, työuran alussa oleville suomen kielen ja kääntämisen opiskelijoille sekä kirjallisuuden kääntämisen opettajille ja muille alan ammattilaisille, kuten kustantajille ja kustannustoimittajille.

Kirja keskittyy lähinnä suomenkielisen kirjallisuuden kääntämiseen, mutta samoja periaatteita ja käytänteitä voi soveltaa myös muista kielistä käännettäessä. Kirjan esimerkit viittaavat enimmäkseen suomen kielellä kirjoitettuihin kirjoihin. Suomen lisäksi on muutamia viittauksia myös suomenruotsalaisen ja saamenkielisen kirjallisuuden kääntämiseen, lähinnä kääntäjäkoulutuksiin.

Oppaan lähtökohtana on käytännönläheisyys. Opas piirtää kokonaiskuvan siitä, mitä kääntäjänä toimiminen on ja mitä kääntäminen ylipäätään on. Mitä kirjallisuuden kääntäjän pitää osata? Riittääkö että osaa lähdekieltä ja omaa äidinkieltä? Mitä voi kääntää? Mitä kannattaa kääntää? Miten asiatekstin kääntäminen eroaa kirjallisuuden kääntämisestä? Entä onko eroa kääntää kaunokirjallisuutta tai tietokirjallisuutta? Tai lasten- ja nuortenkirjallisuutta? Runoja? Esseitä? Sarjakuvia? Eroaako historiallisen romaanin kääntäminen esimerkiksi dekkarin kääntämisestä? Miten kääntää murteita tai dialogia?

Lisäksi pohditaan monelta eri kantilta kääntäjän identiteettiä: millainen kääntäjä minä olen? Valotetaan myös kirjan kääntämisen koko prosessia sekä kääntäjän suhdetta kirjailijaan ja kustantajaan.

Tavoitteena on, että tämä opas auttaa omalta osaltaan saattamaan kääntämisen hiljaista tietoa yhä useamman kääntäjäksi aikovan ja jo ammatissa toimivan hyödyksi.

Kirjallisuuden kääntäjäksi koulutaudutaan, tullaan, päästään, ajaudutaan – ei ole olemassa vain yhtä tapaa. Polkuja on useita, ja monesti ne kiemurtelevatkin toistensa vierellä tai risteävät kantoja, kiviä ja juurakoita väistellen.

Monet päätyvät kirjallisuuden kääntäjiksi opiskeltuaan oman kotimaansa yliopistossa suomen kieltä ja kirjallisuutta, joskus jopa kääntämistä. Tämän kirjan julkaisuajankohtana, vuonna 2021, suomen kieltä voi opiskella noin 80 yliopistossa yli 30 maassa. Vertailun vuoksi ruotsia opetetaan yli 200 yliopistossa. Se on tietenkin hyvä ajatellen suomenruotsalaisen kirjallisuuden kääntämistä muille kielille.

Kirjassa esitellään Kirjallisuuden vientikeskus FILIN kääntäjille järjestämiä koulutuksia. Muutamat niistä ovat vakiintuneet FILIN toimintaan, kuten yhdessä Opetushallituksen kanssa joka toinen vuosi järjestettävä aloittelevien kääntäjien kurssi. Muita vakiintuneita koulutusohjelmia ovat mentorointiohjelmat ja kääntäjien fellowship. FILI osallistuu kansainvälisille ammattilaiskirjamessuille, järjestää kustantaja- ja toimittajavierailuja, tukee eri tavoin kirjallisuuden kääntämistä ja käännösten näkyvyyttä ulkomailla, pitää yllä käännöstietokantaa ja toteuttaa monenlaista kirjallisuuden kääntäjien koulutusta. Kirjassa tutustutaan esimerkkien kautta FILIN koulutuspalettiin ja tuleviin painopisteisiin. Lisäksi kerrotaan FILIN muista kääntäjille suunnatuista palveluista.

FILIN rooli kääntäjien kouluttajana on tunnustettu. FILI pyrkii myös edistämään uuden, kääntäjän ammattitutkintoon tähtäävän koulutuksen perustamista.

Ammattimaiset kääntäjät ovat kirjallisuusviennin avaintekijöitä. Ilman kääntäjiä Suomen kirjallisuus ei olisi osa maailmankirjallisuutta.

FILIN ylläpitämien tilastojen mukaan käännöksiä julkaistaan vuosittain keskimäärin 300 nimekettä. Onko se paljon vai vähän, voidaan toki pohtia. Kirjassa kerrotaan myös kirjallisuusviennistä prosessina ja FILIN asemasta alan eri toimijoiden tukijana.

Toivottavasti tämä opas auttaa lukijaa ymmärtämään, mistä kääntämisessä on kysymys. Ja mikä on kääntäjän merkitys.

Kääntäjä on outo otus, jonka työtä ei voi verrata mihinkään. Kääntäminen ei ole kirjoittamista eikä esittämistä. Kääntäminen on kääntämistä ja sillä sipuli.

Basta! That's it! Voilà! Und fertig!

Helsingissä ja Berliinissä 8. syyskuuta 2021

MERJA AHO & STEFAN MOSTER

STEFAN MOSTER

Mitä
kirjallisuuden
kääntäjän
pitää osata –
kääntäjän
perustaitoja

Kääntäjän perustaitoihin kuuluu lähdekielen hallitsemista, kirjallista ilmaisukykyä kohdekielellä, kirjallisuuden tuntemusta, omien vahvuuksien ja heikkouksien tiedostamista sekä selkeä käsitys siitä, mitä kääntäminen on ja mitä se kääntäjältä vaatii. Kattava kääntäjäkoulutus ei rajoitu suomen kielen erikoisuuksiin vaan valaisee koko kääntämisprosessia. Onnistunut käänнос edellyttää kääntäjältä asianmukaista suhtautumista käännöstyöhön: on hallittava sekä sanaston ja kieliopin yksityiskohdat että suuremmat, kirjallisuuteen ja kulttuurivaihtoon liittyvät kysymykset, koska kaikki nämä seikat aktivoituvat työskentelyn aikana.

MITÄ KÄÄNTÄMINEN ON

Suomen kielen opiskelijaa, joka on opinnoissaan päässyt niin pitkälle, että osaa lukea kirjoja suomeksi ja tunnistaa kirjojen erilaisia kerrontatapoja ja tyylejä, saattaa houkutellessa kirjallisuuden kääntäjän ammatti. Monet yrittävätkin kääntää itsekseen yksittäisiä lauseita lukiessaan kirjaa. On luonteavaa ja normaalia tunnustella näin kielten välisiä eroja kirjallisessa ilmaisussa.

Yhtä normaalia on miettiä arkipäiväisissä tilanteissa, miten yksittäiset suomenkieliset sanat kääntyisivät omalle kielelle. Usein ne ovat sanoja, joita on vaikea kääntää suoraan, sellaisia kuin »mieli» tai »maitovara». Niitä miettiessä voi helposti syntyä epäilyksiä: onko kääntäminen sittenkin vähän liian monimutkainen juttu?

Kummassakin ajatusleikissä pääsee lähelle kääntämisen olemusta – muun muassa sitä, että se on sekä mahdollista että monimutkaista. Mutta se on yhä vain aavistus. Ajatus kääntämisestä on aivan eri asia kuin kääntäminen itse. Sen huomaa heti, kun ryhtyy kääntämään tekstiä omalle kielelle.

Tehtävä on haastava, on kyseessä sitten asiateksti tai kaunokirjallinen teksti. Kääntäjän täytyy kummassakin tapauksessa antaa kohdekielen lukijalle mahdollisuus kokea käännös samalla tavalla kuin suomenkielinen lukija on kokenut alkuperäisen tekstin. Käännöksen lukijan pitää saada samat tiedot, tunteet, assosiaatiot kuin alkuperäisen tekstin lukijan. Onnistuneesta käännöksestä kohdekielen lukijan pitäisi pystyä puhumaan samalla tavalla kuin suomalainen lukija puhuu alkuperäisestä tekstistä.

Jos kyseessä on kaunokirjallinen teksti, haastetta on piirun verran enemmän, koska siinä tapauksessa kääntäjän pitää luoda omalla kielellä samansävyinen kaunokirjallinen teksti. Hänen tehtävänsä on siis tuottaa kirjallisuutta, vaikka hän itse ei ole välttämättä kirjailija.

Miten se on mahdollista?

Kääntämisen kiehtovimpia seikkoja on, että se on ylipäätään mahdollista. Vaikka kielet, kirjallisuudet, perinteet, kulttuurit ja tavat ovat kuinka erilaisia – niitä voi silti kääntää. Japanilainen voi lukea Kalevalaa ja ymmärtää jotakin, suomalainen voi lukea Mishimaa tai Murakamia ja ymmärtää myös jotakin. Jokaisella ihmisellä on kokemuksia tästä tosiasiasta, vaikka ei olisi asiasta edes tietoinen. Kääntäminen on keskeinen kulttuuritekniikka ja aina läsnä, ei ainoastaan kulttuurivaihdossa, vaan myös elinkeinoelämässä, politiikassa, aivan kaikessa. Perustuuhan kristinusko pitkälti Raamatun käännöksiin.

Jos pysytään kirjallisuuden parissa, niin jokainen lukija on joskus lukenut käännöksiä, ainakin lapsena, ovathan monet klassiset lasten ja nuorten kirjat ympäri maailmaa käännöksiä (Cooperista Lindgreniin ja Saint-Exupérystä Janssoniin), suuret klassikot luetaan koko maailmassa. Mitä tulee teatteriin, käännös on suorastaan osa sen ideaa ja identiteettiä. Minkä tahansa eurooppalaisen ja ainakin osittain myös muiden mantereiden teatteriohjelmistojen peruskiviin kuuluvat omien näytelmäkirjailijoiden lisäksi Sofokles, Shakespeare, Molière, Ibsen, Brecht, O'Neill ja monet muut.

Kääntäminen on siis mahdollista ja oleellista, vaikka se onkin monimutkaista. Se on tutkitusti monipolvinen kognitiivinen prosessi, koska pelissä on paljon seikkoja, jotka pitää ottaa huomioon. Kielet poikkeavat toisistaan ja toimivat eri tavalla. Sekin on

todettava, että kääntäjä ei käännä pelkästään kieltä, vaan samalla kulttuurista, ja kulttuurit eroavat toisistaan ainakin yhtä paljon kuin kielet.

KIRJALLISUUDEN KÄÄNTÄMINEN VS. ASIAKESKISTEN KÄÄNTÄMINEN

Kääntäminen vaatii aina osaamista, mutta asiakeskistien ja kirjallisuuden kääntämisen välissä on iso ero. Kummassakin tapauksessa tarvitaan lähde- ja kohdekielen kielitaitoa, mutta asiakeskisten kääntäminen on loppujen lopuksi yksinkertaisempaa kuin kirjallisuuden kääntäminen – kun vain tuntee asian, jota teksti käsittelee ja siihen liittyvän sanaston.

Asiakeskistikääntämisessä välitetään sisältöä mahdollisimman tarkasti, rivi riviltä. Rivien väliin ei saa jäädä mitään epäselvää. Kirjallisuudessa taas kaikki kiinnostava tapahtuu nimenomaan rivien välissä. Ja siitä pitää saada esiin kääntämällä kaikki se, mitä riveihin on kirjoitettu.

Eron voi tiivistää vaikka näin: Asiakeskisten kääntäjä taistelee suomen kielen ominaisuuksien ja terminologian kanssa. Kirjallisuuden kääntäjä taistelee paitsi suomen kielen myös kirjailijan ilmaisun kanssa.

Kirjallisuuden kääntäminen on erityistä siinä mielessä, että tekstin sisältöä ei voi erottaa sen muodosta. Merkitys ei ole tekstin ulkopuolella oleva tosiasia, johon teksti vain viittaa (niin kuin esimerkiksi käyttöohjeissa), vaan merkitys on kokonaisuudessaan tekstin sisällä.

Lisäksi kaunokirjallisen tekstin merkitykset eivät välttämättä ole niin yksiselitteiset kuin sanakirjassa. Myös tekstin tyyli on osa tekstin merkitystä. Rytmi, sointu, fraseeraus – kaikki tuottavat merkitystä. Ei ole samantekevää, miten asia sanotaan, koska ilmaisutapa vaikuttaa siihen, mikä sen merkitys loppujen lopuksi on.

Kaunokirjallinen teksti ei välitä vain asiaa, johon liittyy tietty sanasto, vaan se käyttää vapaasti ilmaisuja, joista varsinainen merkitys syntyy. Tekstin tapa ilmaista asioita on sama kuin sen sävy. Sävy on kaunokirjallisen tekstin keskeisiä voimia. Mutta vaikka se on tekstin ratkaisevia tekijöitä, sitä on usein vaikea määritellä.

Kääntäjän täytyy kuitenkin yrittää. Jos hän tavoittaa tekstin sävyn, käännöksestä voi tulla hyvä. Jos sävy jää tavoittamatta, käänнос todennäköisesti epäonnistuu.

Oivallinen opas tässä yhteydessä on ranskalaisen kirjailijan Raymond Queneau'n vuonna 1947 julkaistu kirja *Exercices de style* (suomeksi *Tyyliharjoituksia*; teos on käännetty monille kielille), jossa kerrotaan sata kertaa sama metromatka – mutta joka kerta eri tyylillä. Kirjan pitäisi olla jokaisen kääntäjän lukulistalla, koska se havainnollistaa, miten tyyli vaikuttaa merkitykseen. Millainen kuva metromatkasta syntyy, on kiinni siitä, miten siitä kerrotaan.

Sävyn lisäksi kaunokirjallisella tekstillä on kaikenlaisia muita ominaisuuksia. Teksti voi olla soljuvaa tai kompuroivaa, kovaa tai pehmeää, hauskaa tai surullista, rönsyilevää tai lakonista jne. Kaunokirjalliset teokset, jotka kertovat samasta asiasta, voivat olla täysin erilaisia, koska samasta aiheesta voi kirjoittaa eri syistä, eri tavoittein ja monella tavalla. Esimerkiksi avioliiton kariutumista voi kuvata yhtä hyvin tragediana tai melodraamana kuin komediana tai raporttina. Merkitykset vaihtelevat kerronnan mukaan. Ajatellaan vaikka Tolstoin romaania *Anna Karenina* ja Flaubertin romaania *Rouva Bovary*. Molemmat kertovat naisen tekemästä aviorikoksesta 1800-luvulla, mutta eri tavalla. Tämän tiedostaminen voi auttaa kääntäjää, joka haluaa kääntää Minna Canthin pienoisoromaanin *Salakari*, sillä sekin käsittelee samaa aihetta, samaan aikaan – ja taas eri tavalla.

Jokainen kirjoja lukeva ihminen ymmärtää vaistomaisesti asiatekstin ja kirjallisen tekstin eron. Kääntäjä ei tarvitse vaistoa ymmärtääkseen eron, koska hän tietää, mitä kirjallisuus on. Kirjallisuuden kääntäjä on nimittäin lukenut paljon kirjallisuutta, koska kirjallisuutta ei voi kääntää, jos ei lue kirjallisuutta.

Tästä lähtien keskitytään kirjallisuuden kääntämiseen ja yritetään tavoittaa sen keskeiset ominaisuudet ja niiden haasteet kääntäjälle.

MONIMUTKAINEN MUTTA MAHDOLLINEN

Kirjallisuuden kääntäjä tasapainoilee monien erilaisten jännitteiden kentällä. Näitä jännitteitä ovat:

Lähdekieli ja sen rakenteet ja konventiot
Lähdekielen kirjallisuus ja sen historia ja konventiot,
lähdekielen kulttuurinen tausta
Kohdekieli ja sen rakenteet ja konventiot
Kohdekielen kirjallisuus ja sen historia ja konventiot,
kohdekielen kulttuurinen tausta

Lisäksi kääntämisen prosessissa aktivoituu monenlaisia sekä lähdekulttuurin että kohdekulttuurin historiallisia, yhteiskunnallisia ja sosiaalisia elementtejä.

Sen päälle tulee vielä yksilöllisiä seikkoja kuten kirjailijan ja tekstin tyyli (johon vaikuttaa kirjailijan tausta, johon taas vaikuttavat monet erilaiset asiat) ja tietysti myös kääntäjän persoonallisuus ja tausta (johon vaikuttavat täsmälleen yhtä monet asiat kuin kirjailijan taustaan).

Kaikki nämä elementit ovat käänösprosessissa koko ajan ja samanaikaisesti läsnä. Se tarkoittaa, että kääntäjän aivoissa tapahtuu todella paljon, hänen täytyy tehdä jatkuvasti valintoja ja päätöksiä ja löytää sillä tavalla ratkaisuja.

Prosessi on erittäin monivaiheinen, mutta valmiista käännöksestä ei saa huomata, että se on sellaisen prosessin lopputulos.

Puhumme siis todella monimutkaisesta kokonaisuudesta. Kääntäminen ei ole leikkiä, vaan työtä. Kääntäminen on ammatti!

KÄÄNTÄMINEN ON AMMATTI

Kääntäminen on mahdollista, koska sitä voi oppia. Ja sitä pitää oppia, jos haluaa harjoittaa kääntämistä ammatikseen.

Niin kuin jokainen ammatti, myös kääntäjän ammatti vaatii tiettyjä tietoja ja taitoja. Ei kukaan ole alusta asti valmis kääntäjä. Vaikka hän osaisi kuinka hyvin suomea, hän ei ole automaattisesti hyvä kääntäjä, ei edes silloin, kun on valmis oppimaan kääntämiseen tarvittavia tietoja ja taitoja.

Niin kuin kaikissa muissakin luovissa ammateissa myös kääntäjän ammatissa tarvitaan lahjakkuutta.

Kääntäminen vaatii lahjoja ja osittain ne ovat samoja kuin kirjailijan ammatissa, mutta osittain taas eivät.

Kääntäjän ei tarvitse olla taiteilija (joka on vapaa ja luo jotakin, mikä ei ollut ennen olemassa), mutta kielen kanssa hänen tulee olla ainakin yhtä taidokas kuin kirjailija, ehkä jopa taidokkaampi, koska kirjailija saa tyytyä omaan tyyliinsä, kun kääntäjä saa uran aikana kääntää monenlaista eri tyyliä.

Jos kääntäjällä on tarvittavat lahjat ja hän hankkii lisäksi tarvittavat tiedot ja taidot sekä kartuttaa askel askeleelta kokemustaan, kääntäminen on mahdollista ja kääntäjä pystyy tuottamaan kirjallisuutta olematta itse kirjailija.

Kirjallisuuden kääntäjän ensimmäinen tehtävä on tunnistaa käännettävän tekstin kielelliset strategiat ja ilmaisutavat.

Seuraava tehtävä on rakentaa samankaltainen tekstikokonaisuus omalla kielellä – lopputuloksena vakuuttava teksti, jota kohdekielen lukija voi lukea kaunokirjallisuutena. Onnistuakseen siinä ei tarvitse olla kirjailija, joka keksii kaiken itse, koska kaikki on jo tekstissä, kirjailijan keksimänä. Kääntäjä ei ole koskaan tyhjän päällä (toisin kuin kirjailija). Jokainen on joskus kuullut *writer's block* -nimisestä ilmiöstä, mutta kääntäjän blokista ei kukaan puhu, koska sellaista ei ole olemassa.

Kääntäjää ei voi verrata kirjailijaan, mutta voiko häntä verrata esittävään taiteilijaan, vaikka muusikkoon, joka tulkitsee säveltäjän kappaletta?

Usein näin tehdään, varsinkin kääntäjät itse käyttävät vertausta mielellään, kun puhuvat ammatistaan, mutta vertaus on suoraan sanoen kelvoton jo pelkästään siitä syystä, että nuotit eivät ole sanoja. Sanat kantavat merkityksiä aivan toisella tavalla. Sanoihin liittyy muistoja ja assosiaatioita, jotka muuttuvat heti kun sanoja vaihdetaan synonyymeihin. Ja käännöksessä tapahtuva askel kielestä toiseen on oleellisesti isompi kuin partituurin tulkinta soittimella. Voi ilman muuta sanoa, että kääntäjä ei ainoastaan tulkitse teosta vaan luo sen uudelleen – vaikka ei kuitenkaan kokonaan.

Kääntäjä kääntää eikä sitä voi verrata mihinkään. Kääntäminen on hyvin yksinkertaisesti ainutlaatuinen työ.

ONKO MINUSTA KÄÄNTÄJÄKSI?

Kirjallisuuden kääntäminen on kiehtova asia, mutta siihen liittyy paljon vastuuta. Sitä paitsi se on haastavaa. Se vaatii kääntäjältä ilmaisuvoimaa, erittäin laajaa rekisteriä omassa kielessä, kykyä muodostaa kaikenlaisia lauseita, kykyä luoda kielen avulla erilaisia sävyjä, tunnelmia, vaikutuksia.

Mistä voi tietää, että siihen pystyy? Mistä tiedän, että osaan kääntää?

Karu totuus on, ettei sitä voikaan uran alussa itse tietää. Sen voi kyllä aavistaa. Ihmisellä, jolla ei ole mitään tekemistä kirjallisuuden kanssa, on harvoin taipumuksia kirjallisuuden kääntämiseen. Taipumukset taas syntyvät usein lahjoista, jotka ihmisellä on. Joskus ne syntyvät tosin vain haaveista, joten kiinnostus ja taipumus sinänsä eivät vielä kerro lopullista totuutta siitä, voiko minusta tulla kelvollinen kirjallisuuden kääntäjä.

Mutta jos kirjallisuudesta kiinnostunut ja kääntämiseen taipuva ihminen on saanut lukiossa ja yliopistossa hyvää palautetta kirjoittamistaan esseistä, on jo hieman todennäköisempää, että hänestä on kääntäjäksi. Jos hän on lisäksi saanut erinomaista palautetta kielenopettajiltaan, todennäköisyys on vielä isompi.

Kääntäjän täytyy olla siis kieli-ihminen ja kirjallisuusihminen.

Kääntämisen prosessi on kuitenkin niin erityinen, ettei jokainen pärjää siinä, vaikka rakastaa kirjallisuutta ja hallitsee lähdekieltä loistavasti.

Sen, pärjääkö kääntämisen prosessissa, huomaa vasta ryhtyessään kääntämään.

Ihmisellä, joka viihtyy käännöstyön parissa, joka ei mene sekaisin siitä, että kielet ovat niin erilaisia ja jaksaa edetä askel askeleelta ja olla tarkkana, voi olla hyviä edellytyksiä kääntäjän ammattiin. Mutta myös äärimmäisen älykkään, kielitaitoisen, lukeneen, ahkeran ja kärsivällisen ihmisen käännökset voivat olla keskinkertaisia tai jopa kehoja. Ei jokaisesta ole kääntäjäksi.

Mistä siis voi saada varmuutta sille, että minusta on?

PALAUTTEEN MERKITYS

Varmuutta omista edellytyksistään voi saada ainoastaan palautteesta. On tehtävä käännöksiä ja otettava niistä vastaan palautetta. Jos saa jatkuvasti hyvää palautetta, voi olettaa, että edellytykset kääntäjän ammatille ovat olemassa.

Mutta mistä näitä palautteita voi saada?

Se on ongelma. Varsinkin sen takia, että palautteen täytyy olla pätevää ja vastuullista.

Jos yliopistossa on käännöskursseja, joiden vetäjä on asiantunteva opettaja ja valmis antamaan tarkat kommentit käännöksistä, tilanne on jo melko hyvä. Mutta jos käännöskurssin vetäjän äidinkieli on lähdekieli eli meidän tapauksessamme suomi, kannattaa olla varovainen. Voi olla, että hän ei pysty arvioimaan kohdekielen eli kääntäjän äidinkielen ratkaisujen kaikkia vivahteita. Hänen palautteensa ei ole välttämättä arvotonta, mutta se ei ole myöskään koko totuus. Paras vaihtoehto on kriittinen lukija, jonka äidinkieli on sama kuin kääntäjän ja joka osaa loistavasti suomea. Lisäksi hänen pitäisi olla kirjallisuusihminen. Jos hän itse on kääntäjä, tilanne on täydellinen.

Nyt voisi tietysti sanoa, ettei jokaisella ole onnea kohdata opiskelun aikana tällaista kääntämiseen rohkaisevaa ihanneihmistä. Toisaalta on varmaan niin, että monet harkitsevat kääntäjän ammattia vasta kohdatessaan henkilön, joka rohkaisee heitä kääntämään ja joka tarjoutuu kommentoimaan tuloksia.

Jos opiskelija on kiinnostunut kääntämisestä, mutta hänellä ei ole mahdollisuutta käydä opiskelun aikana käännöskursseilla eikä hän tunne pätevää kommentaattoria ensimmäisille käännöksilleen, on hänen hankittava palautetta muualta.

Eri maissa on tarjolla käännöstyöpajoja, ja erityisesti kannattaa tutustua FILIN kurssitarjontaan.

Palautetta voi antaa myös itse itselleen.

Ammattikäntäjän täytyy tehdä sitä jatkuvasti arvioidakseen, onko käännös valmis ja hyvä vai vaatiiko se vielä hiomista ennen kuin sen voi lähettää kustannustoimittajalle, jolta saa sitten varsinaisen palautteen. Aloitteleva kääntäjä voi opetella lukemaan omaa käännöstä kirjallisena tekstinä. Silloin on otettava etäisyyttä käännökseen, unohdettava alkuperäinen teksti ja tutustuttava

käännökseen ihan kuin se olisi omalla kielellä kirjoitettu kirjallinen teksti.

Ei kukaan hallitse tätä tekniikkaa heti, mutta sitä kannattaa silti harjoitella alusta asti.

Kuningastie kääntäjän ammattiin kulkee siis kääntämisen ja palautteen saamisen kautta. Ilman palautetta on vaikeaa tietää, osaako oikeasti kääntää.

Aloitteleva kääntäjä tarvitsee henkilökohtaista, yksilöllistä tukea ja palautetta. Suositeltavaa on, että hän käyttää hyväkseen kaikkia mahdollisia tukimuotoja. Erittymisen tehokas on FILIN mentorointiohjelma (ks. sivut 132–142), koska se on kokonaan yksilöllistä. Tiiviissä yhteistyössä mentorin kanssa jokainen huomaa itse, onko hänestä kääntäjäksi vai ei.

JOKAINEN KÄÄNTÄJÄ ON ERILAINEN

Henkilökohtainen palaute on kääntäjän kehityksessä korvaamaton, koska kääntäminen on hyvin henkilökohtainen asia.

Jokainen kääntäjä on erilainen. Aina pitää muistaa, että se olen minä, joka kääntää.

*Minä luen, minä ymmärrän, minä tulkitseen, minä käänän.
Ja minä teen sen toisella tavalla kuin kaikki muut.*

Jokainen kääntäjä on erilainen, jokaisella on oma lähtökohtansa ja taustansa, jokainen käänös on yksilöllinen saavutus, ihmisen tekemä, jolla on tietty tausta, luonne, kokemus kielen kanssa, käsitys kirjallisuudesta ja maailmasta.

Siitä syystä kääntäjäkoulutuksen keskeisimpiin tehtäviin kuuluu kääntäjän yksilöllisyyden tukeminen.

Kääntäjän yksilöllisyyden voi havaita käännöstyöpajassa, jossa kaikki osallistujat kääntävät samalle kielelle. Työpajan johtaja voi heti työpajan alussa pyytää kaikkia osallistujia kääntämään saman tekstin. Se voi olla lyhyt pätkä proosaa tai vaikka yksinkertainen runo, niin kuin tämä Risto Rasan pieni runo, joka on helppo

ymmärtää, koska se käyttää yksinkertaista, selkeää kieltä ilman harvinaisia sanoja:

Tyyäni lahti.
Yhdessä tuhat purjetta
odottaa tuulta.

Kun kaikki kääntävät tämän runon, syntyy yllättävän monta erilaista versiota, tavallisesti yhtä monta kuin on osallistujaa.

Kokemus on kaikille valaiseva, varsinkin kun ei voi välttämättä sanoa, mikä versio on ainoa oikea tai edes paras. Siksi työpaja tai seminaari, jossa kaikki puhuvat samaa äidinkieltä, kuuluu myös tehokkaimpiin koulutusmuotoihin. Se osoittaa, että samasta tekstistä voi syntyä erilaisia, kääntäjän värittämiä tekstejä. Mikä parasta, ne kaikki voivat olla kelvollisia – tai ainakin jotkut niistä. Kääntäjän kannattaa tiedostaa alusta asti, että ei ole yhtä ainoaa oikeaa käännöstä. Jokaisen kääntäjän tavoite on saada aikaiseksi itselleen paras mahdollinen käännös.

Risto Rasan tekstissä on tietysti näkyvissä objektiiviset ominaisuudet, joita ei voi kieltää ja jotka jokainen voi nimetä. Näistä huolimatta syntyy henkilökohtaisia käännösratkaisuja, koska jokaisella kääntäjällä on oma tiensä.

Jokainen tuntee adjektiivin »tyyni«, mutta vastaako *quiete, calme, still* täsmälleen sitä, mitä tyyäni tarkoittaa? Käykö ilmi, että se liittyy tuuleen? Liittyykö se edes tuuleen? Ja jos liittyy, niin kuinka vahvasti? Onko käännöksessä otettava tämä huomioon?

Entäpä runon toinen lause? Pitääkö »yhdessä«-sana olla ehdottomasti lauseen alussa? Noudattaako se suomen syntaksin konventioita vai ei? Ja onko se kohdekielellä edes mahdollista ilman että syntaksi kärsii?

Kysymyksiin on erilaisia vastauksia, ja sen takia syntyy erilaisia käännöksiä jopa pikkuruisesta runosta, jossa ei ole kuin seitsemän sanaa.

MILLAINEN KÄÄNTÄJÄ OLEN?

Jokainen kääntäjä on erilainen.

Tämä lause on niin keskeinen, että se sietää toistoa. Se on lause, jota kääntäjä ei saa unohtaa. Jokaisen kääntäjän täytyy miettiä,

millä tavalla hän on erilainen, eli millainen kääntäjä hän on. Tämän tiedostaminen kuuluu kääntäjän tärkeimpiin tehtäviin.

Miksi?

Koska kääntäjän tausta vaikuttaa siihen, miten hän lukee, ymmärtää, tulkitsee, kääntää tekstejä.

Kääntäminen on työtä kielten parissa. Kun ihminen käyttää kieltä, aktivoituvat hänen syvimät kerroksensa. Kieli on oleellinen osa meidän identiteettiämme, kieleen on tallennettu lapsuutemme ja nuoruutemme ja kaikki mitä olemme kokeneet ja ajatelleet. Siitä syystä on täysin mahdoton kuvitella, että neutraali kääntäminen ilman henkilökohtaisia vaikutuksia olisi mahdollista. Se on mahdollista vain roboteille. Mutta silloin lopputulos on eloton ja kelvoton (ainakin toistaiseksi; tarkistetaan asia vuonna 2051). Tämä taas tarkoittaa sitä, että henkilökohtaista osuutta on turha yrittää poistaa. Sitä tarvitaan, jotta elinvoimainen käänös voi ylipäätään syntyä.

Kääntäjä tietää: Käänös on minun ja siis minun näköiseni. Sitä en voi välttää, mutta voin olla tarkkana, että tämä tosiasia ei johda alkuperäisen tekstin luonteen häviämiseen. Päinvastoin. Tehtäväni on nostaa se omilla keinoillani esiin.

Jotta tämä onnistuu, pitää tiedostaa mitä tapahtuu, kun minä käänän. Nimenomaan minä, eikä kukaan muu.

Kuka minä olen

Saadakseni selville millainen kääntäjä olen, minun pitää ensin kysyä: kuka minä olen?

Tämä saattaa kuulostaa psykologiselta kikkailulta, mutta se ei ole sitä. Historialliset, sosiaaliset, kulttuuriset ja psykologiset seikat vaikuttavat siihen, mitä ja miten kirjailija kirjoittaa. Samat seikat vaikuttavat myös siihen, kuinka lukija ymmärtää kirjailijan tekstin. Ja ne vaikuttavat erityisesti kääntäjään, joka on ensin lukija ja sitten kirjoittaja.

Toisin sanoen: olenko vanha vai nuori, rikas vai köyhä, iloinen vai alakuloinen, avomielinen vai tiukkapipoinen, ankara vai rento. Yhtä lailla tapaani kääntää vaikuttaa sukupuoli-identiteettini, poliittinen suuntautumiseni, kokemukseni ja kaikki muut elämäni kuuluvat asiat. Ihminen, jolla on lapsia saattaa suhtautua lasten-

kirjoihin eri tavalla kuin ihminen, joka vasta haaveilee lapsista. Ihminen, joka on kokenut läheisen kuoleman saattaa suhtautua romaanin tapaan käsitellä surua eri tavalla kuin ihminen, jolta vastaava kokemus puuttuu.

On alueita, joilla henkilökohtainen tausta vaikuttaa erityisen voimakkaasti. Yksi niistä on seksuaalisuus, koska se on jokaisella keskeinen osa identiteettiä. Kääntäjälle, joka vierastaa homoseksuaalisuutta voi olla haastavaa kääntää Pentti Holapan romaania Ystävän muotokuva, jossa kuvaillaan hyvin eksplisiittisesti ja tarkasti miesten välistä seksiä. Toiselle kääntäjälle saattaa olla haastava Helena Sinervon romaani Armonranta, jossa pohditaan muun muassa lesbonaisen raskautta, toiselle taas kompastuskivi voi olla Selja Ahavan romaani Ennen kun mieheni katoaa, joka kertoo naisesta, jonka mies vaihtaa (tai korjaa) sukupuoltaan.

Kääntäjän täytyy tiedostaa, miten hän suhtautuu sellaisten romaanien aiheisiin ja käsittelykeinoihin. Hänen täytyy pitää huolta siitä, että oma suhtautuminen ei johda siihen, että kirjailijan tarkoitusta vääristetään. Kääntäjä hyväksyy, että kirjailija ajattelee toisin kuin hän ja käsittelee asioita sen mukaan. Ja hänen täytyy tehdä kaikkensa sen eteen, että käännös onnistuu kirjailijan tarkoituksen ja tekstin hengen mukaisesti, koska kääntäjän tehtävä on tehdä oikeutta kirjailijalle ja kirjalle, riippumatta siitä, mitä mieltä itse on aiheesta ja sen käsittelystä.

Kääntäjän mielipide ja maailmankatsomus ovat aina läsnä, mutta ne eivät saa vaikuttaa liikaa.

Seksuaalisuus on varmaan herkimpiä alueita tässä yhteydessä, mutta on muitakin lähes yhtä herkkiä aihepiirejä, varsinkin maailmankatsomuksellisia, esimerkiksi uskonto. Myös poliittiset ja yhteiskunnalliset aiheet voivat olla samanlaisella tavalla haastavia, varsinkin silloin kun ne ovat ajankohtaisia ja akuutteja, kuten ilmastonmuutos, pakolaiskysymys, eutanasia ja sukupuolten väliset suhteet.

Kääntäjä ei voi olla samaan aikaan hetero ja homo, uskovainen ja ateisti, vasemmistolainen ja oikeistolainen. Hän on, mikä on. Tärkeää on, että hän tiedostaa, kuka hän on ja miten hän suhtau-

tuu asioihin, jotka tulevat käännettävässä kirjassa vastaan. Vaikka hän ei pysty samaistumaan kirjan sisältöön ja kerrontaan, hänen täytyy kääntää sitä kuitenkin niin kuin samaistuisi siihen. Hän on kirjailijan ääni, hänen tehtävänään on tuon äänen kuuluvaksi tekeminen.

MITÄ SAAN KÄÄNTÄÄ?

MITÄ HALUAN KÄÄNTÄÄ?

MITÄ OSAAN KÄÄNTÄÄ?

Kysymys kuka osaa kääntää, kuka on tietylle tekstille tarpeeksi hyvä ja ammattitaidoltaan sopiva kääntäjä, on aina ollut olemassa. Se on kustantajien arkea. Mutta vuonna 2021 ajankohtaiseksi tuli hieman erilainen kysymys, nimittäin se, kuka saa kääntää tiettyjä tekstejä.

Asia lähti liikkeelle Washingtonista alkuvuodesta 2021. Yhdysvaltojen presidentti Joe Bidenin virkaanastujaisissa nuori runoilija Amanda Gorman esitti tilaisuutta varten kirjoittamansa runon *The Hill We Climb*. Esiintyminen oli suuri menestys, pitkän runon oikeudet myytiin maailmalle eikä kestänyt kuin muutama viikko, kun sen kääntämisen yhteydessä syntyi kohua. Hollantilainen kääntäjä luopui tehtävästä, koska alankomaalainen aktivisti protestoi sitä vastaan, että valkoihoinen nainen kääntää tummaihoisen naisen tekstin.

Tapaus herättää laajemman kysymyksen, kuka saa kääntää mitä. Saako hetero kääntää homoa? Homo heteroa? Mies naista? Nainen miestä?

Ammattikäntäjä sanoo siihen, että jokainen saa kääntää kaikkea, sillä ehdolla että osaa, tekee sen huolella ja on tietoinen omasta taustastaan.

Näin varmasti on, mutta kääntäjän täytyy kuitenkin varautua siihen, että samanlaisia tapauksia voi syntyä tulevaisuudessa lisää, myös suomalaisen kirjallisuuden kentällä. Ajatellaan vaikka Koko Hubaran esseekokoelmaa *Ruskeat Tytöt*, joka käsittelee mm. rakenteellista rasismia. Uskaltaako kohdemaan kustantaja palkata kirjan kääntämiseen valkoihoisen naisen tai jopa miehen? Toivottavasti uskaltaa, koska luottaa kääntäjän ammattitaitoon, johon kuuluu myös empatia.

Ratkaisevaa kääntäjille on teksti itse eikä kirjailijan tausta. Kirjailijan tausta kuuluu toki kontekstiin, ja konteksti on otettava huomioon. Kääntäjän täytyy ottaa mahdollisimman laajasti selvää tekstin taustasta ja viitekehyksestä. Mutta keskipisteessä on aina itse teksti.

Hyvä ja kokenut kääntäjä on tehnyt työtä monien erilaisten tekstien parissa. Hän voi periaatteessa kääntää kaikkea, jos vain tiedostaa kuka on ja mitä osaa. Mutta ei jokainen halua kääntää kaikkea. Ammattikäntäjälle keskeiset kysymykset ovatkin: Mitä uskallan kääntää? Mitä haluan kääntää? Mitä osaan kääntää parhaiten? Minkä työn parissa minulla on varma olo?

Nämä kysymykset eivät ole oleellisia vain silloin kun kyseessä on tekijän ihonväri, vaan ylipäätään. Ne tiivistyvät kysymykseen: mitä haluan kääntää? Ja tämä on kietoutunut kysymykseen: mitä osaan kääntää? Vastatakseni siihen kysymykseen minun täytyy taas tietää, millainen kääntäjä minä olen.

Oman profiilin tiedostaminen on siis ammatin keskeisiä skillsejä.

(Edellinen lause on jargonia. Vai onko? Onko se ehkä vain puhekieltä? Tai yksinkertaisesti huonoa suomea? Kääntäjän täytyy tunnistaa se ja miettiä, miltä oman kielen vastaava puhetapa kuulostaisi. Mutta ennen sitä kääntäjän täytyy tiedostaa, miten itse reagoi tähän jargoniin: tuntuuko mukavalta vai inhottavalta? Olenko ihminen, joka käyttää näitä ilmaisuja – »profiili», »skillsit» – luontevasti, ovatko ne minulle tavallista kielenkäyttöä, vai olenko sellainen, joka vierastaa tai jopa inhoaa niitä? Pohdiskelu on oleellista silloin, kun romaanihenkilö puhuu tällaisella tavalla. Silloin pitää päättää, erottuuko kyseinen henkilö muista henkilöistä ja kirjan yleisestä kerronnasta vai ei.)

YMMÄRTÄMINEN JA SAMAISTUMINEN

Aloitteleva kääntäjä, joka saa valita käännöstyön, valitsee teoksen, josta pitää. Se on itsestään selvää, koska miksi kiusata itseään kääntämällä tekstiä, jota inhoaa tai halveksii tai joka ei innoita yhtään.

Usein on jopa niin, että koko motivaatio ryhtyä kääntäjäksi kumpuaa halusta kääntää teoksia, joita arvostaa erityisesti, teoksia, joihin samaistuu.

Se on ymmärrettävää ja itse asiassa kaunista. Se tarkoittaa, että motivaatio on alusta asti vahva, mikä on ammatissa kuin ammatissa toivottava ja hyvä asia.

Nyt on kuitenkin niin, että teksti, johon ihminen samaistuu, tulee osaksi häntä. Hän ei osaa enää katsoa tekstiä ilman omaa suhdettaan siihen. Oikeasti hän katsoo itseään tekstin läpi.

Sekin on hieno juttu ja yksi syy, miksi kirjallisuus voi olla ihmisille niin merkityksellistä. Mutta kääntäjälle se on vaarallista, koska kääntäjän tehtävä ei ole kääntää itseään vaan teosta, jolla on tiettyjä objektiivisia ominaisuuksia.

Teosten syvä ymmärtäminen on hyvän käännökseen lähtökohta – ja samalla varsinkin aloittelevan kääntäjän ansa, jos syvä ymmärtäminen johtaa tekstin omaksumiseen.

Ihminen, joka rakastuu toiseen ihmiseen ei välttämättä osaa kuvailla rakastetun varjopuolia, koska hän ei näe niitä (ja hyvä niin). Ihmiselle, joka rakastuu kaunokirjalliseen teokseen, käy samalla lailla. Jos kyseinen ihminen on kääntäjä, jonka tehtävä on kääntää rakastettua teosta, hän ei välttämättä pysty katsomaan teosta työasiana ja havaitsemaan kaikkia sen puolia, myös sen heikkouksia.

Näissäkin tapauksissa taikasana on tiedostaminen.

Kirjaa, johon samaistun, en saa katsoa osana itseäni.

Kirjaa, jota rakastan, en saa katsoa rakastavaisen silmin.

Ja toisinpäin: myös kirja, jota vierastan, ansaitsee koko ammattitaitoni eli kaikki keskeiset ja vähemmänkin keskeiset kykyni.

Jo uran alussa voi tapahtua, että kääntäjä saa käännettäväksi teoksen, jota hän ei arvosta. Todennäköisyys saada sellainen toimeksianto kasvaa vuosi vuodelta, koska varsinkin jännityskirjojen osastolla ilmestyy yhä enemmän teoksia, jotka ovat yksinkertaisesti huonosti kirjoitettuja tai täynnä vastenmielistä väkivaltaa. Niissä tapauksissa vaarana ei ole, että kääntäjä on samaistumisen tai rakastumisen takia sokea teoksen ominaisuuksille, vaan se, ettei hän anna kaikkeaan teoksen puolesta.

Kun on suostunut kääntämään teoksen ja allekirjoittanut käännettävyyden, on ryhdyttävä työhön. Se tarkoittaa, että käännettävää teosta on käsiteltävä ammattitaidolla – myös rakkaudella,

jos mahdollista, mutta joka tapauksessa reilusti ja keskittyneesti. Käännöstyö ei saa kärsiä siitä, että kääntäjä rakastaa tai vihaa teosta – vaikka hän onkin koko ajan tietoinen siitä, millainen teos on (hyvä vai huono) ja miten hän suhtautuu siihen.

PERUSKYSYMYKSET

Kääntäjän persoonaan liittyvät isot kysymykset (Millainen kääntäjä minä olen?) johtavat lisäkysymyksiin, jotka soveltuvat kääntäjän työhön:

Miten käännän? Kuinka helposti se minulta käy? Onko se minulle vaivalloista vai helppoa?

Olenko tunnollinen vai onko minulla taipumus löysäilyyn?

Olenko itsekriittinen vai aina tyytyväinen itseeni? Olenko kentiesliian itsekriittinen? Vai peräti itserakas?

Millaista jälkeä syntyy, kun käännän tekstiä jota arvostan? Entä millaista, kun käännän tekstiä joka ei sano minulle mitään?

Onko käänösprosessissa mukavia ja epä mukavia hetkiä? Mihin ne liittyvät?

Samankaltaisia kysymyksiä voisi listata lisääkin, ja esimerkiksi kääntäjäkurssilla voi olla kiinnostavaa keräillä niitä yhdessä.

Yksi kysymys on kuitenkin ylitse muiden ja aivan välttämätön. Se on simppele, mutta siihen ei ole helppoa vastata. Kysymys kuuluu: missä olen hyvä ja missä en?

Kysymys on oleellinen sen takia, että se auttaa tulemaan tarkkaavaisiksi. Jos haluaa parantaa ammattitaitojaan, pitää tietää, missä ovat omat heikkoudet ja mihin tarvitsee lisäkoulutusta.

Mutta miten opin tietämään ja tiedostamaan tämän?

Ainoa tie on tutkia itseään tekemällä lisää kysymyksiä. Niitä voi jakaa eri ryhmiin, joista neljä on erityisen tärkeitä: kielitaito, kirjallisuuden tuntemus, yleinen sivistys ja empatia.

KIELITAITO

Erinomainen kielitaito on kääntämisen ensimmäinen edellytys, sitä ei tarvitse korostaa erikseen. Motivaatio ryhtyä kirjallisuuden

kääntäjäksi johtuu aina kielitaidosta, myös tapauksissa, joissa kiinnostus kirjallisuuteen näyttää antavan varsinaisen sysäyksen.

Ihminen, joka on opiskellut suomen kieltä, keksii kääntämisen kenties helpommin kuin sellainen, joka on opiskellut englantia, koska niin sanotun pienen suomen kielen taitajia on aina vähän, missä maassa tahansa. Niin sanottua isoa kieltä taas osaavat monet muutkin. Jopa ruotsia opiskeleva ja kääntämisestä kiinnostunut voi huomata, että omalle kielelle käännetään sen verran paljon ruotsinkielisiä kirjoja, että asia näyttää jo olevan hyvissä käsissä. Suomea opiskelevasta tuntuu taas tavallisesti siltä, että suomenkielistä kirjallisuutta käännetään liian vähän.

Ei ihme siis, että suomea osaava henkilö saa idean kääntää suomenkielistä kirjallisuutta. Riittääkö siihen kielitaito, on kuitenkin eri asia, koska kielelliset vaatimukset ovat kääntäjän ammatissa eri luokkaa kuin vaikka yliopiston ja opiskelijaelämän kuplassa. Kääntäjän täytyy siis kysyä itseltään ennakkoluulottomasti:

Kuinka hyvä lähdekielen taitoni todella on?

Ymmärränkö kaiken, kun puhun ihmisten kanssa?

Tarvitsenko sanakirjaa, kun luen lehtiä ja kirjoja?

Kuinka hyvin tunnen suomen kielen idiomatiikan?

Tunnistanko fraseologismit, sanonnat, idioomit? Vai ihmettelekö kovasti, kun jollakulla on »kieli keskellä suuta» tai joku »vetää herneen nenään»? (Siinä tapauksessa täytyy olla varovainen, kun kääntää esim. Markku Ropposen dekkareita, jotka ovat täynnä näitä yleisiä ilmauksia. Vielä varovaisempi on oltava Mikko Rimmisen romaanien kanssa, joissa näillä ilmauksilla vielä leikitellään.)

Näissä asioissa kannattaa olla rehellinen itselleen. On vaarallista kääntää, jos on koko ajan sanakirjan ja sen esimerkkilauseiden varassa. Lähdekielen laaja tuntemus tuo työhön varmuutta.

Lisää selvyyttä kielitaidosta tuovat seuraavat kysymykset:

Olenko asunut Suomessa vai ainoastaan käynyt siellä?

Kuinka tuttua suomalainen arkielämä on?

Kuinka hyvin hallitsen arkikieltä?

Missä määrin olen tietoinen sosiolekteista ja murteista? (Jos en ole, ei kannata esimerkiksi ryhtyä kääntämään Turkka Hautalan Kansalliskirjaa, jossa on erilaisia puhekielen rekistereitä maahanmuuttaja-suomesta murteisiin, tai Rosa Liksomien Everstinna-romaanit. Mutta siinä tapauksessa kannattaa ehdottomasti silti tutustua kyseisiin teoksiin!)

Hallitsenko kaikki rekisterit? Myös aivan uudet? Ajankohtaiset slangit, ilmaisut?

Kuinka paljon tiedän Suomen historiasta, yhteiskunnasta, kulttuurista? Millainen on suomalainen viitekehyseni?

Ymmärränkö viittauksia suomalaisille tuttuihin henkilöihin ja ilmiöihin? Tunnistanko sitaatit iskelmistä, poliittisesta historiasta, legendaarisista tv-sketseistä, mainoksista? (Tunnetut kirjailijat kuten Kari Hotakainen harrastavat niitä.)

Entä viittaukset Kalevalaan? Raamattuun?

Tätäkin listaa voisi helposti jatkaa ja muokata. Jokainen kysymys, joka auttaa antamaan pätevän kuvan omasta kielitaidosta, on arvokas.

Kääntäjän kielitaidon täytyy olla kunnossa paitsi lähdekielessä myös kohdekielessä. Hienovaraisuuksiin asti menevä suomen kielen ymmärtäminen ei auta, jos ei ole sopivasti hienovaraisia keinoja ilmaista vivahteita omalla kielellä eli käännökssä. Tarvi-taan kysymyksiä, jotka auttavat saamaan realistisen kuvan oman äidinkielen potentiaalista:

Asunko pysyvästi Suomessa?

Olenko asunut niin pitkään Suomessa, että minun täytyy pitää huolta äidinkielestäni, joka on kohdekieli? Miten sen teen?

Onko äidinkieleni vielä tarpeeksi joustava ja ajan tasalla?

Seuraanko oman maani mediaa? Tiedänkö siis millä tavalla äidinkielelläni puhutaan ajankohtaisista ilmiöistä?

Käytänkö äidinkieltäni päivittäin? Millä tavalla? Kenen kanssa?

Nämä kysymykset eivät vanhene. Niitä ei tehdä vain uran alussa, vaan koko ajan. Ne eivät menetä merkitystään koskaan, mutta ne

voivat ajan mittaan kyllä hieman muuttua. Kokenut ja siten jo vanhempi kääntäjä voi kysyä itseltään esimerkiksi:

Ymmärränkö ja hallitsenko vielä nuorten kieltä? Ovatko ajan-kohtaisen digimaailman hienoudet minulle tuttuja?

Jos asun ulkomailla: seuraanko tarpeeksi tarkasti suomen kielen kehitystä?

Jos asun Suomessa: olenko tietoinen äidinkieleni uusista suuntauksista?

Kielitaidon lisäksi kääntäjän äidinkielen tausta vaikuttaa myös: Mistä hän on kotoisin, kuvallisesti ja kirjaimellisesti? Onko hänellä murretausta? Onko hän kasvanut ympäristössä, jossa puhuttiin vahvaa sosiolektia? Onko hänen sosiaalinen taustansa työväenluokka vai porvaristo? Onko hän kotoisin maalta vai kaupungista? Onko hän kasvanut kreikkalaisten tarujen vai Aku Ankan kanssa? Vai kummankin kanssa? Ja niin edelleen. Näiden kysymysten tärkeyden huomaa siitä, millaisia kielellisiä assosiaatioita mieli tarjoaa kääntäessä. Lapsuuden kielimaisema on koko ajan läsnä ja valmis heräämään ja tarjoamaan käännösratkaisuja. Sen takia voi olla iso ero, onko kääntäjä kotoisin Glasgowsta vai Lontoosta, Hampurista vai Münchenistä, Pariisista vai Clermont-Ferrandista, Pamplonasta vai Sevillasta, Milanosta vai Palermosta.

KIRJALLISUUDEN TUNTEMUS

Kirjallisuuden tuntemukseen liittyvillä kysymyksillä saadaan selvyyttä omasta kirjallisesta taustasta, jota vasten suomalaisia kirjoja lukee ja arvioi. Kielen osaaminen ei ole yhtä kuin kirjallisen ilmaisun hallitseminen. Yksittäisen kirjailijan kieli ei välttämättä noudata normikieltä vaan poikkeaa siitä. Lukenut kääntäjä ei vierasta sellaista, mutta ei jokainen aloitteleva kääntäjä ole läpikotaisin kirjallisuusihminen – vaikka pitäisi olla. Jos ei ole, sellaiseksi pitää kehittyä, koska kirjallisuutta voi loppujen lopuksi kääntää vain, kun oma käsitys kirjallisuudesta on laaja ja vankka.

Aksiooma kuuluu siis: ei kääntämistä ilman lukemista.

On iso ero, olenko lukenut Proustia, Joycea, Kafkaa, Woolfia vai en. Jos olen lukenut laajasti eri aikakausien ja mielellään myös eri maiden kirjallisuutta, tiedän että realismi ei ole ainoa romaanin kerrontatapa, että romaanissa ei tarvitse välttämättä olla juonta, että näkökulmia voi olla enemmän kuin yksi, että runo ei vaadi aina riimiä, että yksinkertainen kerronta voi olla yhtä hienoa kuin monimutkainen, että pitkä lause voi olla tehokas tai liian rönsyilevä, että lyhyt lause voi vaikuttaa tiiviiltä tai kuulostaa puiselta jne.

Jos olen lukenut muita kuin realistisia teoksia, en pidä esimerkiksi Laura Lindstedtin romaania *Oneiron* kovin omituisena vain sen vuoksi, että se tapahtuu kuoleman jälkeen.

Jos taas olen lukenut ainoastaan eurooppalaisen kirjallisuuden hienostuneita helmiä, en ehkä osaa määritellä Juha Seppälän tahallisen lakonisuuden arvoa.

Oma lukukokemus vaikuttaa koko ajan siihen, miten luen ja tulkitsen käännettävää tekstiä. Joskus se vaikuttaa myös aivan konkreettisesti siihen, miten käänän. Jos saa tehtäväkseen kääntää Emmy Karhun näytelmän *Prinsessa Hamlet*, taitaa olla itsestään selvää, että näytelmä liittyy jotenkin Shakespearen Hamlettiin. On siis pakko tutustua suuren englantilaisen klassikkotragediaan ennen kuin aloittaa työn suomalaisen näytelmätekstin parissa. Mutta joskus viittaussuhde ei ole niin ilmeinen. Kun vuonna 2021 suomennettiin ensimmäistä kertaa George Orwellin romaania *Burmese Days*, kääntäjä ei huomannut, että yhdessä kohdassa romaanin henkilö latelee pitkän litanian solvauksia. Tuo solvauslista on suora sitaatti Shakespearen näytelmästä *Henrik IV*. Moka on suunnilleen samantasoinen kuin jos suomalaisen kirjan kääntäjä ei huomaisi työn alla olevassa tekstissään Kalevala-sitaatteja.

Kääntäjän on ehdottomasti kysyttävä itseltään seuraavia:

Mitä olen lukenut? Mitä en?

Millaisia kokemuksia minulla on Suomen kirjallisuushistorian kanssa? Tunnenko keskeiset teokset? Olenko oikeasti lukenut niitä, vai pelkästään kuullut niistä?

Millainen on kirjallinen viitekehysesni sekä lähde- että kohde-
kielessä?

Tiedätkö, millaista kirjallisuutta omassa maassani kirjoitetaan?

Osaanko arvioida suomalaisen teoksen suhdetta oman maani kirjallisuuteen ja mihin se sijoittuu kansainvälisessä kontekstissa?

Näiden kirjallisuuden tuntemusta avaavien kysymysten ohessa kannattaa miettiä omaa tapaa lukea kirjallisuutta, esimerkiksi kysymällä seuraavia:

Millä tavalla ymmärrän tekstejä?

Miten reagoin teksteihin? Miten reagoin teksteihin, joita rakastan, teksteihin, joista en pidä, teksteihin, joita en ymmärrä, teksteihin, joita en arvosta, teksteihin, joiden arvoa en tunnista?

Mitkä seikat vaikuttavat reaktioihini?

Myös silloin kun tunnistaa kirjallisen tekstin vivahteet ja hienoudet, nousee esiin tärkeitä kysymyksiä, koska silloin kääntäjä astuu keskelle aiemmin mainittuja jännitteitä ja huomaa, että edessä on paljon piirteitä, jotka pitää ottaa huomioon. Ja tekstin kirjallisten ominaisuuksien tunnistaminen on eri asia kuin niiden kääntäminen. Käännösprosessin alettua pasmat menevät helposti sekaisin, koska pelissä on niin monta kielellistä ja kirjallista tekijää. Kannattaa seurata itseään ikään kuin ulkopuolelta ja kysyä esimerkiksi:

Mitä tapahtuu, kun ryhdyn kääntämään?

Pysynkö levollisena vai hermostunko helposti?

Mikä tuntuu mukavalta, mikä epämukavalta?

Mikä sujuu helposti? Missä kohdassa jumiudun?

Missä minulla on varma olo? Missä tulen epävarmaksi?

Sillä tavalla opin ymmärtämään, millainen kirjallisuuden kääntäjä olen. Oivallus voi olla ratkaiseva. On ihmisiä, jotka pystyvät kääntämään mitä tekstiä tahansa. Mutta on myös sellaisia, jotka eivät missään nimessä halua kääntää runoutta, koska heiltä puuttuu siihen ymmärrys. Juuri runous näyttää olevan monille poissuljettu vaihtoehto, minkä huomaa siitä, että runouden kääntäjiä on maassa kuin maassa vain vähän.

On kääntäjiä, jotka suosivat historiallisia romaaneja, kääntäjiä, jotka haluavat keskittyä jännityskirjallisuuteen, kääntäjiä, jotka mieluiten kääntävät lasten- ja nuortenkirjallisuutta ja kääntäjiä, joiden vahvuus on tietokirjallisuudessa. Kaikki valinnat ovat täysin hyväksyttäviä, kun ne vain pohjaavat perusteelliseen itsetutkiskeluun: millainen kääntäjä olen? Tai vaikka näin päin: millainen kääntäjä haluan olla?

Jos haluaa ryhtyä ammattikäntäjäksi ja elättää itsensä kääntämällä suomalaista kirjallisuutta, pitää tosin olla valmis kääntämään lähes kaikenlaisia tekstejä. Tämä onnistuu vain henkilöltä, joka on kotonaan koko kirjallisuuden kentällä. Hänen on pystyttävä käsittelemään viihdekirjallisuutta yhtä hyvin kuin korkeatasoista kirjallisuutta, eikä hän voi vierastaa trillereitä tai pelätä runoutta tai esseistiikkaa.

YLEISSIVISTYS, TIETO JA VAISTO

Kielitaidon ja kirjallisuuden tuntemuksen lisäksi kääntäjä tarvitsee superominaisuuden: hänen täytyy tietää kaikesta kaikki; esiintyyhän kirjallisuudessa kaikenlaisia asioita. Koko maailma voi tulla kirjallisuudessa vastaan ja vielä kaikki se, mikä elää vain kirjailijan mielikuvituksessa, tulevaisuuden skenaarioita, aivan mahdotto- miakin asioita.

Suomalaisen kirjallisuuden kääntäjän täytyy tuntea koko Suomi, Niillas Holmbergin Lappi yhtä hyvin kuin Tapio Koivukarin saaristo, mutta lisäksi myös Olli Jalosen Saint Helena, Sofi Oksasen Viro ja Emma Puikkosen Eurooppa. Hänen täytyy tietää miten lehmia lypsetään, laivoja rakennetaan, jääkiekkoa pelataan, toimitaan lääkärinä, millaista oli elämä Itä-Suomen maaseudulla 1800-luvulla ja miltä tuntuu nykysuomalaisesta bisnesihmisestä Frankfurtin pankkimaailmassa tai nuoresta suomalaisesta teatterioipiskelijasta Barcelonassa.

Nämä ovat vain esimerkkejä siitä valtavasta universumista, jossa kääntäjä liikkuu. Onko liioittelua luonnostella tilanne näin? Ei ole. Kirjallisuudessa kaikki mahdollinen voi tulla vastaan ja kääntäjän tehtävä on tunnistaa ja tietää kaikki – ja vielä kahdella kielellä.

Ei kaikkea voi kuitenkaan tietää. Mutta yleissivistystä pitää olla. Seuraukset ovat melkoiset, jos sitä ei ole, varsinkin siinä

tapauksessa, jossa se puuttuu myös kirjailijalta. Elina Backmanin dekkarissa Kun kuningas kuolee esiintyy iäkäs henkilö, joka sanoo kerran saksaksi »Jedem das Seine», mikä tarkoittaa »jokaiselle ansionsa mukaan». Ongelma siinä on, että kyseinen ilmaisu luki Buchenwaldin keskitysleirin rautaportilla ja edustaa siten kansallissosialistista kynnisyyttä. Se, mikä oli alun perin vain saksankielinen sananlasku, on Natsi-Saksan ajasta lähtien ollut paljon enemmän. Kirjailija, joka tietää sen, ei voi käyttää ilmaisua enää viattomassa mielessä. Jos kirjailija ei tiedä sitä ja käyttää ilmaisua, koska häneltä puuttuu vastaava tieto, sivistynyt kääntäjä on pulassa (eikä ainoastaan saksantaja). Hänen on pakko puhua kirjailijan kanssa asiasta saadakseen selville, puuttuiko kirjailijalta yleissivistystä vai valitsiko hän repliikin juuri sen takia, että tiesi sen merkityksen ja latauksen.

Tämä esimerkki saattaa olla erikoinen, mutta aivan poikkeuksellinen se ei ole. Arto Paasilinnan romaanissa Ukkosenjumalan poika ihmiskunnan vapahtaja syntyy huhtikuun 20. päivänä – Hitlerin syntymäpäivänä. Jokainen kääntäjä ymmärtää varmaan, että ainakin saksantajan on mietittävä tarkasti, pitäisikö käännöksessä mahdollisesti vaihtaa päivämäärä.

Yleissivistys auttaa välttämään ikäviä vahinkoja. Yleisestikin voi sanoa, että ilman hyvää yleissivistystä on hyvin vaikea pärjätä kääntäjänä. Mutta vielä tärkeämpää on perustavanlaatuinen avoimuus ja halu oppia koko ajan uusia asioita. (Se onkin kääntäjän ammatin hienoja puolia, että oppii jatkuvasti lisää.)

Kannattaa siis kysyä:

Olenko avoin ja valmis perehtymään yhä uusiin aiheisiin ja asia-yhteyksiin?

Onko minulla sellainen yleissivistys, joka toimii hyvänä pohjana tälle avoimuudelle?

Vai olenko täysin riippuvainen Wikipediasta?

Nämä kysymykset ovat vain lähtökohtia. Ei tavoite voi tietenkään olla, että kääntäjä tietää kaikesta kaiken niin kuin aiemmin ironi-

sessä mielessä sanottiin. Nämä kysymykset auttavat ennen kaikkea suhtautumaan teksteihin sopivalla asenteella. Jos tekstissä on hämmentävä yksityiskohta, se voi yksinkertaisesti johtua siitä, että kyseinen yksityiskohta on minulle tuntematon. Ja jos koko teksti liikkuu maaperällä, josta en tiedä paljon mitään, minun täytyy olla varovainen, ettei synny väärinkäsityksiä. On ihan mahdollista, että minun täytyy ensin tutkia sitä maaperää ainakin jonkin verran ennen kuin ryhdyn kääntämään. Harva dekkareiden kääntäjä on alussa ase-ekspertti. Muutaman käännöksen jälkeen hänen kannattaa olla. Monet kääntäjät ovat maakrapuja. Jos he kääntävät merellistä kirjallisuutta, heidän täytyy oppia merisanastoa – kahdella kielellä. Ja niin edelleen.

Tämä mahdollisuus oppia tarkoituksenmukaisesti uusia asioita ja perehtyä tiettyihin aihepiireihin on oleellinen osa kääntäjän työtä.

Mutta koska kääntäjä ei voi tietää kaikkea, tärkeintä on kehittää vaistoa. Se tarkoittaa sitä, että oppii huomaamaan, milloin on aihetta miettiä kaksi kertaa, hakea lisää tietoa, tehdä taustatutkimusta. Se tarkoittaa myös sitä, että oppii aavistamaan, milloin jokin ilmaisu on terminologiaa ja milloin ei.

Miten sitä voi oppia?

Lukemalla tietysti. Niin kuin kaikkea muuta. Mutta ennen kaikkea sillä tavalla, että on kääntäessään valppaana. Aina kun kääntäjä huomaa pienenkin epävarmuuden, hänen pitää selvittää asiaa, tarkistaa, onko ymmärtänyt oikein. Jokainen tekstipätkä, joka tuntuu hiemankin oudolta, on tarkistamisen arvoinen.

Oman yleissivistyksen tiedostaminen auttaa siinä. Kääntäjän, joka ei tunne Raamattua, pitää tiedostaa, että hän ei välttämättä tunnista Raamattu-sitaatteja. Hänen täytyy joko lukea Raamattua suomeksi (ainakin tärkeimmät kohdat) tai oppia vaistoamaan, milloin kyseessä voi olla viittaus Vanhaan tai Uuteen testamenttiin.

EMPATIA

Kääntäjät ovat erilaisia ja voi olla, että jotkut kollegat kääntävät kaunokirjallisuutta pelkästään tekstimateriaalin pohjalta. He tuntevat sanat ja rakenteet ja siirtävät ne omalle kielelleen ilman minkäänlaista samaistumista runon puhujan tai romaanin henki-

löihin. Sekin voi onnistua, mutta yleisempi taitaa olla menetelmä, jossa toiseen ihmiseen (kirjailija, kertoja, henkilöhahmo) suhtautaan empaattisesti, eli pyritään ymmärtämään, mitä toinen ihminen kokee tämän näkökulmasta.

Empatian kyky kuuluu kääntäjän osaamiseen. Jos on empatiaa, voi kääntää ajatuksia, tunteita, kokemuksia, jotka eivät ole omia eivätkä omasta elämästä tuttuja. Kääntämiseen kuuluu valmius ja taito asettaa itsensä toisen henkilön (kirjailijan, kertojan, henkilöhahmon) asemaan, ottaa omakseen vieraita todellisuuksia ja nauttia siitä. Se ei ole välttämättä helppoa, mutta se rikastuttaa ja on sikäli kääntämisen hienoja puolia.

Empatia mahdollistaa, että kääntäjä näkee Lapin maisemia sodan aikana Katja Ketun Kättilö-romaanin naispäähenkilön silmin ja suunnittelee 1800-luvulla uutta Helsinkiä Jukka Viikilän Akvarelleja Engelin kaupungista -romaanin saksalaisarkkitehdin kanssa.

Empatia on piirre, joka monilla kääntäjillä varmasti on, muuten he eivät olisi valinneet ammattia, mutta sitä voi myös vahvistaa lukemalla ja tekemällä taustatutkimusta. Eniten siinä auttaa kuitenkin käännettävä teksti itse. Jos sitä kuuntelee tarkasti, oppii ymmärtämään alussa vieraaltakin tuntuvan henkilöhahmon ulkoisen ja sisäisen maailman.

KÄÄNTÄJÄN PSYKOLOGIA

Erinomaisen kielitaidon, kattavan kirjallisuustuntemuksen ja kunnan yleissivistyksen lisäksi kääntäjä tarvitsee tiettyjä henkisiä edellytyksiä. Empatian lisäksi on muitakin psykologisia kykyjä, joista puhutaan harvoin kääntämisen yhteydessä. Se johtuu todennäköisesti aiheen herkkyydestä. Monet saattavat kokea ongelmalliseksi puhua kääntäjän psykologiasta niin kuin kyseessä olisi ilmiö, joka pätee jokaiseen kääntäjään vaikka onkin selvää, että jokainen kääntäjä on erilainen.

Tässä nyt ei ole tarkoitus kehittää syväpsykologista kääntäjäteoriaa, vaan korostaa kolmea seikkaa, jotka kääntäjän uraa harkitsevan kannattaa ottaa vakavasti:

1. Niin kuin on jo todettu, kääntäjän tausta vaikuttaa siihen, miten hän tulkitsee ja kääntää kaunokirjallisia tekstejä. Taustaan kuu-

luu historiallisia, sosiaalisia, kulttuurisia, mutta myös henkilökohtaisia ja psykologisia aspekteja. Tietoisuus näistä on keskeisiä edellytyksiä kelpo käännöksen syntymiselle.

Toisin sanoen: kääntäjän täytyy tuntee itsensä. Hänen täytyy tietää, millä tavalla reagoi tiettyihin asioihin, mitkä asiat herättävät hänessä vahvoja tunteita ja mitkä taas aiheuttavat hänessä sokeutta.

2. Kääntäjän suhteessa teksteihin avautuu toinen psykologinen ulottuvuus, koska kyseinen suhde vaatii paitsi ammattitaitoa myös tietynlaista henkistä asennetta.

Kääntäjä on ihminen, joka tekee jatkuvasti päätöksiä. Koko työ on yhtä päätösten ketjua. Jokaisen lähdekielen sanan kohdalla pitää päättää, minkä kohdekielen sanan valitsee. Sama juttu toistuu lauseen tasolla, kappaleen tasolla jne. Työpäivän aikana kertyy valtava määrä valintoja, ja niitä on tehtävä itse ja yksin.

Kääntäjä on yksinäinen päätöksentekijä, se on haastava rooli eikä siihen ole jokaisesta. Rooliin tarvitaankin henkistä valmiutta eli sopivaa psykologista lähtökohtaa.

Toisin sanoen: vastuuta kaihtava henkilö ei ole kääntäjän ammattiin sopiva. Vastuu on suuri, koska pelissä on paitsi kirjailijan myös koko lähdemaan kirjallisuuden maine.

Sen lisäksi on syytä mainita vielä toinen käännösprosessiin kuuluva psykologinen erikoisuus: kääntäjä on ihminen, joka osaa yhdistää julkeuden ja nöyryyden sopivassa mittasuhteessa. Tavallisessa elämässä julkeus ja nöyryys ovat vastakohtia. Kääntäjän ammatissa ne kuuluvat yhteen, nimittäin näin:

Nöyryyttä tekstin edessä tarvitaan, jotta näkee sen erikoisuudet ja vivahteet eikä sokeudu ylimielisyyteen. Ja jos kääntäjä on kerran päättänyt kääntää tekstiä, hänen täytyy olla valmis antamaan kaikkensa parhaan mahdollisen lopputuloksen eteen.

Julkeus taas on välttämätöntä, koska kääntäjän täytyy sanoa: kyllä, minä olen oikea henkilö kääntämään tämän tekstin, kyllä, siitä tulee oikein hyvä. Lopputulos on sekä kirjailijan että suomalaisen kirjallisuuden eduksi.

Näin pitää ajatella, omat vahvuutensa muistaen, muuten ei pysty edes ryhtymään työhön. Mutta samalla pitää muistaa

olla tarpeeksi nöyrä tekstin edessä eikä saa unohtaa omia heikkouksiaan, jotka ovat vahvuuksien ohessa myös olemassa.

3. Kolmas psykologinen ulottuvuus liittyy kääntäjän asemaan. Vaikka kääntäjät ovat loppujen lopuksi ne henkilöt, jotka tekevät maailmankirjallisuutta ja vaikka yksittäinen kääntäjä kantaa paljon vastuuta ja tekee haastavaa, monimutkaista ja merkityksellistä työtä, hän saa siitä vain vähän kunniaa ja tavallisesti suhteellisen pientä palkkaa.

Julkisuudessa kääntäjä saa edelleen työnsä merkitykseen nähden liian vähän huomiota. Kääntäjä on aina varjossa. Hän palvelee ammattitaidollaan kirjailijaa, jonka nimi on isona kirjan kannessa, kun oma nimi esiintyy vain pienenä nimiösivulla. Hyvin yleistä on myös, että arvosteluissa ei mainita kääntäjää ollenkaan, oli työ kuinka haastava tahansa, ihan kuin kirja olisi kääntänyt itse itsensä.

Kaikki tämä voi tuntua loukkaavalta. Sitä voi jopa olla vaikeaa kestää. Mutta sitä on pakko kestää, koska se kuuluu – valitettavasti – edelleen kääntäjän ammattielämään. Jos ei halua koko uransa aikana kärsiä siitä, pitää kehittää henkilökohtainen strategia kestämään sen tyypisiä loukkauksia.

Arvosteluista voi esimerkiksi ajatella näin: jos kriitikko kirjoittaa tekemästani käännöksestä samalla tavalla kuin suomalaiset kriitikot alkuperäisestä teoksesta, olen onnistunut työnsäni. Tämä ajatus voi olla huomattavan paljon merkittävämpi kuin kriitikon laimea kehu yhdessä sivulauseessa, jonka arvo on muutenkin kyseenalainen, koska harvat kriitikot osaavat suomea eivätkä loppujen lopuksi voi kuitenkaan arvioida käännöksen varsinaista laatua.

Ja mitä tuleekaan siihen tosiasiaan, että kääntäjän paikka on varjossa? Sen yhteydessä voi olla aihetta laittaa keltainen lappu työpöydän yläpuolelle, jossa lukee: Jos haluat lukea nimesi kirjan kannessa, ryhdy kirjailijaksi! (Ammattikunnan tavoite voi kuitenkin olla, että jokaisen käännetyn kirjan kanteen painetaan myös kääntäjän nimi. Jotkut kustantajat maailmalla tekevät sen jo, mutta heitä on edelleen hyvin vähän.)

KÄÄNTÄJÄ JA TEOS

Tähän asti olen käsitellyt laajasti kääntämiseen liittyvää subjektiivista puolta eli kääntäjän taustaa, osaamista ja asennetta. Katsotaan nyt kääntäjän työn objektiivista puolta, tekstiä, jota kääntäjä kääntää.

Vaikka jokainen ihminen lukee jokaista tekstiä omalla tavallaan, voi kuitenkin sanoa, että jokaisella tekstillä on myös havaittavissa olevia objektiivisia ominaisuuksia. Vaikka on varmasti paljon tapauksia, joissa ainakin yksityiskohdista voi olla eri mieltä, voi kuitenkin havaita, käyttääkö teksti pitkiä vai lyhyitä lauseita, tavallista vai erikoista sanastoa, runsaasti vai kitsaasti metaforia.

Yhteisymmärrykseen pääsee usein myös siitä, onko teksti monisyinen vai yksinkertainen, hauska vai surullinen, koominen vai totinen jne. Ainakin tendensseistä voi saada selvyuden. Yksi kääntäjä voi pitää tekstiä humoristisena, toista kääntäjää sama teksti ei naurata ollenkaan, mutta hän voi kuitenkin ymmärtää, että tekstin alkuperäinen tarkoitus on olla vitsikäs. (Kummankin kollegan on aihetta tiedostaa oma huumorintajunsa.)

Joka tapauksessa on korostettava, että tekstien objektiivisia ominaisuuksia ei voi kieltää. Jokaisen kääntäjän täytyy havaita ne, taustastaan riippumatta, koska tekstin ominaisuuksien tunnistaminen on kaiken kääntämisen lähtökohta.

KÄÄNTÄJÄ KYSYY

Millainen teksti on?

Mitä se vaatii minulta?

Millaiset haasteet se asettaa minulle?

Miten vastaan noihin haasteisiin?

Miten reagoin käännöksestä tekstin ominaisuuksiin?

TAI TIIIVISTETTYNÄ

Millainen alkuperäinen teos on?

Millaiseksi käännökseen täytyy tulla?

On mahdotonta kääntää, jos näihin kysymyksiin ei voi vastata. Sen vuoksi kääntäjän kannattaa sanallistaa havaintojansa päästäkseen sisäiseen vuoropuheluun tekstin kanssa. Kyseessä ei ole vain dialogi, vaan polylogi, koska mukana ei ole ainoastaan kääntäjä ja

teksti, vaan myös lähdekieli, kohdekieli, lähdekielen kirjallisuus, kohdekielen kirjallisuus eli koko se jännitteiden kenttä, josta oli jo puhetta.

Kääntäjä kommunikoi moniin suuntiin: tekstin kanssa, kontekstien kanssa, kohdekielen ja lähdekielen kanssa, itsensä kanssa. Niin kuin sanottu, kyseessä on monimutkainen kognitiivinen tapahtuma, joka aktivoituu aina ja joka tapauksessa, kun yrittää ymmärtää kaunokirjallista tekstiä ja muodostaa sitä omalla kielellään uudelleen. Kääntäjän täytyy oppia vaikuttamaan tähän prosessiin, kehittää sitä, käyttää sitä hyväkseen. Ensimmäinen askel on, että hän tiedostaa ne elementit ja seikat, jotka prosessissa ovat mukana.

Kääntäjäkurssi ja työpaja ovat tehokkaita koulutusformaatteja myös siksi, että siellä voi harjoitella käymällä tätä vuoropuhelua muiden kanssa: kurssihuoneessa tapahtuu se, mikä muuten tapahtuisi kääntäjän päähän sisällä.

Teoksen ainutlaatuisuus

Tutkiessaan edessä olevaa alkuperäistä tekstiä kääntäjän täytyy muistaa, että se on yksittäisen kirjailijan yksittäinen teos. Kääntäjän tehtävä on tunnistaa tekstin ainutlaatuisuus ja tekstille luonteenomaiset piirteet. Teksti on yksilöllinen saavutus, ei koko kulttuurin, koko kielen, koko Suomen representaatio. Käännöksen tehtävä ei siis ole näyttää kohdemaan lukijoille, miten suomen kieli toimii, saati miten suomalainen mentaliteetti heijastuu suomalaisissa fraseologismeissa.

Sen sijaan kääntäjä ymmärtää, miten teksti suhtautuu sekä normikieleen että kirjallisuuden konventioihin.

Entä jos kirjailija käyttää esimerkiksi huomattavan tiheästi lauseenvastikkeita, näitä suomen kielen erityisherkkuja? Tällöin kääntäjän tehtävä ei ole keksiä käännöksessä suomalaisen lauseenvastikkeen tyyppisiä rakenteita kohdekieleessä (jossa niitä ei ole), vaan käyttää vastaavaa kohdekielen rakennetta, joka suhtautuu kohdekielen ja -kirjallisuuden konventioihin samalla tavalla kuin lauseenvastikkeiden runsas käyttäminen suomen kielessä. Kääntäjän kirjan lukijaa ei kiinnosta suomen kielen kieliopin salainen maailma. Hänellä on kirja kädessä, hän lukee. Häntä kiinnostaa ainoastaan tämän kirjan tyyli ja tapa kertoa tarinansa.

VAIKEA TEKSTI, HELPPO TEKSTI

Mikä on vaikea ja mikä on helppo teksti, riippuu pitkälti kääntäjän ammattitaidosta ja kokemuksesta. Uran alussa liian haastavalta tuntuva teos voi viidentoista vuoden kuluttua tuntua aivan mahdolliselta kääntää. Jokaisessa uran vaiheessa on arvioitava, mihin pystyy jo ja mihin ei vielä.

On tietysti olemassa objektiivisesti vaikeita tekstejä. Volter Kilven romaani *Alastalon salissa* on kieltämättä erittäin vaikea kääntää, koska siinä on monta erityisen haastavaa ominaisuutta, muun muassa pitkät lauseet, monimutkaiset lauserakenteet, yksilöllistä kieliopin käyttöä, harvinaisia murre sanoja, uudissanvoja. Samanlaisista syistä Mikko Rimmisen romaanit ovat kääntäjälle kinkkisiä. Kalevala on jo pelkästään mitan takia vaikea, Ilpo Tiihosen runot asettavat kääntäjälle yllättävien riimien takia vaikeuksia, Eeva-Liisa Mannerin runot sävyn takia, joka vaihtelee lyyrisyyden ja filosofisuuden välissä, Mirkka Rekolan runot taas kaksoismerkitysten ja homonymien runsaan käytön takia. Kaikki nämä teokset ovat kenelle tahansa kääntäjälle vaikeita, kokemuksesta riippumatta.

Mutta nämä teokset ovat hyvin kirjoitettuja, ne ovat hyvää, korkeatasoista kirjallisuutta, mikä tarkoittaa, että niillä on vahva auktoriteetti. Ne sanelevat kääntäjälle, miten hänen täytyy toimia, tai auttavat häntä löytämään oikeat ratkaisut.

Toinen kysymys on sitten, osaako kääntäjä toimia sopivalla tavalla, siis löytää omalla kielellään alkuperäisestä tekstistä vastavat ratkaisut. On jälleen tiedostamisen paikka: Millainen kääntäjä olen? Onko minusta kyseisen teoksen kääntäjäksi?

Hyvällä tekstillä on vahva auktoriteetti, huonolla tekstillä taas ei. Huono teksti jättää kääntäjän pulaan. Siitä syystä näennäisen helppo teksti voi olla vaikeaa kääntää – koska se on huonosti kirjoitettu. Voisi jopa sanoa, että huono teksti on kääntäjälle aina vaikea teksti jo pelkästään siitä syystä, että silloin syntyy väistämättä kysymys, saako tekstiä käännoksessä parannella. Onko jopa pakko parannella? Mitä kustantaja sanoo, kun kääntäjä luovuttaa hänelle huonon tekstin? Luuleeko hän, että teksti on vain huonosti käännetty?

Teoriassa voisi sanoa, että jos kääntää huonon tekstin hyvin, lopputulos on huono teksti.

Näin yksinkertaista se ei kuitenkaan ole. Akateeminen käännettutkimus puhuu aina siitä, mitä kaikkea teos menettää käännettöprosessin aikana, ja kieltämättä käännöksissä katoaa vivahteita ja sivumerkityksiä (puhumattakaan epäonnistuneista käännöksistä, joissa voi menettää oleellisiakin asioita).

Toisaalta on olemassa paljon esimerkkejä siitä, että käännettö voi olla yksinkertaisesti parempi kuin alkuperäinen teos, jos alkuperäisessä teoksessa käytetään koko ajan samoja lauserakenteita, kiusallisia metaforia, stereotyyppisiä kuvailuja jne. Silloin kysymys kääntäjälle ei ole, saako parannella, vaan voiko parantelua edes välttää. Niissä tapauksissa tehdään käännettö- ja editointiprosessin aikana pieniä täsmennyksiä, koska ei voi tahallaan tuottaa huonoa tekstiä. Kääntäjä ei saa kuitenkaan kirjoittaa teosta uudelleen. Hänen työnsä onkin hankalaa tasapainottelua.

Helpompaa on, jos alkuperäisessä tekstissä on selkeitä asiavirheitä. Niitä on syytä korjata, mieluiten yhteisymmärryksessä kirjailijan kanssa. Jos esimerkiksi henkilöhahmo laittaa matkalaukkunsa kuplavalokkarin peräkonttiin ennen kuin lähtee ajamaan, kääntäjä saa ilman muuta kertoa kirjailijalle, että kuplavalokkarissa moottori on takana, joten siinä ei voi olla peräkonttia.

Monien teosten laadusta voi kiistellä. Jotkut kriitikot kehuvat kirjaa, jota toiset haukkuvat. Joskus se on vain makuasia. Siitä huolimatta on olemassa hyviä ja huonoja tekstejä, ja sitä ei käy kiistäminen. Ei kukaan kutsuisi *Seitsemää veljestä* huonoksi romaaniksi. Ja niin kuin *Seitsemän veljestä* -romaanista voidaan sanoa, että se on kiistämättä loistava romaani, voidaan jostakin toisesta romaanista sanoa, että se ei ole läheskään niin hieno kuin Aleksis Kiven klassikko. Kääntäjälle sellainen ei ole pelkästään sallittua vaan jopa tärkeää. Pitää tunnistaa, onko teksti laadukas vai ei, koska tekstin luonteen tunnistaminen on kääntämisen keskeisiä lähtökohtia.

MITÄ KANNATTAA KÄÄNTÄÄ?

Yhtä tärkeää kuin teoksen luonteen ja laadun arvioiminen on toki myös tämä: heti kun kääntäjä on päättänyt ryhtyä kääntämään teosta, hänen täytyy antaa kaikkensa tekstin puolesta – on se kuinka huono tahansa. Päätös on tehtävä ennen kuin ottaa toimeksiannon vastaan.

Jo pelkästään siitä syystä on oleellista miettiä, mitä kannattaa kääntää tai mitä on valmis kääntämään.

Erytisen tärkeä tämä kysymys on runojen kääntämisessä. Joskus runo käyttää keinoja, joita käännöksessä ei kielten erojen vuoksi voi käyttää tai kääntäjän täytyy tehdä liian paljon kompromisseja. Tällöin voi käydä niin, ettei käännöksessä ole enää paljon jäljellä alkuperäisestä runosta. Siinä tapauksessa käännös on tuhotyötä ja sitä pitää välttää.

Niin tuskallista kuin se on, pitää joskus jättää runo kääntämättä, koska kääntämisen lopputulos ei yllä alkuperäisen tekstin tasolle. Runouden tiivistetyn kielenkäytön takia se voi tapahtua useammin kuin toivoisi. Mirikka Rekolan hienoimmista runoista voi olla avainpaikassa homonyymi, joka ei ole missään muussa kielessä homonyymi, esimerkiksi sana »arkki», joka voi Rekolan runossa ilmaista, että paperiarkki voi olla pelastava laiva niin kuin Nooan arkki.

Kääntäjän tehtävä on kokeilla ja arvioida: Tuhoako käännöskompromissi koko runon? Vai menettääkö runo vain niin vähän, että kääntäminen on kuitenkin oikeutettua?

VASTAAVUUS

Kääntäjän pitää osata tunnistaa ja sanallistaa, mikä työn alla olevalle tekstille on luonteenomaista: Miten teksti toimii, millaisia keinoja se käyttää, mitkä ovat teoksen päällimmäiset ja tärkeimmät kirjalliset strategiat. Mikä on sen tyyli, sen prosodia, sen tapa fraseerata lauseita, sen sävy ja tunnelma.

Tekstin ominaislaadun ymmärtämisen jälkeen seuraava askel on tekstin sijoittaminen kirjalliseen kontekstiin. Kääntäjä havainnoi ja määrittää tekstin suhdetta kielellisiin ja kirjallisiin konventioihin ja etsii sitten vastaavaa kuviota kohdekulttuurista.

Fokuksessa on ainutlaatuinen ja erityinen, yksittäisen kirjailijan kirjoittama teos.

Käännösprosessin kaava näyttää siten tältä:

kirjailijan yksilöllisyys + tekstin ainutlaatuisuus + kääntäjän yksilöllisyys = käännöksen ainutlaatuisuus, jonka pitää vastata alkuperäisen tekstin ainutlaatuisuutta ja tehdä oikeutta kirjailijan yksilöllisyydelle.

Miten se on mahdollista?

Kuten sanottu: se on mahdollista, ja se on ihme.

Se onnistuu noudattamalla tätä keskeistä johtoaajatusta: käännetyn tekstin pitää vaikuttaa kohdekielen lukijoihin samalla tavalla kuin alkuperäinen teksti vaikuttaa lähtökielen lukijoihin. Sitä voi kutsua vastaavuudeksi.

Kääntäjä noudattaa siis vastaavuusperiaatetta.

Itse asiassa täydellinen vastaavuus on mahdotonta, koska suomalainen lukija on suomalainen lukija, eikä suomalaisen teoksen ranskannosta lukevalla ihmisellä ole koskaan samanlainen viitekehys kuin suomalaisella. Tekstin ymmärtämisessä tulee aina olemaan eroja. Mutta niitä voi ja pitää minimoida. Ja se onnistuu vastaavuusajatuksen avulla.

Vaikka vastaavuutta ei voi sataprosenttisesti tavoittaa, on yritys tärkeä sillä se johtaa kääntäjää oikeaan suuntaan. Vastaavuus on kääntäjän johtotähti. Hän ei voi koskaan tavoittaa sitä, mutta se näyttää hänelle tien.

Käännösteoriassa väitellään usein siitä, pitääkö käännettävä teksti siirtää lähemmäksi kohdekielen lukijaa vai lukija lähemmäksi tekstiä. Toisin sanoen: saako käännöksestä olla kohdekielen lukijalle vieraita elementtejä vieraasta kielestä, vai onko kääntäjän tehtävä poistaa toisesta kielestä tuleva vieraus kokonaan, jotta tekstin voi kohdekielellä lukea esteettömästi.

Kysymys on teoreettinen. Teoriassa siitä voi riidellä pitkään, käytännön tasolla pitää tehdä päätöksiä, eikä siinä teoria aina auta.

Mainittu vastakkainasettelu on muutenkin ongelmallinen eikä osu välttämättä kääntämisen varsinaiseen ytimeen. Jos tšekkiläinen lukija ostaa Prahassa tai Brnossa suomalaisen kirjailijan

kirjoittaman ja tšekkiläisen kääntäjän kääntämän kirjan, hän tietää siinä hetkessä, että kirjassa saattaa olla hänelle vieraita elementtejä jo pelkästään sen takia, että se ei ole alun perin tšekkiläinen kirja. Ja vaikka kirja on käännetty niin, että suomen kielen erikoisuuksista ei ole jäänyt mitään jäljelle, siihen sisältyy varmasti vieraita asioita, esimerkiksi paikkojen ja henkilöiden nimet. Mutta ne ovat vain pintaa. Kirjaan jää ennen kaikkea tietynlainen aromi, jota on äärimmäisen vaikeaa määritellä ja joka johtuu siitä, että jokaisessa maassa kirjoitetaan hieman omalla tavalla. Kirjallisuuden ihanne on jokaisessa maassa vähän erilainen, näin on ollut kautta kirjallisuuden historian ja sen ymmärtää hyvin, kun tutkii teoksia, jotka käsittelevät samoja aiheita, niin kuin esimerkiksi jo mainittuja romaaneja Rouva Bovary, Anna Karenina, Salakari ja lisäksi vaikka vielä saksalaisen Theodor Fontanen Effi Briest (joka käsittelee myös naisen aviorikosta 1800-luvulla).

Kääntäjälle tämä tarkoittaa, että hänen ei tarvitse huolehtia liikaa, sisältyykö käännökseen tarpeeksi vierautta, eli suomalaista ominaisaromia. Sitä on aina mukana, riippumatta siitä, yrittikö kääntäjä siirtää tekstin mahdollisimman lähelle lukijaa vai ei.

Kääntäjän on sen sijaan huolehdittava siitä, onko käännetty teksti kirjallisena teoksena vakuuttava. Vai onko siinä kohtia, jotka häiritsevät lukemista siinä määrin, että tekstin kirjallinen arvo kärsii.

Kääntäjä tuntee lähdekielen hienouksia hyvin, usein hän suorastaan rakastaa kieltä, josta kääntää ja kaikkia sen erikoisuuksia. Lisäksi hän tunnistaa käännettävässä tekstissä kaikki kielelliset vivahteet ja haluaa välittää niitä lukijalleen. Se on ymmärrettävää, se on myös oikein, mutta se voi olla vaarallista. Kielellisten hienouksien ja kirjallisten vivahteiden välittäminen ei saa tapahtua niin, että käännöstekstissä esiintyy jatkuvasti häiritseviä kohtia. Niitä saa olla vain siellä, missä niitä on myös alkuperäisessä tekstissä. Jos alkuperäinen teksti on hienoa puhdasta kirjallisuutta, käännöksenkin täytyy olla sitä. Siinä ei saa olla kohtia, jotka vaikuttavat epäkirjalliselta, kömpelöltä, häiritsevällä tavalla oudolta.

Siitä syystä ei kannata ainakaan väkisin laittaa suomen kielen erikoisuuksia käännettyyn tekstiin. Jos teos on alkuperäisessä muodossa hyvää suomea, sen täytyy olla käännöksestä hyvää tšekkiä.

Siinä on vastaavuusperiaatteen ydin.

Käännöksen tehtävä ei ole kertoa ulkomaalaisille suomen kielen ominaisuuksista. Eihän teoksen kirjailijakaan halua kertoa siitä lukijoilleen.

Kirjallisuuden kääntäjä ei ole suomen kielen lähettiläs. Hän tekee kirjallisuutta omalla kielellään kääntämällä aina vain yksittäisen kirjailijan yksittäisen teoksen. Jos hän on lähettiläs, niin yksittäisen kirjailijan ja vain sitä kautta myös Suomen kirjallisuuden. Hänen tehtävänsä on keskittyä yksittäiseen teokseen, tunnistaa tekstin yksilöllisyys ja tekstille luonteenomaiset piirteet. Hänen täytyy ymmärtää, miten teksti suhtautuu sekä normikieleen että kirjallisuuden konventioihin. Hänen pitää siis arvioida, mikä on käännettävän tekstin paikka suomalaisessa kirjallisuudessa ja millä erityisellä tavalla se käyttää suomen kieltä verrattuna muihin teoksiin.

Tämän analyysin jälkeen kääntäjä voi ryhtyä työhön. Tästä lähtien hänen tehtävänsä on siirtää käännökseen se lähtötekstin ja konventioiden väliin jäävä matka, jonka hän on havainnut.

Jos alkuperäinen teksti noudattaa kirjallista valtavirtaa, se noudattaa sitä myös käänöksessä. Jos se on kokeileva teksti, se on sitä myös käännettynä. Siihen kääntäjä ainakin pyrkii, jos hänen johtotähtensä on vastaavuusperiaate.

USKOLLINEN VAI VAPAA?

Luultavasti eniten pohdittu kääntämiseen liittyvä kysymys on, kuinka vapaa käänнос saa olla tai kuinka uskollinen sen täytyy olla. Se askarruttaa aloittelevia kääntäjiä yhtä paljon kuin kriitikkojen usein käännöksestä käyttämä sanapari vapaa / uskollinen.

Nämä sanat näyttävät suuntaa, mutta eivät oikein osu siihen, mikä kääntämisessä on oleellista. Aloitteleva kääntäjä saa käyttää niitä vielä toistaiseksi, mutta harjaantunut kääntäjä oppii, etteivät ne loppujen lopuksi auta häntä eteenpäin.

Miten vapautta ja uskollisuutta edes määritellään? Eikö kääntäminen itse, eli tekstin transformaatio toiselle kielelle ole vapauden (tai epäuskollisuuden) huippu? Eikö uskollisinkin käänнос ole itse asiassa äärimmäisen vapaa? »Mennään» on englanniksi »let's go», yhdestä verbistä tulee kaksi, yhdestä sanasta tulee kolme,

versioilla on vain yksi yhteinen kirjain («e»). Missä siinä on uskollisuus? Vaikka jokainen täysjärkinen ihminen sanoisi, että kyllä, käännös on uskollisin mahdollinen.

Kyseisen ilmaisun englanninnoksessa uskollisuus on siinä, että merkitys on englanniksi sama kuin suomeksi. Myös tyyli on samanlainen, sävy sopii, käännöksen rekisteri ei ole korkeampi kuin alkuperäistekstin. Kaikki on siis oikein ja kunnossa, vaikka versioissa on mainitut erot. Toisin sanoen: valitsemalla oman kielen keinot, kääntäjä tekee alkuperäiselle teokselle oikeutta. Esimerkki on yksinkertainen, mutta sen avulla voi ainakin aavistaa, kuinka monimutkaista se voi olla kompleksisemmissä tapauksissa.

Kompleksinen voi toki olla yksi ainoa sana. Otetaan vaikka sana »tyttö». Rosa Lixomin romaanissa Hytti Nro 6 päähenkilö on nuori suomalainen opiskelija, jota kutsutaan koko ajan vain tyttöksi. Jos avataan sanakirja, nähdään, että »tyttö» tarkoittaa »girl», »la fille», »das Mädchen», »devotška». Onko asia sillä selvä? Ei ole. Koska muissa kielissä tyttö-sanasta vastaavan sanan semanttinen kenttä saattaa olla erilainen kuin suomalaisella tyttö-sanalla ja herättää vääriä assosiaatioita, joten suora eli »uskollinen» käännös olisi väärin tai ei osuva. Voi siis hyvinkin olla, että englanninnoksessa lukee »young woman» ja saksannoksessa »die junge Frau», vaikka sanakirjan mukaan se ei olisi edes oikein. Mutta jos kääntäjä on päättänyt toimia niin, hänellä on siihen hyvät syyt, ennen kaikkea keskeisin kaikista syistä: Hän haluaa välittää alkuperäisen teoksen merkitykset mahdollisimman tarkasti. Hän haluaa olla uskollinen alkuperäiselle tekstille. Ja juuri sen takia hän valitsi niin sanotun vapaan käännöksen.

On jopa tapauksia, jossa kääntäjän täytyy tehdä virheitä, jotta syntyy oikea käännös. Otetaan kaksi esimerkkiä lintujen maailmasta.

Ensimmäinen liittyy satakieleen.

Satakieli on lintu, jolla on koko Euroopassa myös symbolinen merkitys (ajatellaan vaikka Romeon ja Julian parvekekohtausta). Satakielen laulu on erikoinen, se kuuluu yöllä, se on erityisen kaunis, se tekee suuren vaikutuksen ihmiseen. Lisäksi linnun nimi

on kaunis: satakieli, nightingale, Nachtigall, rossignol. Mutta nightingalen, Nachtigallin ja rossignolin tieteellinen nimi on *Luscinia megarhynchos*, kun taas satakieli on latinaksi *Luscinia luscinia*. Syy on selvä: kyseessä on kaksi eri lajia. Shakespearen nightingale ei olekaan suomeksi satakieli, vaan etelänsatakieli. Mutta olisiko se hyvä suomennos? Kyllä, jos se esiintyy ornitologisessa asiategistissä, mutta Romeon ja Julian suomennoksessa ei.

Argumentti toimii myös toisinpäin. Suomalaisessa romaanissa satakieli ajaa täsmälleen samaa asiaa kuin saksalaisessa Nachtigall (eli etelänsatakieli). Oikea saksannos olisi siis: Nachtigall. Vaikka se onkin virhe. Koska ornitologisesti oikea käännös olisi Sprosser (mikä on *Luscinia megarhynchos*en saksankielinen nimi), mikä ei kuulosta läheskään niin viehättävältä kuin Nachtigall eikä herätä yhtään samanlaisia assosiaatioita, koska pohjoinen laji nimeltään Sprosser on ainoastaan ornitologeille tuttu.

Toinen esimerkki liittyy lintuun, jonka nimi on suomeksi uivelo (*Mergellus albellus*). Aki Ollikaisen esikoisromaanissa Nälkävuosi köyhän perheen isä kutsuu tyttärtään uiveloksi. Se on liikuttavaa, koska sanan sointi on pehmeä ja kaunis. Niin on myös lintu: suhteellisen pienikokoinen, kaunis, harvinainen pohjoinen vesilintu. Kaunis lintu se on kaikilla muillakin kielillä. Samaa ei voi välttämättä sanoa nimestä. Englantilainen smew käy ehkä jotenkuten, mutta ruotsalainen salskrake on jo eri asia ja saksalainen Zwergsäger varsinkin. Tässä tapauksessa on selvä, että romaanissa esiintyvän linnun nimen varsinainen merkitys ei ole vain biologinen vaan biologinen ja soinnullinen. Käännökseltä vaaditaan samaa, joten hyvä saksannos ei voi olla Zwergsäger – vaan jokin muu lintu, joka on suhteellisen pienikokoinen, kaunis, harvinainen pohjoinen vesilintu, jolla on lisäksi kaunis nimi. Saksannos vaatii virhettä, jotta siitä tulee hyvä. Tai toisin sanoen: vain väärellä käännöksellä saavutetaan oikea käännös.

Vapauden ja uskollisuuden asia on siis monimutkainen, joskus jopa paradoksaalinen, ja se johtuu sekä lähdekielen ja kohdekielen ominaisuuksista että lähdekielen ja kohdekielen kirjallisuuden konventioista. Usein kääntäjälle jää runsaasti tulkinnanvaraa. Riippuu taas kääntäjän persoonasta ja taustasta, miten hän tätä tulkinnanvaraa käyttää.

Jos halutaan pitää kiinni sanaparista uskollinen/vapaa, siihen sopiva aksiooma kuuluu: Hyvä käännös on aina uskollinen. Mutta se on uskollinen teokselle eikä yksittäisille sanoille.

Sen takia hyvä käännös on myös aina vapaa, koska se käyttää kohdekielen menetelmiä, jotka voivat poiketa lähdekielen menetelmistä.

Uskollinen käännös ei ole sellainen, joka matkii alkuperäistä tekstiä, vaan joka muodostaa sen uudestaan toisella kielellä ja on siten vapaa uskollisuuden nimessä.

Ja koska kääntäjän tehtävä on olla uskollinen teokselle eikä yksittäisille sanoille, kääntäjän kannattaa käyttää holistista menetelmää, jonka lähtökohta on koko teos, eivät sen yksittäiset osat.

Hyvä kääntäjä ei kysy, kuinka vapaasti tai uskollisesti hänen pitäisi kääntää. Hän kysyy, millä tavalla hän tekee alkuperäiselle tekstille parhaiten oikeutta.

KYSY TEKSTILTÄ!

Lähtökohtaisesti kääntäessä pysytään aina mahdollisimman lähellä alkuperäistä tekstiä. Kunnes saavutaan kohtaan, joka vaatii käännösratkaisua, joka näyttää tai tuntuu ehkä siltä kuin se olisi suhteellisen kaukana alkuperäisestä tekstistä. Sanajärjestystä pitää esim. muuttaa, jos monien lauseiden samanlainen rakenne alkaa tuntua kohdekielessä yksitoikkoiselta, koska kohdekielen kirjallinen tyyli-ihanne vaatii enemmän vaihtelua kuin suomalaisen kirjallisuuden. Metafora pitää vaihtaa fraseologismien kohdalla, joka on myös kohdekielessä olemassa mutta erilaisena metaforana (niin kuin vaikka jo mainituissa tapauksissa »kieli keskellä suuta» ja »vetää herne nenään»). Kaikkien muutosten täytyy tulla palvella tekstin sävyä, luonnetta, merkitystä.

Kääntäessään kääntäjä liikkuu jännitteiden kentällä, jolla kaikki seikat ovat koko ajan läsnä. Niitä ei saa millään pois. Ei yhtä ainoaa seikkaa voi sulkea pois tai edes pienentää. Tämä tosiasia pitää tiedostaa. Sillä tavalla pääsee paremmin eteenpäin kuin pitämällä kiinni käsiteparista uskollinen/vapaa.

Jotta kääntäjä pärjää näiden jännitteiden keskellä, hänen täytyy

käyttää lahjojaan, taitojaan ja tietojaan ja kehittää niitä jatkuvasti. Yksi asia hänen täytyy oppia heti alussa: tekstiltä kysyminen. Kääntäminen on monimutkaista, kääntäjä on työnsä kanssa tavalisesti yksin, mutta yksi taho voi auttaa häntä: teksti itse.

Saadakseen tekstiltä apua pitää tehdä oikeat kysymykset. »Hä?» on liian vähän. »Mitä tää tarkoittaa?» on vasta alku. Toisenlaiset kysymykset taas auttavat merkittävästi:

Onko tämä ilmaisu yleinen vai harvinainen?

Onko se mahdollisesti murrekana?

Vai peräti kirjailijan keksimä uudissana?

Jos on, niin mistä se koostuu?

Monissa tapauksissa, joissa jokin tekstin kohta aiheuttaa käännösongelman, kannattaa ehdottomasti kysyä:

Mikä on kyseisen kohdan funktio tekstissä?

Miksi se on siinä?

Mistä syystä tekstin kohta ei ole kirjoitettu toisin?

Jos jossakin kohdassa kääntäjän ongelma on siinä, että tekstissä esiintyy murreilmaisu eikä kääntäjä osaa päättää, kääntääkö hän sitä oman kielen murteelle (jos omassa kielessä sellaista on) vai ei, kysymys murreilmaisun funktiosta voi johtaa ratkaisuun. Eli:

Mikä on murreilmaisun funktio?

Kuka puhuu?

Mitä se kertoo puhujasta, että hän käyttää murretta?

Halutaanko näyttää, että hän on vanha tai maaseudulta kotoisin tai savolainen?

Halutaanko korostaa puhujan yksilöllisyyttä?

Vai halutaanko näyttää, että hän kuuluu tiettyyn yhteisöön?

Miksi?

Ja niin edelleen. Sillä tavalla syntyy tarkka kuva kyseisestä kohdasta, ja hyvä käännös on lähellä.

Varsinkin kääntäjälle, joka pitää vielä kiinni vapaa-uskollinenkaavasta, on hyödyllistä tehdä tekstileille oikeat kysymykset.

Jos kysymys kuuluu, onko jokin ilmaisu tekstissä idiomaattinen ja vastaus on kyllä, niin käännöksen täytyy tässä kohdassa olla myös idiomaattinen, siis »vapaa» (ollakseen »uskollinen»). Jos kyseessä on neologismi, kääntäjän täytyy keksiä vastaava omalla kielellään jne.

Tosin aina ei ole helppoa arvioida, onko ilmaisu idiomaattinen vai tilanteessa syntynyt henkilökohtainen. Joskus idiomi on sen verran uusi, että vastaavanlainen ei ole vielä syntynyt kohdekielellä. Usein on yksinkertaisesti niin, että kääntäjä ei löydä vastaavaa idiomia omalla kielellään, koska vaikka netistä löytyy mitä tahansa, fraseologiaa sanakirjoja siellä ei ole, ei ainakaan ajankohtaisia. Sitteen on vielä ne tapaukset, joissa ilmaisu vaikuttaa idiomaattiselta, mutta on sen verran harvinainen ja samalla niin mukavan värikäs, että kääntäjä haluaa säilyttää metaforan käännöksessä ja kääntää sen sananmukaisesti. Esimerkiksi jos tekstissä puhutaan naisesta, »joka on tottunut näyttämään miehille närhen munat». Kääntäjä, joka vie käännöksensä kautta närhen munat oman kielensä pesään voi olla varma, että hän rikastuttaa äidinkieltään. Se on hyvä asia, sillä ehdolla, että se ei tapahdu ainoastaan turhamaisuudesta.

Varsinaiset peruskysymykset ovat tietenkin samoja, joista on ollut jo puhetta:

Kuinka paljon teksti poikkeaa suomalaisesta normikielestä?

Kuinka erikoinen tai tavallinen teksti on suomalaisen kirjallisuuden kontekstissa?

Lisää kysymyksiä voi olla paljonkin, jokainen kääntäjä kehittää niitä omien tarpeidensa mukaisesti, ja ainakin osa niistä voi liittyä tekstin kontekstiin tai konteksteihin, joten on syytä miettiä kontekstin aihepiiriä erikseen.

TUNNISTA KONTEKSTI!

Kontekstin tärkeyden huomaa tapauksissa, joista se puuttuu tai ei ole näkyvissä. Ainahan konteksti on olemassa, mutta ei aina sillä tavalla, että kääntäjä pystyy määrittämään sen. Tämä pätee ennen kaikkea näytelmiin, runoihin ja lyhytproosaan.

Jos romaanissa henkilöhahmo käyttää tiettyä ilmaisua, joka vaikuttaa erikoiselta tai oudolta, käy tavallisesti jossain vaiheessa ilmi, mistä se johtuu tai miten se liittyy henkilöhahmon taustaan. Mutta tiivistetyssä proosassa kuten esimerkiksi Petri Tammisen

esikoiskirjassa Elämiä tai saman tekijän pelkistetyssä teoksessa Muistelmat ei selitetä yhtään mitään.

Näytelmissä on hyvinkin yleistä, että vastaavanlaisia selityksiä ei tule. Näytelmän katsojalla on näyttämökuva ja ohjauksen muut erilaiset ratkaisut, mutta lukijan pitää saada ainoastaan kontekstittoman repliikin avulla sopiva kuva, ajatus tai assosiaatio. On siis äärimmäisen tärkeää, että kääntäjän ratkaisu on osuva. Monissa tapauksissa on aihetta kysyä kirjailijalta, mistä tietty repliikki tai ilmaisu tulee, miksi se on siinä, mitä sen halutaan katsojassa aiheuttavan.

Runojen kääntäjälle ilmiö on tuttu. Mutta suurin vaara kääntämisessä ei ole näkymätön vaan tunnistamattomaksi jäävä konteksti. Jos kääntää esimerkiksi Ilpo Tiihosen vuonna 1980 kirjoittaman runon »Nocturne», on hyvä tietää, että sen konteksteihin kuuluu paitsi Helsingin kaupungin maisema (Linnunlaulun silta) myös Eino Leinon samanniminen runo vuodelta 1903. Nämä molemmat tarvitaan, jotta saa käännettyksi Tiihosen ruislinnun samalla tavalla kuin ruislintu Leinon runossa on käännetty.

Tiihosen runo on seuraava:

Nocturne

Tunnetteko
kuinka Linnunlaulun silta
kahdentoista kiskoparin yli jännittyy
ja kuu kellahtelee
vaunun karahvissa
Helsinkiin.
Mies. Vinkuvalta rapulta
hämärän tarjotinta
tarraa palteisiin,
ja tähdet
satavat...
Kotini, isänmaa!
Matkojen Lasta
tänne asti
olet kätkennyt.
Ruislintuas, onnen ääntä
laulata nyt!

Ja se viittaa Leinon seuraavaan runoon:

Nocturne

Ruislinnun laulu korvissani,
tähtkäpäiden päällä täysi kuu;
kesä-yön on onni omanani,
kaskisavuun laaksot verhouu.
En ma iloitse, en sure, huokaa;
mutta metsän tummuus mulle tuokaa,
puunto pilven, johon päivä hukkuu,
siinto vaaran tuulisen, mi nukkuu,
tuoksut vanamon ja varjot veen;
niistä sydämeni laulun teen.
Sulle laulan neiti, kesäheinä,
sydämeni suuri hiljaisuus,
uskontoni, soipa säveleinä,
tammenlehvä-seppel vehryt, uus.
En ma enää aja virvatulta,
onpa kädessäni onnen kulta;
pienentyy mun ympär' elon piiri;
aika seisoo, nukkuu tuuliviiri;
edessäni hämäräinen tie
tuntemattomahan tupaan vie.

Kontekstin tunnistaminen kuluu kääntäjän perustaitoihin. Helppoa se ei ole. Viittaukset voivat olla hyvin hienovaraisia, jopa suorastaan pirullisia eikä kääntäjä voi tietää kaikkia mahdollisia viittausten kohteita. Se on mahdotonta. Jokaisella on oma viitekehys, eikä kääntäjän viitekehys ole sama kuin kirjailijan. Yleissivistys auttaa, mutta ennen kaikkea auttaa kirjallisuuden tuntemus, joten tässä yhteydessä on syytä taas kerran korostaa, että kääntäjän kannattaa lukea. Se auttaa laajentamaan kääntäjän viitekehystä ja tunnistamaan viittaukset suoraan, mutta se auttaa myös kehittämään vaistoa. Kaikkea ei voi tietää, mutta voi aavistaa, että tietty kohta tekstissä saattaa olla viittaus johonkin, jolloin voi selvittää mihin – mikä on nykyään suhteellisen helppoa. Usein riittää yksinkertainen internethaku.

Viitekehysten aktiivinen laajentaminen on kuitenkin suositeltavaa. Se tapahtuu lukemalla keskeiset suomalaiset klassikot, eikä pelkästään jotakin vaan kaikki. Lisäksi kääntäjän täytyy tuntea Raamattu, omalla kielellä ja ainakin osittain myös suomeksi. Raamatun viittauksiin törmää kirjallisuudessa usein, ne on pakko tunnistaa. Kääntäjän lukulistalle kuuluvat ainakin keskeiset kappaleet suomenkielisestä Raamatusta, niin kuin esimerkiksi Genesis, Jobin kirja, Saarnaajan kirja, tunnetuimmat psalmit, jouluevankeliumi, vuorisaarna, passio, Paavalin ensimmäinen kirje korinttilaisille. Volter Kilpi oli jo 10-vuotiaana lukenut koko Raamatun kolme kertaa kokonaan läpi, joten on hyvinkin todennäköistä, että hänen kirjoissaan on viittauksia Raamattuun, eikä vain esikoisromaanissa Bathseba, jonka nimi viittaa jo Vanhan testamentin Daavidin tarinaan. Tarttuessaan Tapio Koivukarin romaaniin Unissasaarnaaja kääntäjä odottaa myös nimen vuoksi, että uskonnollista materiaalia taitaa tulla vastaan, mutta missä kohdassa vaikka Jouni Inkan runoissa aktivoidaan raamatullisia assosiaatioita, se kääntäjän täytyy joko tunnistaa tai ainakin aavistaa. Jos hän tutustuu Inkan tuotantoon, hän huomaa, että siinä tulee vastaan pyhimyksiä ja Raamatun hahmoja, joten hän ymmärtää olla varuillaan myös sellaisten runojen kohdalla, joissa viittaukset eivät ole ilmeisiä.

Kirjalliset kontekstit eivät tietenkään ole ainoat. On yhteiskunnallisia, historiallisia ja vaikka minkälaisia konteksteja ja niiden myöten jatkuvaa kysyntää kääntäjän yleissivistykselle ja vaistolle. Suomalaisen kirjallisuuden kääntäjä tarvitsee kattavaa tietoa Suomen kaikista asioista. Ylipäätään voi sanoa, että pätevä kääntäjä on ihminen, joka on hereillä ja valppaana ja kiinnostunut siitä, mitä maailmassa tapahtuu.

INTERTEKSTUAALISUUS

Kääntäjä on sekä lukija että kirjoittaja. Hän on lukija ja kirjoittaja toisen henkilön (kirjailijan) palveluksessa.

Se tarkoittaa, että hän ei ole vain nautiskeleva lukija, joka voi tyytyä siihen, että lukee kirjoja aiemmin lukemansa kirjallisuuden

kontekstissa. Sellaista vapautta hänellä ei ole, koska hän kantaa vastuuta teoksesta ja joutuu lukemaan sitä myös kirjailijan kontekstissa.

Lukija hän kuitenkin on. Hän ei voi sulkea omaa taustansa pois, koska kirjallisuuden lukemisessa ja ymmärtämisessä on kysymys aina intertekstuaalisuudesta, eli muiden tekstien läsnäolosta ja tekstien välisestä vuoropuhelusta.

Intertekstuaalisuudella on kaksi ulottuvuutta. Toinen on lukijan puolella ja tarkoittaa juuri sitä, että teksti jota luetaan, aktivoi lukijan mielessä aina muita luettuja tekstejä.

Koska tätä tapahtumaa ei voi estää, kääntäjän täytyy tiedostaa se, olla siis tietoinen siitä, millainen hänen taustansa on, mitä hän on lukenut.

Sen lisäksi kääntäjän täytyy – toisin kuin tavallisen lukijan – käydä myös intertekstuaalisuuden toisessa ulottuvuudessa. Se on kirjailijan puolella. Kirjailijalla on oma taustansa, koska hänkin on lukenut kaikenlaista.

Kääntäjän tehtävä on tutkia siitä näkökulmasta, millaisia viitteitä teoksessa on. Sitä varten hän voi ottaa selvää, millainen kirjailijan viitekehys on eli mitä kaikkea kirjailija on lukenut, mutta pakollista se ei ole. Kääntäjän työkuvaan eivät kuulu vierailut kirjailijoiden kirjastoihin. Mutta siihen kuuluu, että kääntäjä on tekstiä lukiessaan herkkänä mahdollisille viitteille.

Kääntäjä, joka on lukenut paljon kirjallisuutta, osaa arvioida, onko teoksessa odotettavissa paljon viitteitä vai ei. Hän huomaa esimerkiksi, että Joel Haahtelan selkeästi kirjoitetuissa romaaneissa sanotaan kaikki ääneen. Jos päähenkilölle tulee mieleen jokin referenssi johonkin, se sanotaan. Näissä tapauksissa kääntäjä säästää intertekstuaalisia tuntosarviaan. Muissa tapauksissa hän työntää ne esiin, koska arvaa, että niille on käyttöä. Näin on vaikkapa silloin, jos edessä on materiaalirikas ja postmodernismin kerrottakeinoja käyttävä teos kuten Miki Liukkosen laaja romaani *O*. Sellaisissa tapauksissa voi jopa olla järkevää tunnustella kirjailijalta, käyttikö hän runsaasti intertekstejä. (Sanottakoon tässä kohdassa, että intertekstuaalisuus on monimutkaisempi ilmiö kuin tämä teksti antaa ymmärtää, sitä on tässä yksinkertaistettu ja sovellettu kääntäjäkoulutuksen tarpeisiin.)

Myös sellainen romaani kuin Laura Lindstedtin *Oneiron* voi panna kääntäjän miettimään, onko romaanin erilaisiin kulttuuri-

taustoihin perustuissa episodeissa mahdollisesti tekstikokonaisuuksia, joihin viitataan. Ja jos käsillä on Selja Ahavan romaani Nainen joka rakasti hyönteisiä, jossa päähenkilön esikuva on ainakin osittain saksalainen luontotutkija ja taidemaalari Maria Sibylla Merian, luotettava kääntäjä ottaa selvää kontekstista: hän tutkii Merianin vaiheita ja kysyy kirjailijalta, onko hän käyttänyt romaania varten Merianin kirjoituksia.

Näissä ilmeisissä intertekstuaalisuustapauksissa kääntäjä ei saa löysäillä. Olli Jalosen romaanissa Taivaanpallo esiintyy historiallinen hahmo Edmond Halley. On siis ilmiselvää, että romaanissa saattaa olla intertekstuaalisia viitteitä kuuluisan englantilaisen tiedemiehen kirjoituksiin. Vaisto valppaana ja tuntosarvet herkkinä sellaisiin kirjoihin pitää tutustua ennen kuin ryhtyy kääntämään niitä.

INTERKULTTUURISUUS

Kääntäjällä on kulttuurien välistä kompetenssiä. Jos jokin ammatti, niin kääntäjän, edustaa interkulttuurisuutta. Se joka kääntää kieltä, kääntää myös kulttuuria, koska kieli on kulttuuria ja kulttuuri kieltä. Kääntäjä on osa kohdekielen kulttuuria, mutta tuntee lähtökielen kulttuuria niin hyvin, että tunnistaa sekä kulttuurien välisiä eroja että niistä johtuvia käännösongelmia.

Akateemisessa käännöstieteessä on pohdittu paljon kääntäjän kulttuurien välistä toimintaa. Aiheesta on kirjoitettu artikkeleita ja kirjojakin. Ne ovat täynnä itsestäänselvyksiä eivätkä välttämättä auta kääntäjää jokapäiväisessä työssä. Mutta aiheesta pitää olla tietoinen.

Käännöstyössä kulttuurierot ilmenevät tavallisesti samantyyppisinä käännösongelmina: Kääntäjä tunnistaa lähdetekstissä kulttuurisidonnaisen seikan ja oivaltaa, että käännoksen lukija ei välttämättä ymmärrä sitä. Kääntäjä miettii, pitääkö hänen kääntää kyseinen kohta selittelevällä tavalla vai ei. Pitääkö mahdollisesti lisätä alaviite? Vai luottaa siihen, että lukija tutkii asian itse, jos ei ymmärrä.

Hän miettii muutakin, ennen kaikkea sitä, mitä tapahtuu, jos lukija ei ymmärrä tiettyjä kulttuurisidonnaisia kohtia. Miten se vaikuttaa koko teoksen ymmärtämiseen?

Ja mistä kääntäjä tietää, mitkä elementit käännöksen lukijaa hämmentävät? Onko ranskalaiselle lukijalle jo liikaa, että suomalaisessa kirjassa kaikki henkilöhahmot sinuttelevat toisiaan? Tarkoittaako se sitä, että sinuttelusta tulee ranskannoksessa teitittely? Onko suomalainen sinuttelu edes sama asia kuin ranskalainen sinuttelu? Olisiko teitittely jopa oikeampi ranskannos? Vai annetaanko henkilöhahmojen sinutella vapaasti ja laittaa kirjan alkuun alaviite, jossa sanotaan, että Suomessa sinuttelu on yleisempää kuin Ranskassa ja muutenkin aivan eri asia?

Nämä ovat oleellisia kysymyksiä, ja niitä voi nousta moniakin yhden ainoan teoksen kohdalla, varsinkin jos teos sijoittuu menneisyyteen ja maaseudulle, jolloin kulttuurisidonnaiset asiat voivat tulla erityisen voimakkaasti esiin. Tai jos romaanin kirjailija on kiinnostunut yhteiskunnan nykyisistä ja historiallisista mekanismeista, jotka ovat aina myös kulttuurisia. Hannu Raittilan romaanit ovat täynnä tällaisia piirteitä. Hänen romaaninsa *Ei minulta mitään puutu* tapahtuu lestadiolaisten suviseuroissa, eli ympäristössä, joka on korostetun pohjalainen, kun taas Raittilan romaani *Canal Grande* tapahtuu Venetsiassa, jonka kulttuuri tosin on koko maailmassa jotenkuten tuttu, mutta joka toimii Raittilan kirjassa kontrastina suomalaiselle kulttuurimallille.

Kummassakin tapauksessa tekstin ymmärtäminen vaatii kulttuurista ymmärtämistä, ja kysymys kuuluu, miten kääntäjä luo kohdekielen lukijalle siihen mahdollisuuden.

Kääntämisessä kaikki on pienestä kiinni eikä ole standardiratkaisuja jokaiseen ongelmaan. Kääntäjän ei tarvitse olla aina johdonmukainen, päinvastoin, hänen täytyy palvella tekstiä, jota hän kääntää, ja se voi tarkoittaa tietoista epäjohdonmukaisuutta. Voi olla, että romaanin yhdessä kohdassa kääntäjän pieni lisäys auttaa lukijaa ymmärtämään kulttuurisidonnaisia elementtejä ilman että tekstin rytmi kärsii, kun taas toisessa kohdassa selittävä lisäys häiritsisi tekstin rytmiä ja sävyä suuresti.

Siitä syystä on mahdotonta neuvoa kääntäjälle, miten yksittäisessä tapauksessa tulisi toimia. Ainoa mitä voi sanoa on: mieti tarkasti, mitä teet.

Kaksi yleispätevää neuvoa on kuitenkin paikallaan.

Ensimmäinen: Älä pelkää kulttuurieroja. Älä koe niitä häiriötekijöiksi. Ne kuuluvat kirjallisuuteen. Tai toisinpäin: kirjallisuuden rikkauksiin kuuluu, että se välittää tehokkaasti tietoja vieraista kulttuureista.

Toinen: älä aliarvioi lukijaa. Kirjallisuus on kulttuurienvälistä kommunikaatiota, ja lukija, joka on päättänyt lukea käännöskirjaa, kokee kirjallisuuden kulttuureja yhdistävänä tekijänä. Koska hänellä on kokemuksia kirjallisuuden kanssa hän tietää, mikä kirjallisuudessa on mahdollista ja osaa odottaa, että käännetyssä tekstissä tulee vastaan lähdekulttuurista asioita, jotka ovat hänelle mahdollisesti tuntemattomia. Jos hän ei tiennyt ennen, että Suomessa otetaan kengät pois ihmisten luona vierailtaessa, hän oppii sen nyt, lukemalla sinun kääntämäsi kirjaa.

Ei ole siis aihetta pelätä kulttuurieroja. Yksi syy lukea käännöskirjallisuutta on juuri se, että tutustuu muihin maailmoihin, siis myös eri kulttuureihin. Suuri osa siitä, mitä tiedämme, perustuu kirjoihin.

Alaviitteenä lisättäköön vielä, että niin kuin muilla elämän alueilla, myös kääntämisessä kulttuurienvälisyys muuttuu yhä enemmän monikulttuuriseksi, mikä tarkoittaa, että kääntäjällä ei ole aina vain Suomen kulttuuri toisella ja oman kotimaan kulttuuri toisella puolella. Jos hän kääntää esimerkiksi Pajtim Statovcin romaania *Tiranán sydän*, pelissä on lisäksi Albanian kulttuuri ja tarinaperinne, yhtä vahvana kuin Suomen arkikulttuuri.

ERI KIRJALLISUUSGENREJEN KÄÄNTÄMINEN

Intertekstuaaliset viitteet ja kulttuurisidonnaiset elementit tulevat kaikissa kirjallisuusgenreissä vastaan. Kääntäjä törmää kaikkiin muihinkin kääntämiseen liittyviin haasteisiin kaikissa genreissä. Kääntämisen kannalta genreissä on silti eroja.

Erot voivat olla huomattavan isoja. Miksi muuten monet kääntäjät eivät suostu kääntämään runoutta, vaikka ovatkin kääntäneet korkeatasoista proosaa, jossa kielenkäyttö on yhtä tietoista ja vivahteikasta kuin runoudessa?

Jotkut kääntäjät taas erikoistuvat näytelmäkirjallisuuden kääntämiseen, kun taas muut kääntävät mieluiten lasten- ja nuortenkirjallisuutta, mikä muille taas ei tulisi kysymyksenäkään.

Ei ole välttämättä helpompi kääntää nuorten kirjoja kuin aikuisten romaaneja. Eikä dekkarin kääntäminen suju automaattisesti paremmin kuin taideromaanin kääntäminen. Jokaisella työllä on omat haasteensa ja kokenutkin kääntäjä yllättyy aina välillä, kun teksti, jota hän piti helppona nakkina, osoittautuukin kovaksi pätkinäksi. (Edellinen lause toimisi hyvin pienen harjoituksen pohjana: Arvioi lauseessa käytettyä ruokametaforaa. Onko se osuva, tyylikäs, kömpelö, kökkö? Miksi? Ja miten kääntäjän pitää reagoida siihen? Kääntämällä sananmukaisesti vai idiomaattisesti?)

Kaunokirjallisuus

Suomessa ei jaeta kaunokirjallisuutta yhtä jyrkästi viihde- ja taidekirjallisuuteen kuin muissa maissa voi olla tapana. Se johtuu kirjallisuushistoriasta. Suomenkielinen kirjallisuus on suhteellisen nuorta, ja sitä kirjoitettiin alusta asti kaikille, siis koko kansalle eikä eliitille, koska 1800-luvulla Suomen kulttuurieliitti oli vielä ruotsinkielistä.

Lyhyessä perinteessä ei muodostunut erityistä tavallisesta kielestä poikkeavaa kaunokirjallista kieltä. Saksassa, Ranskassa tai Italiassa pitkä kirjallinen perinne on taas muodostanut juuri erityisen kaunokirjallisen ilmaisutavan. Hienoimmat tekstit kirjoitettiin hienoille ihmisille tai ainakin sivistyneille porvareille. Näin ei ole enää samalla tavalla kuin kaksi vuosisataa sitten, mutta siitä on edelleenkin jäljellä jonkinlaisia odotuksia kirjallisuutta kohtaan. On olemassa tyyli-ihanteita, jotka voivat olla hyvinkin erilaisia kuin suomenkielisessä kirjallisuudessa.

Suomenkielisessä kirjallisuudessa on esimerkiksi ilman muuta mahdollista toistaa samat sanat tai ilmaisut yhdessä kappaleessa, ilman että se vaikuttaa huonolta tyyliltä. Saksankielisessä kirjallisuudessa sellainen on huonoa tyyliä. Saksankielinen kirjallisuus on herkkä, jopa yliherkkä toistoille, kun suomenkielinen kirjallisuus ei ole. Saksantajan täytyy siis kiinnittää huomionsa siihen ja laittaa saksannokseensa hieman enemmän variaatioita kuin alkuperäisessä tekstissä on.

Sama pätee lauserakenteisiin. Saksaksi, ranskaksi ja italiaksi sarja samanlaisia lauseita voi kuulostaa kokeilevalta tekstiltä, kun sama menetelmä voi olla suomenkielisessä tekstissä aivan tavallinen ilmaisutapa, jossa vain korostetaan selkeyttä. Jos kääntää vaikka Saara Turusen proosaa, joka on täynnä yksinkertaisia ja lyhyitä lauseita, pitää yrittää saada sen verran vaihtelua lauserakenteisiin, että alkuperäinen kerronta säilyy (yksinkertaiset, lyhyet lauseet), mutta lopputulos ei kuulosta kuivalta tai jopa kömpelöltä, koska sitä se ei suomeksi kuitenkaan ole, kaikesta yksinkertaisuudestaan huolimatta.

Tyyli ja sävy

Kaunokirjallisuuden kääntämisessä on siis erittäin tärkeää tavoittaa alkuperäisen teoksen sävy ja välittää käänöksessä, että sellainen kirjallinen sävy on oikeasti olemassa.

Jos kääntäjällä on vaikeuksia hahmottaa teoksen sävyä, hän voi verrata sitä toiseen teokseen, jossa käytetään samanlaisia menetelmiä, mutta joka tuntuu kuitenkin erilaiselta. Saara Turusen romaania *Järjettömiä asioita* voi esimerkiksi verrata Terhi Kokkosen esikoisromaanin *Rajamaa* ja sillä tavalla hahmottaa, että teosten lyhyet, selkeät lauseet ovatkin erilaisia, ja että ennen kaikkea romaanien prosodia eli se, miten lauseet seuraavat toisiaan, aiheuttaa erilaisen vaikutelman.

Kirjailija Tuula-Liina Varis kirjoitti vuonna 2003 teoksessaan *Kaksi kesää, kaksi kirjaa* kärjistäen: »Suomalaisen proosan lauseen pitää olla kuin koivuklapi, ei minkään näköinen, mutta suuri lämpöarvo. Ja käteen hyvin sopiva, että sillä on kätevä kalauttaa toista kaaliin.» Siitä on myöhemmin syntynyt termi »koivuklapi-proosa», jota on käytetty haukkumasanana teoksista, joiden kerronta perustuu pitkälti päälauseisiin. Kieltämättä suomalaisessa proosassa kirjoitetaan edelleen tavalla, joka saattaa vaikuttaa vaikka venäläisin silmin katsottuna melko kuivalta. Kääntäjän tehtävä on tutkia, onko sellaisessa proosassa lämpöarvoa vai palaako se hetkessä loppuun. Jos lämpöarvoa löytyy, sitä täytyy löytyä myös käänöksestä. Käännöksen lukijan täytyy huomata: no niin, tässä käytetään lyhyitä, selkeitä lauseita, mutta sehän on tietoisesti valittu tyylikeino, jolla halutaan ilmaista jotakin, se on oleellinen

osa kirjan sävyä eikä merkki kirjailijan (tai kääntäjän) puuttuvista taidoista.

Selkeän proosan ominaislaadun arvioiminen käy kääntäjältä helpommin, jos sentyyppisen proosan perinne on hänelle tuttu. Kääntäjä, joka on lukenut Antti Hyryn ja Antti Tuurin tuotantoa, ei hätkähdä pitkistä sarjoista lyhyitä päälauseita. Sen sijaan hän saattaa huomata pienetkin sävyerot ja siten nähdä, ettei selkeiden kirjojen sävy ole aina sama. Anni Kytömäen romaanissa Margarita kerronta on kirkasta ja verkkaan soljuvaa, koko sävy huokuu sodanjälkeisen maalaismaiseman rauhaa ja kiireettömyyttä, kun taas Hanna Weseliuksen Alma!-romaanin kielellinen yksinkertaisuus perustuu Helsingin alueen urbaaniin puhekieleen ja tuottaa siten aivan erilaisen sävyn. Riitta Jalonen puolestaan kirkastaa lauseitaan (esimerkiksi romaanissa Kuka sinut omistaa) saadakseen aikaan mahdollisimman vahvavaikutteiset kuvat. Jotta kuvista (tai tilanteista tai pienistä kohtauksista) välittyy niiden symboliikka, lukijan täytyy nähdä ne mahdollisimman tarkasti, ja siinä selkeä, läpinäkyvä kieli voi auttaa.

Lyhyt, yksinkertainen lause tyylikeinona elää edelleen suomalaisessa proosassa, mutta enemmän ja enemmän kirjailijat kirjoittavat eri tavoilla, siis pitkillä lauseilla ja värikkäillä ilmaisuilla. Sellaisia kirjailijoita on tosin aina ollut suomalaisessa kirjallisuudessa, ajatellaan vaikka Volter Kilpeä, mutta heidän paikkansa suomalaisen kirjallisuushistorian suuressa kertomuksessa on ollut pikemminkin reunalla kuin keskustassa. Tämä tulee muuttumaan, koska nykykirjallisuudessa ei-lakonisten kirjailijoiden asema on keskeinen. Esimerkkejä on paljon, ja mikä on vielä parempi: heidän kirjojensa sävyt ovat erilaisia.

Sofi Oksasen Puhdistus on täynnä seikkoja, asioita, esineitä, tapahtumia, Katja Ketun Kättilössä kieli paikoittain ikään kuin räjähtää, Mikko Rimmisen romaanien kielenkäyttö on kekseliästä ja hauskaa, Pajtim Statovci ammentaa kertomaperinteestä, joka ei ole suomalainen ja rikastuttaa kerrontaansa henkilöhahmoilla, jotka eivät ole suomalaisia. Riikka Pelon romaanissa Jokapäiväinen elämämme hienostunut ja rytminen kieli tekee oikeutta päähenkilölle, runoilija Marina Tsvetajevälle, Olli Jalosen romaanit Taivaanpallo ja Merenpeitto saavat taas omalaatuisen sävynsä mm. siitä, että ne tapahtuvat 1600-luvulla ja että niitä kerrotaan Saint Hele-

nassa syntyneen pojan näkökulmasta, ja Selja Ahavan Taivaalta tippuvat asiat -romaanin sävyyn vaikuttaa lapsikertojan ääni yhtä paljon kuin se tosiasia, että kirjailija suhtautuu aika joustavasti realismiin. Tapio Koivukarin saaristotrilogiassa tuuli käy sekä mellä että henkilöhahmojen mielessä ja niin ikään romaanien lauseissa. Marisha Rasi-Koskisen REC-romaanissa jo pelkästään fragmentaarinen rakenne aiheuttaa sävyn, joka on sangen erilainen kuin tavanomaisesti kerrotussa romaanissa.

Kaunokirjallisesta sävystä voi sanoa samaa kuin sähköstä ja jumalasta: sitä ei välttämättä näe, sitä on vaikea määrittää, mutta se on koko ajan läsnä. Se on oleellista. Se on tekstin ääni. Joskus se on kirjailijan ääni, joka on tunnistettava jokaisessa kirjailijan kirjoittamassa teoksessa, mutta tämän asian kanssa pitää olla tarkkana, koska saman kirjailijan eri kirjoissa voikin olla erilaisia ääniä eli sävyjä.

Sävy on tapa puhua, ilmaista, se liittyy tyyliin, mutta ei ole sama kuin tyyli, koska samantyyillisillä teoksilla voi olla erilaisia sävyjä. Ei jokainen asiallisella tyylillä kirjoitettu teksti kuulosta kuivalta, eikä jokainen pateettisesti kirjoitettu teos hehku lukijan hurmaavalla intensiteetillä.

Suosittelavaa on siis, että teosta analysoiva kääntäjä erottelee tyyliä ja sävyä hahmottaakseen teoksen yksilöllistä ääntä.

Voisi sanoa, että tekstien sävyn tunnistamiseen tarvitaan tietynlaista lahjakkuutta, joka kuuluu kääntäjän ammatin edellytyksiin. Mutta kun jokaisella on omat vahvuutensa ja heikkoutensa, pitää tässäkin asiassa tiedostaa todellinen tilanne: Kuinka hyvä olen tunnistamaan teosten sävyt? Osaanko hahmottaa helposti, mistä on kysymys? Osaanko sanallistaa, millainen teoksen tyyli ja sävy on?

Selvää on sekin, että niin kuin kaikki muut seikat, myös sävy näyttäytyy tekstissä samoissa elementeissä: sanoissa ja siinä miten niitä yhdistetään lauseiksi ja miten lauseet seuraavat toisiaan. Lauserakenteella on iso osa asiassa, niin kuin on rytmillä ja soinnilla.

Yksityiskohtien yhteispeli tekee sävyn.

Kerronta

Keskeinen kysymys jokaiselle kirjailijalle on, minkä kerronnan hän kirjalle valitsee: mistä perspektiivistä kerrotaan, kuka on kertoja, millainen kertoja on, onko hän henkilöahmo vai onko hän tapahtumien ulkopuolella oleva taho, millä kielellä hän puhuu, mikä on hänen tapansa ilmaista asioita, mihin hän kiinnittää huomionsa ja mihin ei. Ja onko heitä mahdollisesti enemmän kuin yksi?

Kääntäjälle kerrontaan liittyvät kysymykset ovat samat.

KÄÄNTÄJÄ KYSYY

Kuka puhuu?

Millä äänellä hän puhuu?

Millainen kertoja on?

Mitä hän tietää ja mitä ei?

Ja jos on enemmän kuin yksi kertoja: ketkä puhuvat?

Niin sanottu näkökulmatekniikka (jossa on enemmän kuin yksi kertoja) on suomalaisessa nykykirjallisuudessa sen verran yleistynyt, että se kuuluu jo kirjalliseen valtavirtaan. Se asettaa haasteita kääntäjälle. Jos yhden kertojan äänen sävyn tavoittaminen voi jo olla vaikeaa, mitä tehdään, kun kertojia on kaksi, kolme, neljä? Hannu Raittilan romaaneissa on aina enemmän kuin yksi kertoja, eikä aina sanota suoraan kuka puhuu. Ei minulta mitään puutu -romaanissa lukijan täytyy erotella kuuden kertojan osuudet siitä, miten he puhuvat. Kääntäjän tehtävä on siis matkia uskottavasti kuutta kertojaääntä.

Jari Tervon romaanissa Pyhiesi yhteyteen kertojia on peräti 36, yksi per luku. Kuka uskaltaa kääntää sellaista?

Kysymys uskallanko, on päällimmäinen ennen kuin ryhtyy kääntämään moniäänisiä romaaneja. Se on haastava tehtävä, joka vaatii rohkeutta. Mutta haasteiden kautta oppii uusia asioita ja kehittää taitojaan.

Moniäänisyyden kääntäminen vaatii taitoa analysoida eri äänien ominaisuuksia. Sen jälkeen se vaatii taitoa suunnitella, miten kohdekielessä voi rakentaa erilaisia ääniä niin, että lukija pystyy jokaisen kappaleen kohdalla tunnistamaan puhujan.

Aihe ja sisältö

Kirjan sisältö vaikuttaa siihen, miltä sen kieli kuulostaa. Laivalla tapahtuva romaani on täynnä merisanastoa, sotaromaani käyttää sotaan liittyvää terminologiaa jne. Nämä ovat itsestäänselvyksiä. Jokainen ymmärtää, että kannattaa tutustua kiinteistökaupan jargoniin, jos haluaa kääntää Kari Hotakaisen romaanin Juokshaudantie, koska siinä on kiinteistövälittäjä tärkeässä roolissa ja talon ostaminen on kirjan päähenkilön keskeisiä tavoitteita.

Kirjan tavallisen lukijan etuoikeus on, ettei hänen tarvitse etukäteen tietää mitään kirjan aiheesta. Hän voi lukea ja odottaa, mitä hän saa lukemalla irti tai mitä kirja hänelle antaa lahjaksi.

Kääntäjä ei nauti samasta etuoikeudesta. Hänen velvollisuutensa on päästä suunnilleen samalle aiheen tuntemuksen tasolle, jolla kirjailija oli kirjaansa kirjoittaessaan. Jos hän haluaa kääntää Marianna Kurton romaanin *Tristania*, hänen täytyy ottaa selvää, minkä näköinen on maisema Tristan da Cunha -nimisellä saarella, jossa romaani tapahtuu. Jos hän haluaa kääntää Markus Nummen romaanin *Kiinalainen puutarha*, hänen täytyy tutkia Keski-Aasian karttaa, ja jos hän rohkenee kääntämään Juha Hurmeen *Niemi-kirjaa*, tutkimusalaksi nousee koko Suomen esihistoria.

Kiinnostava seikka kaunokirjallisissa teoksissa on suhde aiheen ja muodon välillä. Vaikea aihe ei johda automaattisesti vaikeaan ilmaisutapaan. Leena Krohn käsittelee kirjoissaan usein monimutkaisia filosofisia kysymyksiä, mutta hänen kielensä on kirkasta ja selkeää, joten vaikean aiheen kääntäminen voi Krohnin kirjojen kohdalla olla yllättävän helppoa, mikäli vain tunnistaa mahdolliset filosofiset käsitteet ja osaa kääntää ne oikein. Kun taas Mikko Rimmisen kirjojen aiheet ovat hyvinkin yksinkertaisia (ihmiset sähkölämmittävät arjen haasteiden parissa), mikä ei muuta tosiasiaa, että niiden kirjojen kääntäminen on äärimmäisen vaikeaa, koska kielenkäyttö on omaperäistä ja mielikuvituksesta, mistä puolestaan syntyy kiinnostava jännite sisällön ja muodon välille.

Juoni

On proosatekstejä, joiden ratkaiseva dynamiikka ei ole juonenkuviossa eli siinä, mitä missäkin vaiheessa tapahtuu, vaan esimerkiksi kuvailussa, ajattelussa, henkilöhahmojen psykologiassa. Joel Haahtelan romaanien juonet ovat suorastaan simppeleitä: Joku menee jonnekin etsimään jotakin tai jotakuta. Sensaatiomaisia käännteitä ei tapahdu, eikä kirjojen jännitys voi syntyä niistä. Kääntäjän täytyy siis pitää huolta siitä, että jännitys syntyy muista seikoista niin kuin alkuperäisissä teoksissa. Valppaana hänen kannattaa kuitenkin olla: jokin pieni tapahtuma voi osoittautua merkitykselliseksi. Myös romaanissa, jossa juoni ei ole keskeinen rakenteellinen elementti, yksi juonellinen aspekti saattaa olla hyvinkin tärkeä. Se voi piiloutua yhteen ainoaan lauseeseen tai jopa sanaan eikä kääntäjän kannata hukata sitä.

Anni Kytömäen romaani *Margarita* perustuu pitkälti toimivaan juoneen, vaikka se ei välttämättä vaikuta siltä. Kerronta on rauhallista, jopa verkkaista, se yrittää luoda tunnelmaa ja keskittyy piirtämään vahvoja henkilöhahmoja. Mutta tietyissä tilanteissa tapahtuu sitten ratkaisevia asioita, joiden varsinainen luonne paljastuu vasta lopussa (ennen kaikkea se, kuka on tietyssä tilanteessa rakastellut kenen kanssa pimeässä metsässä). Kääntäjän täytyy siis olla tarkkana, että juonenkuljetus säilyy samalla tavalla, jotta lopussa sama paljastus voi tapahtua.

Kytömäen romaanille on muuten luoteenomaista myös ilmiö, joka on nykyään hyvinkin yleinen suomalaisessa kirjallisuudessa, nimittäin elokuvamainen rakenne ja visuaalisuus. Rakennetaan kohtauksia, jotka ovat kuin suoraan elokuvan käsikirjoituksesta ja joissa tapahtuu sitten isoja tai pieniä, joskus lähes huomaamattomia asioita, joiden suurempi merkitys paljastuu vasta myöhemmin. Tämä menetelmä vaatii kääntäjältä tarkkuutta kielen käytössä. Yksittäiset sanat voivat toimia linkeinä kohtausten välissä, vähän samalla tavalla kuin usein jännitysgenressä, jossa lukija löytää murhaajan jäljille siinä hetkessä, kun hän tunnistaa tietyn sanan tai tietyillä sanoilla kerrotun asian, jota on käytetty kirjan alku- tai keskivaiheessa.

Rekisterit, puhekieli, murteet

Varsinkin uran alussa kääntäjän työn kinkkisimpiin haasteisiin kuuluu oikean rekisterin löytäminen. Se on äärimmäisen tärkeää, koska kielen rekisterit viittaavat sosiaaliseen, käyttäjä- ja tilannekohtaiseen kielen vaihteluun ja kertovat siten paljon tekstin tilanteista, henkilöistä ja kertojasta.

Tavallisen määritelmän mukaan rekistereitä ovat esimerkiksi puhuttu ja kirjoitettu kieli, yleiskieli, somekieli, virkakieli ja eri tiedonalojen kielet. Kääntäjän näkökulmasta siihen voi lisätä kaidennäköiset sosiolektit, slangit ja murteet sekä rekisterit, joita ei voi helposti määrittää, niin kuin esimerkiksi hienostunut, eurooppalaistyylinen kirjakielirekisteri tai suomen kieleen ja sen erikoisuuksiin lähes eroottisesti orientoitunut rekisteri tai vaikka äijä-kirjallisuuden koivuklapi-rekisteri.

Tärkeintä on, että rekistereitä on olemassa ja että kääntäjä tunnistaa ne.

Vaikeudet syntyvät siinä, missä erot ovat pieniä.

Puhekieli on hyvinkin yleistä suomalaisessa nykykirjallisuudessa. Ei riitä, että kääntäjä tunnistaa sen. Hänen täytyy myös tunnistaa, käytetäänkö käännettävässä tekstissä korostetusti puhekieltä, vai onko tekstin kieli vain sitä valtavirtaa, jota nykyään monet kirjailijat (valitettavasti) kirjoittavat.

Rekisterikirjon toisessa reunassa pitää taas kysyä: onko teoksen hienostunut kirjakieli niin ylihienostunutta, että se ironisoituu, vai onko kyseessä vain hieno, mahdollisesti hieman vanhahtava tyyli?

Puhekielen status on suomalaisessa kirjallisuudessa hyvin erilainen kuin monissa muissa maissa. Se on lähempänä konventiota tai on jopa osa sitä, kun taas saksalaisessa tai ranskalaisessa kirjallisuudessa se poikkeaa konventiosta. Kertoja, joka puhuu koko kirjan läpi puhekieltä, on Suomessa normaali, Saksassa erikoinen. Mikä tarkoittaa sitä, että saksantaja ei saa korostaa puhekielimäisyyttä sellaisessa tapauksessa, jossa kerronta on tavallista suomalaista puhekieltä. Sopiva rekisteri käännoksessä voi siten olla tavallinen kirjoitettu kieli, jossa on puhekielimäinen sävy.

Voi hyvin olla, että juuri tämä oikean kielellisen lämpötilan löytäminen kuuluu suomalaisen kirjallisuuden kääntäjän suurimpiin vaikeuksiin, varsinkin silloin kun tekstin kerronta on lähellä konventiota.

Mikä on normaalia, on kääntäjälle usein vaikeinta.

Tämä ei tarkoita, että tapaukset, joissa puhekieltä on korostettu, olisivat paljon helpompia. Puhekieli, jonka kautta kirjailija yrittää saada katu-uskottavuutta teokseensa, on aina haastavaa kääntäjälle, varsinkin silloin kun kääntäjä itse ei paljon kadulla liiku. Siinä tapauksessa hänen täytyy tutkia hyvin huolellisesti, mistä rekisteristä on kysymys, onko se sellainen, jonka voi itse tavoittaa omien kokemusten kautta, vai pitääkö tutkia sitä tarkemmin (esimerkiksi nuorten kieltä, hiphop-slangia jne.). Uskottavuus on paikallaan, kun räbäyttäjät tai tubettajat ovat äänessä. Tuolloin jo pieni lapsus käännöksessä voi kuulostaa todella nololta.

Mutta näissä tapauksissa voi ainakin lähteä siitä, että vastaava rekisteri on kohdekielellä olemassa.

Tilanne on aivan erilainen, kun kyseessä ovat murteet.

Kun teoksessa käytetään murretta, nousee heti kysymys, mille kohdekielen murteelle minä sen käännän, koska Rauman murretta ei ole olemassa Puolassa eikä Unkarissa eikä varsinkaan Japanissa.

Murteiden status vaihtelee maasta toiseen, mutta yksi asia on joka maassa samanlainen: jos murteita on, ne herättävät aina vahvoja assosiaatioita tietyistä alueista. Se on loogista, koska murteita puhutaan tietyillä alueilla ja niihin ne sitten viittaavatkin. Se tarkoittaa sitä, että jos ranskantaja kääntää Tapio Koivukarin henkilöhaamon raumalaismurretta Auvergnen murteeksi, kyseisen henkilön puheenparsi herättää assosiaatioita keskiranskalaisesta maalaismaisemasta, vaikka henkilö seisoo länsisuomalaisella rannalla.

Ei vaikuta parhaalta mahdolliselta ratkaisulta. Voisi kysyä, millä perusteella kääntäjä valitsi juuri Auvergnen murteen eikä Bretonian, kun Bretonia sijaitsee Ranskan länsirannikolla. Olisiko se ollut parempi? Raumalainenhan ei ole myöskään bretoni.

Mutta mitkä olisivat kääntäjän vaihtoehdot? Pitäisikö hänen kääntää niin kuin koko murretta ei olisikaan? Pitäisikö hänen

keksiä kirjaa varten oma murre? Tai sekoittaa erilaisia murteita keinotekoiseksi taidemurteeksi?

Sanalla sanoen: murteiden kanssa kääntäjä on aina pulassa ja oikea ratkaisu on löydettävä jokaisen kirjan kohdalla uudestaan. Ainoa auttava taho on teksti itse.

Niin kuin on jo sanottu luvussa »Kysy tekstiltä!», ratkaiseva kysymys kuuluu: mikä funktio murteella on tekstissä, jota käänän?

Jos kääntää Väinö Linnan romaania *Tuntematon sotilas*, taitaa olla selvää, että kääntäjä tarvitsee murteita, koska romaanissa tunnistetaan eri henkilöhahmot murteiden kautta ja murteet edustavat Suomen moninaisuutta, josta tulee sodassa ja miesten kaveruudessa sitten yhtenäisyys. Kääntäjän täytyy enää »vain» päättää, millä tavalla hän rakentaa käännökseen tarvittavat murteet.

Jos työn alla on Rosa Liksomien romaani *Kreisland*, jossa päähenkilö on minäkertoja, joka puhuu originellia sekoitusta meänkieltä ja kirjoista opittua sivistyskieltä, kääntäjän pitää tajuta, että murre kertoo jotain oleellista päähenkilöstä ja että keskeinen seikka on juuri yksilöllinen puheenparsa. Tässä tapauksessa pitää varmaan rakentaa oma kielellinen systeemi romaanin päähenkilöä varten, mieluiten niin, ettei se vaikuta keinotekoiselta.

Yleisin tapaus murteiden yhteydessä on sellainen, jossa tekstin yksittäinen henkilö puhuu murretta ja poikkeaa sillä tavalla romaanin muista henkilöahmoista tai päähenkilöstä. Silloin kääntäjän täytyy merkata henkilöiden välistä eroa kielellisin keinoin ja samanlaisessa hengessä kuin kirjailija on tehnyt sen alkuperäisessä tekstissä.

Maria Kilven näytelmä *Harmin paikka* kertoo nuoren, kaupungissa asuvan naisen ja tämän maalla asuvan isoäidin kohtaamisesta. Nuoren naisen kielessä on aineksia urbaanista puhekielestä, isoäidin kielessä taas vivahteita itäsuomalaisesta murteesta. Käänöksessäkään heidän täytyy puhua eri tavoin, jotta ristiriita kaupungin ja maaseudun välillä käy ilmi. Jos kääntäjän kielessä ei ole sopivia murteellisia keinoja tai jos kääntäjä on sitä mieltä, että oman maan murre herättäisi väriä assosiaatioita, hänen täytyy keksiä jokin muu keino merkitä henkilöiden puhetapaa. Siihen voivat riittää pienet vedot. Muutama sana voi antaa henkilön repliikeille maalaismaisen sävyn.

Niin totta kuin on, että kääntäjä on murteiden kanssa aina pulassa, kahdella johtajatuksella hän pääsee ainakin eteenpäin.

Ensimmäinen: kysy mikä on murteen funktio tekstissä.

Toinen: jos funktio vaatii, että käytät käännöksessä murretta, niin muista, että pienillä keinoilla voi luoda vaikutelman, joka mahdollisesti jo riittää.

Muoto

Kirjallisuustieteen kestoaiheita on, miten kirjallisen teoksen sisältö ja muoto liittyvät toisiinsa, kumpi edellyttää kumpaa ja kumpi on seurausta kummasta.

Kääntäjän ei tarvitse osallistua ikiikaiseen ja eri teorioiden myötä aina muuttuvaan debattiin. Mutta kääntäjän täytyy hahmottaa teoksen sisäinen ja ulkoinen muoto.

Sisäisestä muodosta oli jo puhetta, siihen kuuluu kaikki, mikä liittyy genreen, tyyliin, sävyyn, kielenkäyttöön, rekistereihin.

Ulkoinen muoto on yksinkertaisesti se, minkä näköinen teksti on, eli miten se on jaettu osiin ja kappaleisiin. Itsestäänselvyys taas, näin voisi ajatella, mutta itsestäänselvyudet kuuluvat jokaiseen ammattiin. Joten myös tämä itsestäänselvyys ansaitsee oman aksioomansa, joka kuuluu:

Käännös seuraa alkuperäisen tekstin muotoa kaikilla tasoilla.

Kääntäjä siis hyödyntää kirjailijan käyttämiä palikoita ja kokoaa niitä samalla tavalla kuin kirjailija. Lyhyet kappaleet alkuperäisessä tekstissä muuttuvat lyhyiksi kappaleiksi käännöksessä jne. Senhän pitäisi tosiaan olla itsestään selvää, mutta aina silloin tällöin sitä kyseenalaistetaan, varsinkin siinä vaiheessa, kun käännöksen kustantaja tulee peliin ja on sitä mieltä, että esimerkiksi alkuperäisen tekstin tapa laittaa lukuihin otsikoita »ei toimi» käännöksessä.

Siinä tapauksessa pitää neuvotella. Ja ratkaiseva kriteeri on vastaavuus. Voi olla, että tietty alkuperäisen tekstin ratkaisu ei aiheutakaan käännöksen lukijassa toivottua reaktiota. Silloin pitää miettiä, mikä ratkaisu olisi sellainen, joka johtaa toivottuun vastaavuuteen. Näin pitää ajatella. Makuasiat taas eivät saisi ratkaista sellaisia tapauksia.

Teoksen nimi

Makuasiat ja muut kriteerit, joista kirjan markkinointi on yleisin, ratkaisevat melko usein, minkä nimen käännetty kirja saa. Monissa maissa lopullinen päätös kirjan nimestä on kustantajalla. Niin lukee käännössopimuksessa eikä kääntäjä saa vaikuttaa asiaan muutoin kuin tekemällä mahdollisimman hyviä ehdotuksia.

On tietysti tapauksia, joissa nimenvaihto on paikallaan. Nimestä Harjunpää ja rakkauden nälkä voi pitää kiinni vain siinä tapauksessa, että kustantaja julkaisee myös muita Matti Yrjänä Joensuun kirjoittamia dekkareita, joissa päähenkilönä on poliisi Timo Harjunpää. Nimen valinta korostaa siten teosten sarjallisuutta. Mutta yksittäisen kirjan nimenä se voi olla kaikkea muuta kuin ihanteellinen nimi, jo pelkästään siitä syystä, että sana »Harjunpää» ei välttämättä aukene ulkomaalaisille henkilön nimenä.

Kun kyseessä on dekkari tai trilleri, kustantajien taipumus muuttaa kirjan nimeä on vahvempi kuin muissa tapauksissa. Nyrkkisääntö on: mitä lähempänä kirja on genrekirjallisuutta, sitä enemmän käännöksen nimi näyttää genrekirjan nimeltä.

Antti Tuomaisen romaani *Kaivos* on englanniksi sananmukaisesti *The Mine*, mutta Ranskassa kaivattiin salaperäisempää: *Aussi noir que ton mensonge* (»yhtä mustaa kuin sinun valheesi»). Saman tekijän romaanilla *Mies joka kuoli* on jo tarpeeksi genresidonnainen nimi, voisi ainakin luulla, ja englanniksi se onkin *The Man Who Died*, mutta saksalaisille se ei ollut tarpeeksi originelli, joten he valitsivat ratkaisun *Die letzten Meter bis zum Friedhof*, eli »viimeiset metrit hautausmaalle» (saksalaiset nimet ovatkin usein hölmöimpiä).

Kääntäjästä sellainen voi tuntua epämukavalta, jo pelkästään siitä syystä, että lukijat pitävät häntä syyllisenä kökön nimen valintaan. Tuskallisempia ovat kuitenkin tapaukset, jossa kääntäjä tietää, että valittu nimi antaa väärän kuvan kirjasta. Leena Landerin kirjojen saksannoksista ainakin puolet saivat nimet, joissa ei ole paljon jäljellä alkuperäisistä nimistä. Syy on saksalaisen kustantamon markkinointistrategiassa. Landerin kirjat yritettiin myydä »naisten lukuromaaneina» ja niille valittiin nimet, jotka sopivat kyseiseen genreen. Näin tehtiin myös sillä riskillä, että

lukijat, jotka eivät ole niin kiinnostuneita kyseisestä genrestä, eivät tartu Landerin kirjoihin, jotka ovat kyllä enemmän kuin viihde-romaaneja.

On myös tapauksia, jotka jakavat mielipiteitä, niin kuin Kari Hotakaisen Juoksuhaudantie. Näissä tapauksissa ratkaisu voi riippua siitä, miltä sananmukainen käänнос kuulostaa. Ranskaksi Rue de la Tranchée kuulostaa ilmeisesti sopivalta. Eikä Ruotsissakaan ollut ongelma valita nimeä Löpgravsvägen, varsinkin kun se lukee samassa kadunkyltissä Pakilassa, jossa lukee myös Juoksuhaudantie, mutta jo Tanskassa päätettiin toisin ja valittiin Hjemmefronten (kotirintama), käyttäen myös sotasanaanastoon kuuluvaa vaihtoehtoa, joka sopii metaforisella tasolla kirjan sisältöön. Tšekissä päädyttiin samaan ratkaisuun (Na domáci frontě), mutta Hollannissa nimestä tulikin »kotimies» (De huisman) ja Saksa valitsi taas kerran hölmön vaihtoehdon: Aus dem Leben eines unglücklichen Mannes (Epäonnellisen miehen elämästä).

Riikka Pulkkinen romaanin Totta nimi on yksinkertainen ja yksiselitteinen, mutta joko Ranskassa oli jo olemassa romaani nimeltään »Vrai», tai yksitavuinen nimi ei kuulostanut tarpeeksi hyvältä, joka tapauksessa siitä tuli L'armoire des robes oubliées, eli »unohdettujen mekkojen kaappi».

Näistä ei kannata hermostua liikaa, niin sietämättömältä kuin se joskus tuntuukin. Onneksi on kansainvälisesti yleinen tapa olla koskematta ainakin klassikkojen nimiin. Ei kukaan tekisi Joycen romaanista Ulysses vaikka »Eräänä päivänä Dublinissa» tai Tolstoin klassikosta Anna Karenina esimerkiksi »Aatelisrouvan rakastajaa». Ainakin sillä saralla kääntäjä saa olla levollinen. Seitsemän veljestä on Seitsemän veljestä ja Alastalon salissa on Alastalon salissa ja näin on melkein kaikissa muissa vastaavissa tapauksissa. (On toki poikkeuksia. Väinö Linnan Tuntematon sotilas -romaanin ensimmäisen saksannoksen nimi on Kreuze in Karelien, eli ristejä Karjalassa, koska 1950-luvulla, kun kirjaa käännettiin, ilmaisi »der unbekante Soldat» – tuntematon sotilas – oli Saksassa niin ahkerassa käytössä, että käännöskirja olisi hukkunut sekaan. Mutta Linna ei ole Tolstoi, eikä romaani silloin vielä ollut klassikko vaan nykykirja, joten poikkeus onkin näennäinen.)

Klassikot

Klassikkojen kääntämisen kiperin seikka saattaa olla yleisön odotushorisontti. Jos tiedetään, että teos on klassikko, kaikki odottavat, että sen on myös oltava sen arvoinen. Käännöksestä täytyy siis käydä ilmi, miksi teosta kutsutaan Suomessa klassikoksi. Klassikon täytyy kuulostaa klassikolta. Sellaisista odotuksista kääntäjä voi mennä kipsiin. Hänestä voi tuntua, että tässä työssä pitää olla erityisellä tavalla tarkkana, erityisen uskollinen pienillekin yksityiskohdille, kääntää niin, että käännös kestää jopa filologista tutkimusta.

Kääntäjä, joka ajattelee näin, on ainakin osittain väärällä tiellä, ainakin siinä mielessä, että myös kääntämällä nykykirjaa, joka ei ole vielä klassikko, hänen täytyy olla samalla tavalla tarkka ja uskollinen. Onhan nimittäin mahdollista, että kyseisestä teoksesta tulee joskus klassikko. Toisin sanoen: jokaista kirjaa pitää käsitellä niin kuin se saisi tulevaisuudessa klassikon statuksen. Jos tästä lähtökohdasta lähtee liikkeelle, ei tarvitse myöskään olla erityisen pelokas, kun ryhtyy kääntämään klassikkoa.

Klassikon käännöksen ei tarvitse olla filologinen näytöstyö, jonka tarkoitus on osoittaa kirjallisuuden tutkijoille erityisen yksityiskohdaisesti, millä tavalla klassikon kirjoittanut kirjailija on käyttänyt suomen kieltä. Klassikko ei ole kirjallisuushistoriallinen todistus-kappale. Klassikkokin oli aikoinaan kirja, joka kirjoitettiin lukijoille, ei tutkijoille. Sitä taustaa vasten sitä saa ja pitää kääntää.

Vaikka asenne ja lähtökohta ovat kohdallaan, käytännön ongelmia riittää. Ennen kaikkea nousee kysymys, kuinka moderni käännöksen kieli saa olla tai kuinka vanhahtava sen täytyy olla. Joel Lehtosen Putkinotko ei saa kuulostaa nykyromaanilta, mutta miltä sen sitten tulisi kuulostaa? Kuuluuko käännöksen olla niin, kuin se olisi tehty Joel Lehtosen aikalaisille? Vai onko jonkinlainen päivitys nykylukijoille paikallaan?

Näihin kysymyksiin ei ole yksinkertaisia vastauksia, jo pelkääntään siitä syystä, että jokainen tapaus on erilainen. Tilanne on suhteellisen helppo, kun teos on niin hyvin kirjoitettu, että sillä

on vahva auktoriteetti. Silloin se ikään kuin pakottaa kääntäjän tiettyihin ratkaisuihin. Sen huomaa, kun kääntää esimerkiksi Volter Kilven Alastalon salissa -romaanin, jonka kielenkäyttö on niin omaperäistä ja tarkkaa, että se ei jätä kääntäjälle paljon pelivaraa. Hän huomaa, milloin hänen täytyy keksiä uusia sanoja, hän tajuaa, milloin sanojen soinnut ovat yhtä tärkeitä kuin niiden semantiikka jne. Siitä huolimatta on sanaston tasolla mahdollista valita erilaisen synonyymien välillä, joten sitä kautta kääntäjä vaikuttaa siihen, kuinka vanhahtavalta lopputulos kuulostaa. Sille ei voi mitään. Mutta tätäkin ongelmakenttää voi rajoittaa käytännön neuvolla: välttää anakronismeja, eli älä käytä sanoja ja ilmaisuja, joita klassikon syntymäaikana ei vielä käytetty. Noudattamalla tätä sääntöä kääntäjä pääsee jo pitkälle.

Muut neuvot antaa teos itse, jos kääntäjä kuuntelee sitä tarkasti. Ja niin kuin kaikissa muissa käännöksissä, myös klassikkokäännöksessä sävy ratkaisee.

Yksi ajatus vielä. Kirjallisuushistoriallisessa kertomuksessa klassikko edustaa tiettyä aikakautta ja kirjallista ilmiötä. Mutta silloin kun teos syntyi, se ei edustanut muuta kuin tekijänsä luovuutta silloisessa kontekstissa. Usein nämä teokset ovat avantgardea tai ainakin hyvin omaperäisiä. Jos ne kuuluivat kirjalliseen valtavirtaan, ne piirtyivät siitä erikoisena suoritukseksi esiin. Toisin sanoen: klassikon yksilöllisyys on kääntäjälle tärkeämpi kuin sen edustavuus tai tyyppisyys, koska nämä kategoriat ovat jälkimaailman päälle liimaamia.

Kääntäjän täytyy lähestyä klassikkoa kuin se olisi aivan tuore teos – ja olla samalla kuitenkin tietoinen sen kontekstista, syntyhistoriasta, tekijän kohtalosta, aikaisten reaktioista jne.

Kuulostaako mahdottomalta?

Se ei ole mahdotonta. Se on monimutkaista, mutta mahdollista, niin kuin kääntäminen ylipäätään.

Historiallinen romaani

Joskus klassikko on samalla historiallinen romaani, esimerkiksi Mika Waltarin *Sinuhe egyptiläinen*, mutta se on enemmän poikkeus kuin sääntö. Klassikot ovat tavallisesti suhteellisen lähellä omaa aikaansa (ajatellaan vaikka Minna Canthin tuotantoa), ja jos eivät, niiden kirjalliset menetelmät eivät noudata historiallisen romaanin valtavirtaa.

Waltarin historialliset romaanit noudattavat niitä, myös *Sinuhe*. Tyyli on realistinen, henkilöhahmot ja juoni ovat keskeisiä, ja historiallinen näyttämö antaa kokonaisuudelle väriä.

Itse asiassa historiallisen romaanin kääntäjä toimii kuin minkä tahansa kaunokirjallisen teoksen kääntäjä, mutta historiallisen romaanin yhteydessä korostuu taustatutkimuksen välttämättömyys.

Tietenkin on olemassa eri sorttisia historiallisia romaaneja ja niissä erilaisia kerrontatapoja. Vaikka tavallinen kerronta tapahtuu edelleen kolmannessa persoonassa, on myös romaaneja, joissa on historiallinen minäkertoja. Silloin on tarkistettava, puhuuko kertoja oman aikakautensa kieltä vai ei. Ja joka tapauksessa on huomattava, millä sävyllä hän puhuu: onko hänen puheessaan turhautuneen johtajan alakuloa vai voittajan itsevarmuutta, sortuneen ihmisen uhmaa vai opportunistin huonoa omatuntoa.

Mutta kerronnasta riippumatta kaikkia näitä romaaneja yhdistävä tekijä on tapahtumien sijoittuminen tiettyyn aikaan ja historialliseen ympäristöön, joka toimii viitekehystenä ja johon kääntäjän täytyy perehtyä tekemällä perusteellista taustatutkimusta.

Historiallisen romaanin kääntäminen tarkoittaa käytännössä oheiskirjallisuuden lukemista, jotta asiaankuuluva viitekehys syntyy. Se on tarpeellista jo pelkästään sen takia, että historiallinen romaani on genre, jolla on oma lukijakuntansa. Ja tämä lukijakunta on armoton. Se vaatii sitä, mitä genreltä saa odottaa: kiinnostavaa ajankuvaa, värikästä lavastusta, historiallista luotettavuutta. Jos viimeksi mainittu pettää, kirjan arvo laskee nollaan. Kääntäjän täytyy pitää huolta siitä, että se ei ainakaan tapahdu hänen vuokseen.

Tämä ei ole luonteenomaista ainoastaan historiallisten romaanien kääntämiselle. Ilmiön voi yleistää ja laajentaa koko genrekirjallisuuden alueeseen: romantiikan lukija vaatii romantiikkaa puhtaimmillaan, dekkarin lukija vaatii murhaa ja jännitystä, tril-

lerin lukija odottaa, että alun maanjärityksen jälkeen dramaattinen tapahtumasarja vasta pääsee vauhtiin. Ja fantasia- ja tieteiskirjallisuuden lukijat ovat äärimmäisen vaativia mitä tulee kirjojen maailmoihin, hahmoihin, vempaimiin.

Kääntäjälle tämä tarkoittaa taas kerran lukemista. Ei voi kääntää dekkareita, jos niitä ei koskaan lue. Ei voi kääntää romantiikkaa, jos ei tiedä, mitä on kitsch. Ei voi kääntää fantasiaa, jos vierastaa örkkejä. Ei voi kääntää scifiä, jos teleporttaaminen tuntuu oudolta.

Dekkarit ja trillerit

Valaiseva kokemus kääntäjälle on vierailu rikoskirjallisuuden erikoistuneessa kirjakaupassa. Niitä on eri maiden suurkaupungeissa, ja valaisevaa niissä on se, miten kirjat on järjestetty, koska siitä käy ilmi, että on vakiintuneita malleja ja perinteitä, jotka ovat lukijakunnalle tuttuja. On poliisiromaani, salapoliisiromaani, whodunit, kovaksikeitetty ja noir-dekkari, psykologinen dekkari, toimintatrilleri, vakoilutrilleri, poliittinen trilleri, ekotrilleri, tekno-trilleri, tieteistrilleri, historiallinen trilleri ja historiallinen dekkari ja vaikka mitä muuta – ja kaiken lisäksi vielä kaikennäköiset pastissit ja parodiat.

Lukija ja lajit

Kääntäjälle on tärkeää tietää, että lukijakunta tunnistaa lajit ja odottaa niiltä tiettyä tunnelmaa, juonenkuljetusta, kerrontatapaa. Kääntäjällä täytyy olla kattava käsitys rikoskirjallisuudesta, jotta hän tavoittaa käännöksessä sopivat rekisterit. Pitää tuntea esi-isät ja esiäidit ja heidän parhaat teoksensa, jotta suhteellisuudentaju on kohdallaan ja viitekehys pitää. Ennen kaikkea kääntäjä liikkuu vankemmalla maaperällä, jos tuntee lajin ja sen ominaispiirteet ja pystyy arvioimaan, missä määrin työn alla oleva teos poikkeaa lajin konventioista.

Juuri lukijoiden (ja kustantajien) odotusten takia on oleellista tietää, kuinka erikoinen kyseinen teos on, koska poikkeavuus ei ole välttämättä hyve rikoskirjallisuuden genressä. Päinvastoin. Usein haetaan juuri tavallisuutta ja halutaan kuulua valtavirtaan, koska siinä on avain menestykseen. Leena Lehtolaisen arvoitus-

dekkarit käyvät esimerkkeinä siitä yhtä hyvin kuin Ilkka Remeksen toimintatrillerit (jotka voivat olla tosin myös eko-, tekno-, vakoilu-historiallisia tai poliittisia trillereitä). Niiden kirjojen kustantajat haluavat myydä konventioiden mukaista genrekirjallisuutta yleisölle, joka kaippaa juuri sitä.

Käännöksen täytyy olla sen näköinen. Siinä ei ole paikkaa monimutkaisille lauseille eikä vivahteikkaille ajatuksille.

Muissa tapauksissa tilanne on hieman erilainen. Markku Roposenkin dekkarit viittaavat tiettyihin perinteisiin, mutta kuuluvatko ne itse niihin, on vaikea sanoa. Niissä on *hardboiled*-elementtejä, niissä on *detective storyn* elementtejä, niissä on myös seikkoja, jotka ovat pastisseille ja parodioille luonteenomaisia.

Mutta ne välittävät myös toisella tasolla kääntäjälle, että hänen täytyy olla tarkkana: kielen tasolla. Kun Lehtolaisen ja Remeksen tapauksessa kieli on vain alusta, jolla tarinaa esitetään, Ropposella kieli on usein etualalla läsnä. Sillä leikitään ja herkutellaan. Se on usein hauskaa, mutta se heikentää joskus kirjojen jännitystä. Siitä syystä Roposen dekkarit eivät ole aivan valtavirtaa. Ja sen näköisiä niiden täytyy siis olla myös käännettyinä.

Ulkomaalaiset kustantajat etsivät *mainstream*-kirjoja, mutta aina myös sellaisia, jotka kelpaavat valtavirran teoksia lukevalle yleisölle yhtä hyvin kuin niille lukijoille, jotka etsivät erikoislaatuis-takin lukemista. Niissä tapauksissa vaaditaan kääntäjältä tasapainottelua konventionaalisuuden ja erikoisuuden välissä.

Erään buumin seurauksia

Pohjoismaisten rikosromaanien kansainvälinen buumi alkoi 1990-luvun alkuvaiheessa. Se alkoi ilman suomalaisia, mutta myös heitä tuli sitten pikkuhiljaa mukaan. Ensimmäisiä olivat Pentti Kirstilä ja Matti Yrjänä Joensuu. Heidän dekkarinsa olivat korkealaatuisia kirjallisuutta ja paljon enemmän kuin kertakäyttötavaraa.

Joensuun kirjoista kävi myös ilmi, miten kauhea kokemus väkivalta on ihmiselle. Mutta se oli silloin. Joensuun etsivä Timo Harjunpää ajoi vielä Ladalla ja joutui pysähtymään puhelinkopin viereen soittamaan, koska matkapuhelimia ei ollut. Nykyään tavallisen rikosromaanin juoni romahtaisi heti alkuunsa, jos siinä ei saisi olla kännyköitä.

Mutta kaikkein suurimman muutoksen on kokenut rikosromaanien määrä. Genre elää inflaation aikaa. Nimikkeitä on valtavasti ja niitä käännetään ahkerasti. On hyvin todennäköistä, että aloitteleva kääntäjä saa ensimmäiseksi toimeksiannoksi juuri dekkarin. (Siihen kannattaa siis varautua, esimerkiksi perehtymällä alan kirjoihin.)

Koska nimikkeitä on paljon, joukkoon mahtuu myös sellaisia, jotka ovat kaikkea muuta kuin huolella tai moraalisella vastuulla kirjoitettuja. On esimerkiksi rikosromaaneja ja trillereitä, jotka ovat täynnä epäilyttäviä väkivaltafantasioita. Kääntäjän täytyy itse päättää, onko hän valmis antamaan ammattitaitoaan sellaisille opuksille.

Ilmiö ei ole suomalainen vaan kansainvälinen ja Suomen ulkopuolella mahdollisesti vielä akuutimpi. Maailman bestsellerlistoilla ovat kärkisijoilla juuri ne kirjailijat, jotka kirjoittavat kyynisimmät väkivaltaorgiat.

Kääntäjälle se saattaa olla epämukava kokemus, koska motivaatio ryhtyä kääntäjäksi tuli varmasti aivan eri lähteestä kuin kyynisyydestä.

Tämä on lähinnä psykologinen ongelma. Mutta dekkaribuumi tuo myös käännosteknisiä ongelmia. Buumin myöten on syntynyt genren täsmätuotteita, joiden takana ei ole korkeampaa eikä syvällisempää tavoitetta kuin myydä mahdollisimman paljon kirjoja. Näissä kirjoissa käytetään tiettyjä palikoita tietyllä genretyypillisellä tavalla ja laitetaan paketti tiettyä kohderyhmää puhuttelevien kansien väliin. Max Seeck on tämän ilmiön puhdasverisin ja menestyvin suomalainen edustaja. Kirjailija ei itsekään salaa sitä, ettei halua mitään muuta kuin menestystä täyttämällä kaikki genreen kuuluvat kriteerit. Kääntäjälle se tarkoittaa, että hänen on turha etsiä Seeckin kirjoista henkilökohtaisia vivahteita tai salaista alatekstiä. Hänen ei tarvitse arvioida kirjan sävyä, koska oleellisin kysymys on: mitkä ovat lajityyppiset tunnelmatekijät näissä kirjoissa.

Kirjailijan yksilöllisyys ei ole enää niin ratkaisevaa kuin se joskus oli, minkä huomaa myös siitä, että porukalla kirjoitetut dekkarit lisääntyvät. Nimimerkki J. K. Johanssonin takana työskentelee »tarinankerronnan ammattilaisia» (näin kustantamo esittelee tekijät), joista kukaan ei tiedä, keitä he ovat, onko heitä edes monta

vai ehkä kuitenkin vain yksi? Ja kirjailijan nimi A. M. Ollikainen on nimimerkki, jonka takana työskentelee aviopari Aki ja Milla Ollikainen.

Nyt on tietenkin niin, että Sjöwall ja Wahlöö kirjoittivat jo 1960- ja 1970-luvuilla yhdessä dekkareita, jotka ovat genren klassikoita. Ei niissäkään yksilöllinen ilmaisu ole keskipisteessä, koska niiden tavoite oli poliittinen. Tarkoitus oli viitata epäkohtiin ruotsalaisessa yhteiskunnassa ja sille tarkoitukselle uhrattiin mielellään henkilökohtainen ilmaisu. Taloudellinen menestys ei ollut ainakaan ainoa tavoite. Sama voi päteä myös tiiminä tai parina kirjoitettuihin nykydekkareihin.

License to check

Viime vuosien dekkaribuumin myöten on ilmestynyt myös rikosromaaneja, jotka ovat hyvin yksinkertaisesti huonosti kirjoitettuja. Ne aiheuttavat kääntäjälle paljon konkreettisia ongelmia ja päänvaivaa.

Ensinnäkin on vaikeaa löytää sopivaa kieltä käännöksessä, kun alkuperäinen teksti on, no, kömpelö. Silloin kääntäjästä tuntuu helposti siltä, että hän on se henkilö, joka vasta viimeistelee tekstiä tai ainakin parantaa sitä koko ajan.

Lisäksi sellaisista kirjoista löytyy usein runsaasti virheitä. Niitä on joskus yllättävän paljon, niitä voi olla jopa kymmenittäin per kirja ja joukossa voi olla sellaisiakin, että kääntäjän hiukset nousevat pystyyn.

Silloin ei auta kuin korjata virheitä. Jos kirjaa käännetään muillekin kielille, kääntäjän kannattaa tehdä yhteistyötä kollegojen kanssa, mieluiten FILIN Kääntöpiiriin (ks. sivut 151–153) kautta. Se tuo varmuutta. Kollegat keräilevät virheet yhdessä ja korjaavat niitä yhteisymmärryksessä, jotta syntyy yhtenäisiä ratkaisuja. Suositeltavaa on, että he tekevät sen yhteistyössä kirjailijan, tämän kustantajan sekä agentin kanssa. Varsinkin silloin kun virheet ovat isoja, kannattaa varmistaa kirjailijalta, suostuuko hän niiden korjaamiseen. Todennäköisesti kirjailija on vain kiitollinen kääntäjien valppaudesta ja tarkkuudesta.

Virheitä tapahtuu myös kirjailijalle, joka työskentelee huolellisesti, ja kun dekkarit ja trillerit ovat täynnä kaikenlaisia asioita

(jotka edustavat todellista maailmaa, johon genren kirjat aina viittaavat), virheiden todennäköisyys on korkea. Kääntäjälle tämä tarkoittaa tarkistamista. Jokainen asia on tarkistettava, niin työlästä kuin se onkin. Jos dekkarin etsivä käyttää Sig Sauerin pistoolia P320 ja yhdessä kohtauksessa sanotaan, että etsivä ottaa aseensa käteen ja poistaa varmistimen, kääntäjän täytyy ehdottomasti tutkia, onko P320:lla edes perinteinen varmistin (ei ole; kirjailija kuvitteli mahdollisesti Glock-pistoolia, jolla on). Aseiden taustatutkimus on suhteellisen helppoa, koska mistään ei ole netissä niin paljon tietoja kuin aseista, mutta muiden asioiden parissa voi olla vaikeampaa. Kuitenkin: kaikkea pitää tarkistaa, vaatteita, autoja, lento-reitit, paikkoja.

Pakkomielle paikkoihin

Paikat ovat erityisen tärkeitä myös siksi, että dekkareissa ja trille-reissä paikoilla on keskeinen tehtävä. Paikat toimivat näyttämöinä, ne visualisoivat tapahtumia ja lisäävät tarinan todenperäisyyden illuusiota. Usein niillä on myös tärkeä funktio paitsi yksittäisille kohtauksille myös koko teoksen merkityksille. Kirjailijat käyttävät hyväkseen paikkojen semantiikkaa, kun he antavat henkilöahmonsia asua tietyillä alueilla. Se että rikoksen uhri asuu Eirassa ja murhaaja Pihlajanmäessä kertoo jo jotakin henkilöiden taustasta (ainakin kirjailija uskoo niin). Siitä syystä kääntäjän täytyy olla tarkkana paikkojen ja niiden nimien kanssa.

Siihen on muuten toinenkin syy: jos paikkojen ja katujen nimet ovat kohdallaan, myös kohdekielen lukija voi kartan (tai kartta-ohjelman) avulla seurata, missä kirjassa liikutaan.

Toisaalta voi olla niin, että paikat kertovat jotakin siitä, miltä henkilöahmosta tietyssä tilanteessa tuntuu, ja jos paikat eivät ole nimeltään lukijalle tuttuja, hän ei voi ymmärtää sitä. Takaa-ajokohtauksessa voi olla ratkaiseva seikka, että ajetaan Länsiväylää tai että Helsingin keskustassa tie kapenee, jolloin rikollista sadan kilometrin tuntivauhdilla seuraavaa poliisia kuumottaa, kun leveältä Mannerheimintieltä tullaan Erottajalle, Dianapuistoon ja sen jälkeen Korkeavuorenkadulle. Silloin kääntäjää voi puolestaan kuumottaa kysymys, miten hän välittää oman maan lukijoille tilanteen, jota he eivät voi kuvitella, koska eivät näe edessään

maantieteellisiä tosiasioita, eivät tiedä, mikä on Länsiväylä eivätkä välttämättä edes tajua, että Erottaja on katu ja Dianapuisto pelkästään pieni, kolmion muotoinen pläntti. Laittamalla katujen nimet käännökseen se ei ainakaan toimi. Kääntäjän täytyy löytää ytimekkäät ilmaisut, jotka välittävät, että Mannerheimintien (joka nimeä kääntäjän kyllä kannattaa käyttää) päässä katu kapenee ja nousee. Ja mitä tulee Länsiväylään, hän valitsee nimen sijasta ehkä sanan »moottoritie» tai vastaavan.

Jo yksittäinen kadunnimi voi olla ongelma. Kääntäjä voi tosin totuttaa lukijansa suomalaisiin kadunnimiin ja hyvin nopeasti lukijalle tulee selväksi, että siellä, missä amerikkalaisessa dekkarissa lukee *street*, lukee suomalaisessa katu. Mutta mitä tehdään, jos romaanihenkilö käy Kallion Kolmannella linjalla syömässä? Tai jos tämän vanhemmat asuvat Espoossa juuri Olarin kaupunginosan kadulla nimeltään Täysikuu?

Jokainen tapaus vaatii omaa ratkaisuaan, joten ei olisi hyvä idea tarjota kaikille samaa ratkaisumallia. Yleisesti voi kuitenkin sanoa, että johdonmukaisuus ei ole automaattisesti paras strategia. Parempi on olla tietoinen ja tarkoituksellisen epäjohdonmukainen tavalla, joka palvelee teosta ja sen ymmärtämistä. Esimerkiksi siten, että Mannerheimintien nimi säilyy, mutta Erottaja kuvaillaan yhdellä sivulauseella. Tai sillä tavalla, että Espoon kadun nimet säilyvät, jos niitä voi tunnistaa katuina, mutta Täysikuun kohdalla lukee sitten vaikka »katu nimeltään Täysikuu».

Rikoskirjallisuuden kääntäjä on siis pakon edestä tutkija ja tarkistaja, joka on tietoinen siitä, että monissa tapauksissa Wikipedia auttaa, mutta että joissakin tapauksissa ei saa luottaa ainoastaan siihen. Joskus kääntäjä huomaa, että kirjailijan ainoa tiedon lähde oli Wikipedia, ja että se olikin virhe.

Viihdekirjallisuutta

Muun viihdekirjallisuuden kanssa kääntäjä törmää samanlaisiin vaatimuksiin kuin rikoskirjallisuuden parissa. On kyseessä sitten fantasia, scifi, romantiikka tai niin sanottu chick lit -kirjallisuus,

kaikissa tapauksissa genren vaatimukset ja lukijoiden odotukset ovat ratkaisevia.

Kääntäjän tehtävä on pitää huolta siitä, että chick lit kuulostaa chick litiltä ja scifi scifiltä. Kääntäjä on siis uskollinen paitsi teokselle myös kohdekielen konventioille, joskus jopa enemmän kuin alkuperäiselle teokselle. Jos hän ei ole sitä, hän saa huomata virheensä siinä vaiheessa, kun käännöstä editoidaan, koska kustannustoimittaja pitää huolta siitä, että yksittäisten lauseiden ja ilmaisujenkin tasolla pysytään genren konventioiden rajojen sisällä.

Chick litin kohdalla taustatutkimus ei ole samassa asemassa kuin dekkarin kohdalla, mutta juuri esineiden funktiota ei saa aliarvioida. Käsilaukkujen, vaatekappaleiden, kauppojen, brändien, näyttelijöiden, kulttikirjojen, suosittujen kaupunkien kortteleiden, ravintoloiden ja baarien nimien on pakko olla kunnossa, koska ne toimivat koodeina, joilla on omat merkityksensä.

Ja scifin kääntäjän lista vasta pitkä onkin. Siinä tosin ei ole paljon kulutusesineitä.

Ei ole muuten toisarvoista tai jopa häpeällistä kääntää viihdekirjallisuutta. Se vaati ammattitaitoa ja on vastuullista työtä, vaikka onkin erilaista kuin korkeatasoisten taideromaanien kääntäminen. On olemassa kääntäjiä, jotka ovat suorastaan erikoistuneet viihdekirjallisuuteen ja tietävät, miten pitää toimia. Tavallisesti he kääntävät englannin kielestä, koska suurin osa genrekirjoista tulee Englannista ja Amerikasta.

Suomen kielestä kääntävällä on harvoin varaa erikoistua. Hän on pakosta monitaitaja. Hänen ammattitaitoonsa kuuluu, että hän pystyy vaihtamaan moodia ja osaa tehdä taideromaanille yhtä hyvin oikeutta kuin viihderomaanille. Se vaatii joustavuutta ja osaamista, mutta ennen kaikkea asennetta. Oma työtä ei saa halveksia, vaikka se on välillä simpppelin tai jopa kehnon proosan kääntämistä, stereotyyppisten henkilöhahmojen parissa askartelua.

Essee

Essee on kirjallisuuden lajina genrekirjallisuuden täydellinen vastakohta. Esseitä kääntäessään kääntäjä ei mieti genreomaisia vaatimuksia vaan esseen kirjoittajan henkilökohtaista otetta. Siinä

mielessä essee on lähempänä kaunokirjallista proosaa kuin tietokirjaa. Esseessä viljellään nimenomaan henkilökohtaista ajattelua ja kieltä, mikä tarkoittaa, että sen sävy on ratkaiseva.

Anu Silfverbergin esseekirjassa *Sinut* on nähty tutkitaan, miten naisia esitetään kuvissa ja elokuvissa. Jo pelkästään Silfverbergin teoksen sävy välittää aiheen merkityksellisyyttä. Henkilökohtainen ja yhteiskunnallinen merkitys antaa kirjan kielelle vahvan latauksen. Takana on vimma, joka värittää älykästä analyysiä. Kirja on sävyltään sangen erilainen kuin vaikka Antti Nylénin essee rakkaudesta vanhoihin kameroihin ja levysoittimiin. Se käsittelee harmitonta harrastusta ja kuulostaa myös siltä. Koko Hubaran rakenteellista rasismia käsittelevä esseekirja *Ruskeat Tytöt* liikkuu taas alueella, jolla henkilökohtainen ja yhteiskunnallinen yhdistyvät. Teoksen sävyyn vaikuttavat sekä henkilökohtainen into että erilaiset yhteiskunnalliset diskurssit, joita kirjailija käsittelee.

Iso, yhteiskunnallisesti relevantti aihe voi johtaa sävyyn, johon sisältyy muista medioista ja julkisesta keskustelusta tuttuja elementtejä, jotka ovat kääntäjälle helposti tunnistettavia, jos hän on seurannut #metoo-debattia ja kansainvälistä rasismi- ja identiteettidiskurssia. Mutta essee voi olla myös teksti, joka ei ensisijaisesti osallistu jo olemassa olevaan keskusteluun. Silloin sen relevanssi on ennen kaikkea omintakeisuudessa, kuten vaikka Silvia Hosseinin kirjassa *Pölyn ylistys* tai Kari Hukkilan kirjassa *Kerettiläisesset*.

Esseestä on tullut eloisa genre suomalaisessa kirjallisuudessa. Yksi syy siihen saattaa olla se, että kirjalliset julkaisukanavat muodostavat nykyään erilaisen verkoston kuin ennen. Nuoret ihmiset, jotka tarkastelevat maailmaa ja sen ilmiöitä, kirjoittavat havainnoistaan ja ajatuksistaan sosiaalisessa mediassa, ehkä blogissa, josta ei ole enää pitkä matka esseekirjaan. Ovathan blogitekstit esseitä, ja yleisökin on jo olemassa.

Kääntämällä esseitä, joiden moottori on usein voimakas mielipide, kääntäjän täytyy taas kerran olla tietoinen itsestään ja omista kannoistaan. Kun ryhtyy kääntämään esseitä, pitää olla sen puolella eikä sitä vastaan – riippumatta siitä, mikä oma mielipide on.

Tietokirjat

Tietokirja ei ole sama kuin asiateksti tai essee. Se voi kuitenkin käsitellä asiansa yhtä tarkasti kuin asiateksti ja sen kieli voi olla esseemäistä. Rajat genrejen välillä eivät ole jyrkkiä, varsinkin kun kertovien tietokirjojen (narrative nonfiction) genre on voimistumassa, myös Suomessa.

Henkilökohtainen ote

Hyvä esimerkki on Mia Kankimäki, joka on tavoittanut suuren yleisön kirjoillaan *Asioita jotka saavat sydämen lyömään* nopeammin ja *Naiset joita ajattelen öisin*. Näissä kirjoissa on minäkertoja, joka puhuu paitsi kirjojen teemoihin liittyvistä asioista myös paljon itsestään. Se on keskeisiä kerrontastrategioita. Lukijat samaistuvat minäkertojaan ja pääsevät hänen kauttaan kontaktiin kirjojen varsinaisten aiheiden kanssa. Voisi sanoa, että Kankimäen kirjoja luetaan kuin romaaneja, vaikka ne tutkivatkin aiheita ja asioita ja ovat siten tietokirjoja.

Nämä kirjat vaativat kääntäjältä avoimuutta sekä kaunokirjalliselle kerronalle että faktojen tutkimiselle ja erittelylle. Faktojen puolella vaaditaan tarkkuutta ja yksityiskohtaista taustatutkimusta, kerronnan puolella taas kykyä tunnistaa ja kääntää kirjojen omaa ääntä ja sävyä, koska ilman sitä ne eivät puhuttele lukijoitaan samalla tavalla kuin Suomessa.

Henkilökohtainen ote ei ole kuitenkaan aina selvästi näkyvässä tietokirjallisuudessa, vaikka se onkin yleistynyt. Vanha käsky olla neutraali ja objektiivinen vaikuttaa edelleen tietokirjojen kielenkäyttöön, vaikka nykyään jopa kovan sarjan tutkijatkin yrittävät viljellä laajalle yleisölle kirjoitetuissa kirjoissaan kieltä, jossa on henkilökohtainen sävy. Kosmologit Kari Enqvist ja Esko Valtaoja ovat tämän trendin tunnettuja edustajia. He yrittävät pukea kovat faktat sellaiseen kieleen, jota pystyy ymmärtämään myös lukija, joka ei ole väitellyt fysiikassa. Heidän kielensä on kuin mehua, jonka kanssa niellään luonnontieteen kirpeää lääketta.

Tietokirjassa, jossa on journalistinen ote, törmää nykyään usein kertojaan, joka ei pysy neutraalina tai näkymättömänä taustalla. Juha Kauppinen kerronta Suomen ekologista tilannetta eri näkökulmista tutkivassa kirjassa Monimuotoisuus ei ole missään nimessä narsistinen, koska kirjoittajalla on asiaa ja hän haluaa nimenomaan selittää lukijalle, mikä tämä asia on. Kertoja on kuitenkin koko ajan läsnä samalla tavalla kuin toimittaja laajassa reportaasissa. Lukija seuraa kertojaa eri paikkoihin ja erilaisten ihmisten luokse. Lukija on kuin harjoittelija, joka pääsee kirjailijan seurassa mukaan katsomaan.

Sävy tällaisissa kirjoissa on usein reportaasimainen. Niissä yhdistetään tieteellisiä faktoja henkilökohtaisiin kokemuksiin ja muiden henkilöiden haastatteluihin. Kovat faktat hallitsevat, tunteita pidetään aisoissa, mutta havaitseva ja tutkiva ihminen näyttäytyy lukijalle.

Oikeat ja vaihtoehdotiset faktat

Tietokirjailijoilla ei ole varaa olla epätarkkoja, koska heidän kirjajensa arvo kärsisi siitä. Faktat ovat siis usein kohdallaan.

Kääntäjän täytyy olla yhtä vakuuttava omalla kielellään, mikä tarkoittaa paljon työtä, koska ollakseen tarkka ja vakuuttava, täytyy hallita kyseisen aiheen terminologiaa. Eikä riitä, että tuntee sanaston. Pitää myös tietää, miten asiaan liittyviä sanoja käytetään. Termi itse löytyy usein helpommin kuin siihen kuuluva verbi, jota tarvitaan, että voi muodostaa ymmärrettävän asiantuntijalauseen.

On myös hyviä ja huonoja tietokirjoja, eivätkä kaikki ole luotettavia. Joissakin voi olla virheitä, ja sitten on sellaisia, jotka käyttävät valikoituja faktoja. Elämme aikakaudella, jolloin »vaihtoehdotiset» faktat päätyvät myös painettuihin kirjoihin. Isoissa maissa (ja markkinoilla) tämä on tuttu ja vaarallinen ilmiö, Suomessa vastavia tapauksia on toistaiseksi ollut suhteellisen vähän ja ne ovat olleet pieniä. Siitä huolimatta: kriittinen ja vertaileva lukeminen on kääntäjälle sopiva asenne, kun tutustuu suomalaiseen tietokirjaan ja varsinkin silloin kun on päättänyt kääntää sen.

Relevanssi

Kääntäjän on ylipäättään vaikeaa arvioida tietokirjan laatua, ellei hän sattumalta ole kyseisen kirjan aihepiirin asiantuntija.

Samasta syystä hänen on myös vaikeaa arvioida, kuinka relevantti Suomessa kehuttu ja ehkä jopa palkittu tietokirja kohdekulttuurissa eli kääntäjän omassa maassa voisi olla. Vain oman maan asiantuntija pystyisi arvioimaan sitä, mutta tämä asiantuntija taas ei osaa suomea.

Tilanne on yksinkertaisempi, jos kyseessä on tietokirja suomalaisesta aiheesta, koska silloin suomalaisen kulttuurin tunteva kääntäjä on ainakin jonkin asteen asiantuntija ja osaa monissa tapauksissa aavistaa, kuinka tasokas kyseinen kirja puukosta, saimaannorpasta, saaristosta, Jari Litmasesta tai Tove Janssonista on. Ja jos hän ei itse tiedä, voi hän saada realistisen kuvan suomalaisten asiantuntijoiden kommentaista.

Suomalainen tietokirja, joka käsittelee suomalaista aihetta, ei kilpaile kohdekielen maan kirjojen kanssa. Kysymys on lähinnä siitä, kiinnostaako se toisessa maassa ketään.

Suomalainen tietokirja, joka taas käsittelee muita aiheita, kilpailee muiden maiden samaa aihetta käsittelevien tietokirjojen kanssa. Silloin kysymys kuuluu, onko suomalaisella kirjalla annettavanaan jotakin, mitä toisilla ei ole, ja onko se ajan tasalla.

Siihen kääntäjän ei tarvitse enää vastata, kun kirjan käännös-oikeudet on ostettu ja kääntäjä on saanut toimeksiannon kirjan kääntämiseen. Kysymys on akuutti vain siinä vaiheessa, jos kohde-maan kustantaja tiedustelee kääntäjältä, onko kirja kääntämisen arvoinen. Silloin on kääntäjän asia päättää, kuinka pätevä hän on suosittelemaan kirjaa.

Kun kustannuspäätös on tehty, törmää kääntäjä toiseen hankaluuteen. On nimittäin haastavaa kääntää tietokirjaa, jonka aihepiiri on kääntäjälle täysin vieras, koska silloin hän ei välttämättä edes osaa arvioida, milloin kirjassa käytetään alan jargonaa ja terminologiaa ja milloin ei. Pitää olla erittäin varovainen, kun kääntää kirjaa aiheesta, joka ei ole entuudestaan tuttu. On oltava sen verran avoimuutta kyseiselle aiheelle, että jaksaa lukea alan kirjallisuutta, jotta tietää, millainen terminologia siihen liittyy.

Monet suomalaiset tietokirjailijat eivät ymmärrä, miksi heidän teostaan ei käännetä. Karu totuus on, että suurin osa niistä ei ole kiinnostavia muissa maissa, koska siellä on jo päteviä teoksia vastaavasta aiheesta. Sitä paitsi suomalaiset tietokirjat ovat tietenkin kirjoitettu suomalaiselle yleisölle, mikä tarkoittaa sitä, että esimerkit, joilla ilmiöitä selitetään, liittyvät suomalaiseen kokemushorisonttiin, ja sellaista ei voi helposti kääntäessä muuttaa.

Asian voi yleistää näin: jokainen tietokirja ei ole sellainen, joka pitäisi kääntää. On olemassa tietokirjoja, jotka kuuluvat omaan kulttuuriin, oman maan diskursseihin. Siinä ei ole mitään väärää eikä se ole edes ihme, koska pitäähän olla tietokirjoja oman maan historiallisista, poliittisista tai taloudellisista kehityskuluista ja vaikka oman maan sankareista, ovat he sitten presidenttejä, jääkiekkoilijoita, näyttelijöitä tai taiteilijoita.

Lisäksi on tietokirjoja, joiden tehtävä on tuoda omaan maahan kansainvälisiä diskursseja. Ne pohjautuvat osittain muiden maiden jo olemassa oleviin tietokirjoihin eikä ole järkevää kääntää niitä »takaisin».

Kysymys siitä, mitä kannattaa kääntää, on tietokirjallisuuden kohdalla yhtä relevantti kuin runouden kohdalla, joskin eri syistä. Jokaisen tietokirjan voi periaatteessa kääntää. Ei ole tietokirjaa, jonka kielenkäyttö tekisi kääntämisen mahdottomaksi. Mutta on tietokirjoja, jotka hyvin yksinkertaisesti menettävät arvonsa, kun ne siirtyvät Suomesta toiseen maahan, koska ne on suomalaiselle yleisölle tehty ja ne käsittelevät suomalaiselle yleisölle kiinnostavia aiheita juuri heille sopivalla tavalla.

Runous

Runoudesta voi sanoa, että se on universaalia. Mutta on kuitenkin runoja, joita ei voi kääntää. Syy voi olla ärsyttävän pieni, vaikka yksi ainoa homonymi.

Eräässä Mirkka Rekolan runossa on seuraava säepari: »Aurinkokin polttaa minä sanon / ja sytytän savukkeen».

Se on hauska pieni leikki (josta sanotaan tosin samassa runossa, että »tämä ei käy leikistä»). Homma toimii, koska verbi polttaa on homonymi. Onko se sitä jossakin toisessa kielessä? Jos on, sen voi kääntää, jos ei ole, sitten ei. Vai voiko sittenkin? Mieti ja

päätä itse oman kieleesi kannalta! Mutta ennen kuin päätät, mieti päätöksesi seurauksia. Säilyykö runon voima, kun kohdekieleessä ei löydy homonyymiä? Säilyykö leikkisä sävy? Onko samassa runossa muita elementtejä, jotka ovat tarpeeksi vahvoja, että ne korvaavat puuttuvan homonyymin? Jos joudut vastaamaan näihin kysymyksiin kielteisesti, sinun ei kannata kääntää kyseistä runoa. Parempi etsiä muita Rekolan runoja, joiden kohdalla vastaavalaista ongelmaa ei synny.

Runojen kääntämisessä ensimmäinen keskeinen kysymys on, minkä runon voi kääntää sellaisella tavalla, että lopputulos on hyvä ja vahva runo eikä pelkästään jonkinlainen raakakäännös.

Runo on kokonaisuus, jonka sisältöä ei voi erottaa sen muodosta. Hyvä runo sanoo jotakin, mitä ei voi toisella tavalla ilmaista. Sen takia sen ilmaisutavan on oltava kokonaan myös käännoksessä.

Niin kuin aina kääntämisessä, myös runon kääntämisessä pitää tehdä kompromisseja, mutta kompromissit eivät saa näyttää kompromisseilta.

Mitä runous on

Runojen kääntäminen onnistuu vain, jos kääntäjä ymmärtää runouden päälle ja tietää, mitä runous on ja mitä kaikkea se voi olla. Kääntäjä, joka itse lukee runoutta, tietää että ymmärtäminen on runouden parissa erikoista ja erilaista kuin kertovassa tekstissä. Hän tietää, että runolla voi olla oma logiikkansa, että siinä kieli itse voi olla merkittävin tekijä jne. Runossa kaikki on mahdollista, koska normatiivista runousoppia ei ole enää olemassa.

Runoilijat ovat toki usein hyvin tietoisia runouden historiasta. Runoja, jotka pohtivat omaa syntymistään, on paljon, ja paljon on myös viittauksia muihin runoihin. Kääntäjälle se tarkoittaa, että runouden historian tuntemus on oleellista. Se auttaa myös sävyn tavoittamisessa. Kääntäjä, joka on lukenut Aila Meriluodon, Paavo Haavikon, Eeva-Liisa Mannerin, Mirikka Rekolan, Pentti Saarikosken, Pentti Holapan ja Ilpo Tiihosen runoja on jo jonkin verran tietoinen siitä, miten modernistinen runo on Suomessa kehittynyt 1950-luvusta lähtien. Jos tuntee monet runolliset ilmaisutavat, osaa paremmin arvioida työn alla olevaa runoa ja löytää tien sopivalle käännostratkaisulle.

Kääntäjä, jolla on kokemusta runouden kanssa, tietää, että runo voi olla kaunis ja karu, rönsyilevä ja ytimekäs, asiallinen ja koristeellinen jne. Laaja horisontti takaa, ettei lähesty runoja väärin odotuksin. Laaja käsitys runoudesta auttaa arvostamaan kaikennäköisiä runoja.

Runouden kääntäjällä tulisi olla kattava kuva suomalaisesta runoudesta. Sellaisen voi saada lukemalla antologioita ja kirjallisuushistorian kirjoja, jotka kertovat, mitkä ovat tärkeimmät runoilijat ja kokoelmat.

Jos se tuntuu liian työläältä, älä käännä runoja. Runojen kääntämisestä ei saa koskaan sopivaa palkkiota, joten sen täytyy olla hauskaa. Ja jos on hauskaa työskennellä runojen parissa, on myös hauskaa lukea runoutta ja tutustua suomalaisen runouden historiaan. Juuri se, viihtykö runojen parissa, voi olla tärkeä indikaattori kääntäjälle. Jos viihdyt, sinusta saattaa olla runojen kääntäjäksi. Jos et viihdy, käännä jotain muuta.

Yhtä hyvin voisi sanoa: jos et lue muita runoja kuin suomalaisia, älä myöskään käännä niitä, koska työkalupakissasi tulee olla oman äidinkielesi runollisia ilmaisukeinoja. Jos niitä ei ole, miten luulet pärjääväsi?

Kääntäjän täytyy tiedostaa, kuka hän on, millainen kääntäjä hän on. Runouden edessä hänen täytyy kysyä itseltään, onko minulla runouden kääntämiseen tarvittavat edellytykset.

Taipumus siihen on joka tapauksessa hyvä lähtökohta. Siitä voi lähteä hakemaan kokemusta ja tietämystä. Sitten voi kokeilla, syntykö runoutta, kun runoutta käänntää.

Runojen kääntäminen on muutenkin erittäin hyvä harjoitus, koska runoissa tiivistyvät suomen kielen mahdollisuudet. Runous osoittaa, mikä kaikki kielessä on mahdollista. Matka runouteen voi samalla olla oivaltava ja hyödyllinen matka suomen kielen saloihin.

Pelkästään sen takia olisi kääntäjäseminaareissa ja työpajoissa hyvä käänntää runoja. Onko lopputulos tarpeeksi hyvä julkaistavaksi, on eri kysymys. Kokemus kertoo kuitenkin, että kääntäjä, joka innostuu runojen kääntämisestä, on usein myös kääntäjä, joka osaa

kääntää runoja. Jos ei heti, niin harjoitteluvaiheen jälkeen. Yhtä usein hän on myös kääntäjä, joka on lukenut muuta runoutta kuin suomalaista, eli hän täyttää senkin tärkeän edellytyksen.

Vivahteet ja vapaus

Kääntäminen on itse asiassa oleellinen osa runouden, varsinkin modernin runouden historiaa. Runoilijat ovat aina lukeneet muilla kielillä kirjoitettuja runoja, eikä taida olla paljon runoilijoita, jotka eivät tunne Baudelairen, T.S. Eliotin, Giuseppe Ungarettin, Bertolt Brechtin tai Tomas Tranströmerin tuotantoa. Sitä paitsi runoilijat ovat usein kääntäneet kollegojen teoksia. Tämäkin tosiasia kuuluu runouden historiaan. Siitä on sivutuotteena syntynyt myös menetelmä, jossa runoilijat, joiden kielitaito ei riitä suoraan kääntämiseen, tekevät yhteistyötä kääntäjän kanssa, joka hallitsee lähdekielen ja tekee raakakäännökset. Näitä raakakäännöksiä runoilijat sitten viimeistelevät.

Lopputulokset voivat olla kaikkennäköisiä, mutta prosessi on kiinnostava ja opettavainen juuri kääntäjille, koska siinä avautuu selkeästi ikivanha kysymys: kuinka lähellä on käännöksen oltava alkuperäistä tekstiä?

Raakatekstin kääntäjä yrittää kääntää sananmukaisesti, niin että alkuperäisen tekstin kaikki aspektit ovat näkyvissä, riippumatta siitä, miltä käännös kuulostaa tai onko lopputulos runo vai ei.

Raakakäännöksen pohjalta tekstiä viimeistelevä runoilija yrittää saada aikaiseksi mahdollisimman hyvän runon, joskus myös sillä hinnalla, että yksityiskohdat poikkeavat huomattavasti alkuperäisestä runosta. Sellaisen todistaminen voi olla raakakääntäjälle painajainen. On mietittävä perusteellisesti, lähteekö projektiin mukaan vai kääntääkö mieluummin runon kokonaan itse, koska näkee itse parhaiten alkuperäisen runon kaikki vivahteet.

Voi kuitenkin olla kääntäjälle valaisevaa nähdä, miten runoilija saa aikaiseksi runon, joka vetää vertoja alkuperäiselle tekstille. Alkuperäinen runohan oli hieno ja juuri sen takia se haluttiin kääntää. Nyt runoilijan käännöstyön kautta on syntynyt hieno runo toisella kielellä – ja kääntäjä voi nähdä, että siihen tarkoitukseen runoilija on valinnut ratkaisuja, joita kääntäjä ei olisi keksinyt,

koska alkuperäisen tekstin sananvalinta esti häntä. Runoilija taas pystyi näihin ratkaisuihin, koska hän työskenteli raakakäännöksen pohjalta, eikä raakakäännös kahlitse samalla tavalla kuin valmis alkuperäinen teksti.

Holistinen menetelmä

Näistä tapauksista voi loputtomasti väitellä eikä ole kovin järkevä miettiä niitä abstraktisti. Aina pitää katsoa tiettyä runoa ja sen käännöstä.

Yhtä asiaa voi ja pitää tämän asian yhteydessä silti yleispätevästi korostaa, nimittäin sitä, että runojen kääntämisessä kokonaisuus ratkaisee.

Niin kuin proosan kääntämisessä myös runouden kääntämisessä holistinen menetelmä on paras valinta. Painopiste on tosin hieman erilainen, mikä johtuu runouden erikoisuuksista.

Runon kääntäminen holistisella periaatteella tarkoittaa, että kääntäjä on ennen kaikkea uskollinen koko runolle eikä yksittäisille sanoille tai säkeille. Mutta runossa voi olla yksityiskohtia, jotka ovat niin keskeisiä, ettei niitä saa missään nimessä muuttaa, ei edes holistisuuden nimessä. Esimerkiksi homonyymi, joka yhdistää leikkisästi kaksi sfääriä (kosmisen ja henkilökohtaisen), niin kuin Mirkka Rekolan runossa, jossa sekä aurinko että runon minä polttavat. Holistinen menetelmä ei saa poistaa yksittäisiä hienouksia. Jos niitä on mahdotonta kääntää sopivalla tavalla, on parempi jättää koko runo kääntämättä.

Metsä ja puut

Jos kääntäjä on sokea runouden hienouksille, käännöksestä ei tule mitään. Runouden kääntäjällä pitää olla kyky nähdä runojen vivahteet. Se on oleellinen edellytys, mutta siihen liittyy myös vaara, nimittäin se, ettei näe metsää puilta.

Runouden kääntäjän tehtävä on lukea runoa niin tarkasti, että hän havaitsee kaikki runossa olevat piirteet, myös piilotetut merkitykset. Hän ei kuitenkaan saa nähdä enemmän merkityksiä kuin runossa todellisesti on. Perehtymällä syvästi runoon, jonka kieli ei ole oma äidinkieli, tämä tapahtuu yllättävän helposti, koska runon

tiivis lukeminen herättää kaikennäköisiä assosiaatioita, jotka vaikuttavat siihen, mitä kääntäjä runossa näkee. Varsinkin silloin, kun runon syntaksi on sen verran avoin, että erilaiset elementit voi yhdistää monella tavalla.

Vielä helpommin se tapahtuu, jos kyseessä on runo, jota kääntäjä ei kokonaan ymmärrä.

Hetkinen. Saako kääntää runoa, jota ei ymmärrä? Onko se edes mahdollista?

Rehellinen vastaus on, että runouden kääntäjä kääntää koko ajan tekstejä, joita hän ei kokonaan ymmärrä. Tai joita hän ymmärtää toisella kuin tavallisella tavalla, sanotaan vaikka runollisella tavalla, eli runon sisäistä logiikkaa seuraavalla tavalla.

Sisäisessä logiikassa on selitys sille, miksi on mahdollista kääntää runoja, joita ei kokonaan ymmärrä tavanomaiseen tapaan. Runossa sanat, säkeet, säkeistöt, rivit ja riviryhmät ovat keskenään sidoksissa. Joko se on virallinen kielioppi, joka yhdistää elementit, tai sitten runon oma »kielioppi». Runo voi yhdistää osat monella tavalla, visuaalisella yhtä hyvin kuin soinnullisella, semanttisella ja syntaktisella. Niin kauan kuin kääntäjä näkee, miten runon osat liittyvät yhteen, kääntäminen on mahdollista, vaikka klassinen semanttinen ymmärtäminen ei kokonaan onnistu.

Mutta tämä on väite, vaikka se perustuukin monien kääntäjien kokemuksiin. On olemassa kääntäjiä, jotka ovat jyrkästi sitä mieltä, että tekstiä, jota ei ymmärrä, ei voi kääntää. Heidän kantansa on täysin ymmärrettävä. Tässäkin asiassa on ratkaisevaa, että kääntäjä tiedostaa, millainen kääntäjä hän on: kestäkö hän tiettyä epävarmuutta vai ei. Kääntäjä, joka tarvitsee aina vankkaa pohjaa jalkojensa alle, ei ole paras mahdollinen runouden kääntäjä. Runouden kääntäjän pitää kestää epävarmuutta, epäselvyyksiä ja monimerkityksellisyyttä.

Näytelmät

Niin erilaiset kuin runouden ja dramatiikan lajit ovatkin, runojen ja näytelmien kääntäjät ovat osittain kuitenkin samanlaisten haasteiden edessä. Nämä haasteet ovat ennen kaikkea tiivis ilmaisu ja näkymätön konteksti.

Tiivis ilmaisu

Kun kääntää näytelmää, pitää aina lähteä siitä, että jokaista repliikkiä on tarkasti harkittu ja hiottu. Kääntäjältä se vaatii tarkkuutta, varsinkin kun hän ei voi siirrellä yksittäisiä asioita toisiin lauseisiin, koska niitä lauseita ei välttämättä ole – ei varsinkaan silloin, kun kirjailija käyttää tiivistä ilmaisuja.

Runossa yksittäinen säe voi kertoa kaiken tai antaa runolle sen ratkaisevan silauksen, joka tekee runosta erikoisen. Sama pätee näytelmiin: yksittäiseen repliikkiin voi kiteytyä henkilön koko luonne tai henkilön funktio näytelmän kudoksessa.

Keskeisten repliikkien tunnistaminen ja niiden huolellinen punnitseminen kuuluu näytelmien kääntäjän peruskompetensseihin. Tärkeämpi kuin koko näytelmän sävy on yksittäisten repliikkien sävy, koska niistä käy ilmi, kuka se henkilö on, joka puhuu, ja mikä häntä ajaa.

Näkymätön konteksti

Samanlaisella tavalla kuin runo näyttää syntyvän tyhjästä, myös näytelmässä repliikit voivat tulla kuin kontekstittomasta tilasta.

Siinä hetkessä, kun henkilö tulee näyttämölle, emme tiedä hänestä vielä mitään. Ei ollut kertojaa, joka olisi meille jo puhunut hänestä, niin kuin romaanissa voi tapahtua. (Voihan se tapahtua teatterissakin, kyllä, mutta pysytään selkeyden nimessä nyt yksinkertaisessa ja klassisessa esimerkissä.) Henkilö tulee näyttämölle ja sanoo tyhjästä ensimmäisen repliikkinsä. Miten kääntäjä voi tietää, mikä kyseisen repliikin oikea sävy on?

Hän voi tietää sen, koska toisin kuin näytelmän ensi-illan yleisö, kääntäjä tuntee koko näytelmän, koska hän on lukenut tekstin ennen kuin ryhtyy kääntämään. Mutta siitä huolimatta hänen tietämisensä perustuu omaan tulkintaan.

On ilman muuta selvää, että näin tapahtuu myös proosan ja varsinkin runouden kääntäjälle, mutta näytelmien, varsinkin nyky näytelmien kääntämisen parissa tämä ilmiö korostuu erityisesti. Se johtuu siitä, että näytelmätekstin sisään on kirjoitettu iso ristiiriitä. Yhtäältä näytelmä on kokonaan valmis vasta silloin, kun ohjaaja on tulkinnut ja lavastanut sen. Toisaalta näytelmäkirjailijalla

on selvä käsitys kaikista näytelmän yksityiskohdista ja jokaisesta repliikistä – riippumatta mahdollisten ohjaajien tulkinnoista.

Senkin takia näytelmien kääntäminen on tasapainottelua. Ja siitä syystä draaman kääntäminen on se laji, jossa kääntäjän pitäisi tehdä mahdollisimman paljon yhteistyötä kirjailijan kanssa. Alusta asti voi ja saa tehdä tyhmiäkin kysymyksiä. Tyhmät kysymykset tuottavat usein eniten tietoa.

Asian voi ilmaista myös tyylikkäämmin: näytelmän kääntäjä luo kysymällä sen kontekstin, jota hän ei voi tekstissä nähdä.

Tasapainottelua

Kuten runouden kääntäjältä voi odottaa, että hän harrastaa runoutta, saa näytelmien kääntäjältä vaatia kiinnostusta teatteria kohtaan. Eikä siinä kaikki. Myös teatterin tuntemusta saa odottaa. Ei voi kääntää näytelmiä, jos ei käy teatterissa. Pitää olla ajan tasalla, mitä tulee lajin kehitykseen, pitää olla tietoinen siitä, että on olemassa postdraamallinen draama, että on kollaaseja, että on näytelmän ja musikaalin hybridejä, että on vaikka millaisia draamallisia muotoja.

Näytelmien kääntäjä tietää tämän ja lisäksi hän tietää, että näytelmän teksti ei elä tyhjiössä. Se on teksti, joka on valmis vasta näyttämöllä. Kirjailija on kuvitellut esityksen kirjoittaessaan tekstin. Nyt on kääntäjän tehtävä kuvitella sitä kääntäessään.

Mutta siihenkin liittyy – tietenkin – ongelma. Tekstin kääntäjä ei ole näytelmän ohjaaja. Kääntäjän täytyy kuvitella, miten tekstiä puhutaan näyttämöllä, mutta hän ei saa rajoittaa tulkintamahdollisuuksia. Sekin vaatii jatkuvaa tasapainottelua.

Sietokykyä

Draamakääntäjä tarvitsee paitsi lajiin kuuluvaa osaamista myös hyvää henkistä sietokykyä. Siihen on olemassa kaksi syytä.

Ensimmäinen: kääntäjän täytyy kestää ohjaajan tulkintaa. Eikä siinä kaikki. Hänen täytyy kestää jopa se, että ohjaaja puuttuu tekstiin ja muokkaa käännoistä! Ainakin tekstin lyhentäminen on sangen yleistä. Teatterityö on projektityötä, johon osallistuvat monet ihmiset. Kirjailija, kääntäjä, ohjaaja, näyttelijät plus tausta-

joukot ja teatterin johtoporras ja markkinointiosasto. Kääntäjä on vain osa isompaa kokonaisuutta.

Toinen: koska kääntäjä on vain osa isompaa kokonaisuutta, hänen asemansa teatterin maailmassa on vielä marginaalisempi kuin kirjamarkkinoilla. Älä edes odota, että teatteri kutsuu sinut kääntämäsi näytelmän ensi-iltaan. Jos kutsu tulee, matkakuluja ja majoitusta tuskin korvataan. Jos hyvin menee, saat ilmaisen lipun ensi-iltaan. Tai parhaimmassa tapauksessa kaksi.

Mieti itse, oletko valmis elämään sen kanssa. Muista kuitenkin, että voi tuntua todella mukavalta olla osa isompaa kokonaisuutta ja todistaa, miten omasta työstä syntyy muiden taiteilijoiden osaaamisen ansiosta jotain vielä suurempaa. Oman tekstin kuuleminen hyvän näyttelijän suusta on hieno kokemus.

Lasten ja nuorten kirjat

Hyvä lasten tai nuorten kirja tarvitsee hyvän kaunokirjallisuuden kääntäjän.

Paras lastenkirjan kääntäjä ei ole lapsi eikä lapsirakas kotiäiti, vaan ammattilainen.

Pätevän nuorten kirjan kääntäjän ei tarvitse olla itse nuori, mutta hänen täytyy tietää, miten omaksutaan ja ilmaistaan katuuskottavuutta.

Lasten runokirjaa voi kääntää vain raskaan sarjan runokääntäjä, jolla on musiikkitajua ja joka on kekseliäs riimittelijä.

Tarkat lauseet

Edelliset väitteet johtuvat eräästä hyvän lasten- ja nuortenkirjallisuuden keskeisestä ominaisuudesta, nimittäin niiden tarkkuudesta.

Hyvät lasten ja nuorten kirjat elävät tarkkuudesta.

Ajattele kirjoja, joita lapsena rakastit! Varmasti muistat niistä yksittäisiä lauseita. Miksi muistat ne? Koska ne ovat nerokkaita. Ja nerokkaita ne ovat siksi, että ne ovat tarkkoja.

Voit helposti itse tarkistaa tämän muuntelemalla näitä lauseita ja keksimällä niille vaihtoehtoja. Silloin huomaat, että alkuperäinen versio on paras mahdollinen.

Hullut leikit

Ylipäättään pitää sanoa, että lasten- ja nuortenkirjallisuudessa kieli on tärkeämpää kuin voisi luulla. Kieli puhuttelee lapsia, lapset nauttivat osuvista lauseista ja hauskoista ilmaisusta. He rakastavat myös kielellä hassuttelua. Siitä syystä lastenkirjoissa on paljon sanaleikkejä. Ja sanaleikit taas ovat kovia pähkinöitä kääntäjälle.

Joskus ne ovat mahdottomia kääntää, mistä seuraa, että monia kirjoja, jotka ovat omassa maassaan supersuosittuja, ei käännetä koskaan, koska se ei ole mahdollista. Mieti hetki, niin muistat ehkä sellaisen kirjan omasta maastasi.

On kuitenkin niin, että kääntäminen on mahdotonta vain silloin, jos teoksen keskeinen kieleen liittyvä elementti ei käänny. Kun taas yksittäisten sanaleikkien ongelmat voi usein ratkaista, vaikka ne ensisilmäyksellä näyttäisivät mahdottomilta.

Kari Hotakaisen lasten musikaalin nimi Hukassa on hyvä paikka (joka toistuu tekstissä) on haastava kääntää (koska hukka-sanana semanttinen kenttä on laaja ja sana on lisäksi homonyymi, jonka toinen merkitys on susi), mutta mahdotonta se ei ole, jos kääntäjä on luova ja rohkea ja valmis valitsemaan ratkaisun ilman sutta, joka soveltuu kuitenkin tekstin kokonaisuuteen.

Hankalampi on tilanne, jossa sanaleikki on osa tilannekomiikkaa ja sen takia ytimekäs ja nopea, niin kuin Timo Parvelan Ella-kirjoissa voi olla. Sitten voi tapahtua niin, että joissakin tapauksissa näppärä käänös onnistuu, toisissa ei, mikä taas ei ole kovin suuri katastrofi, koska vastaavanlaisia kohtauksia on näissä kirjoissa paljon.

Kääntäjä saa olla armollinen itseään kohtaan ja hyväksyä, että ei aina onnistu täysin. Mutta aina on yritettävä päästä mahdollisimman lähelle loistavaa ratkaisua.

Tiedostaminen on taas kerran paikallaan. Vain kääntäjä, joka pitää sanoilla leikkimisestä, on hyvä kääntäjä Kirsi Kunnaksen kirjoille, joissa on runsaasti nonsense-perinteestä tulevia kieli-leikkejä.

Uskottavuuden sävy

Nuoret lukijat ovat hyvin kriittisiä ja vaativia. Jos he ovat lukutoukkia, heillä on kansainvälisen nuortenkirjallisuuden huippukirjojen viitekehys; he ovat lukeneet Harry Potterinsa ja tietävät, mikä on makea lukukokemus.

Riippumatta siitä, kuinka paljon he yleensä lukevat, he ovat herkkiä falskeille asioille ja ilmaisuille. Kehnosti matkittu nuorten kieli on heille myrkyä ja kirja lentää nurkkaan.

Siitä syystä nuorten kirjat ovat hankalia kääntää, vaikka niiden kieli ei olisikaan monimutkaista. Sävyn täytyy olla kohdallaan, ja kaiken täytyy olla uskottavaa, varsinkin niissä tapauksissa, joissa ei heti alussa paljon tapahdu. Silloin on kielestä kiinni, jatkaako nuori lukemista vai ei.

Jos nuorten kirjassa on paljon dialogia, kääntäjän täytyy olla erityisen tarkka. Nuorisokielen sanakirja ei välttämättä auta, koska se on jo ilmestyessään vanhentunut. Parempi kuunnella omia lapsia, ja jos niitä ei ole, niin muita lapsia. Pitää käydä siellä, missä heitä on ja kuunnella. Korvat ovat nuorten kirjallisuuden kääntäjän tärkeimmät elimet.

Tutut jutut

Ongelmallista sekä lasten että nuorten kirjoissa ovat kulttuurisidonaiset elementit. Niitä voi olla paljon sellaisissa kirjoissa, jotka tapahtuvat lasten ja nuorten arkiympäristössä ja liittyvät esimerkiksi kouluun ja ylipäättään suomalaisen yhteiskunnan elämänmenoon.

Koulusysteemi voi olla kohdemaassa hyvinkin erilainen kuin Suomessa, niin että kohdemaan lapsi ei välttämättä ymmärrä kaikkia viittauksia. Myös mökkeilyyn ja saunaan liittyvät yksityiskohdat tai jopa töissä käyvä äiti saattavat tuntua oudolta.

Jokaista tapausta pitää katsoa erikseen. Käännöksen ymmärrettävyys riippuu siitä, miten viittaukset kirjassa tehdään, edellytetäänkö viitekehysten tarkkaa tuntemusta vai pärjätäänkö ilman sitä. Kysymys on siitä, millainen kulttuurisidonaisen viitekehysten rooli on.

Juuri kirjoissa nuorille lukijoille viittausten rooli voi olla keskeinen, koska sen ikäisille lapsille esimerkiksi koulu on uusi ja

haastava maailma, jota sen takia käsitellään laajasti ikäryhmälle tarkoitettussa kirjallisuudessa. Siitä syystä erityisesti 7–10-vuotiaille kirjoitettuja kirjoja voi olla vaikea kääntää. Nyrkkisääntö kuuluu: mitä vahvempi tarina, sitä todennäköisempi on onnistunut käännös.

On olemassa myös kirjoja, jotka on kirjoitettu suomalaisille lapsille, niin kuin esimerkiksi jotkut Mauri Kunnaksen teokset, jotka perustuvat suomalaiseen kulttuuritietämykseen. Mutta aikuisten lukijoiden tavoin myös lapset oppivat asioita lukemalla kirjoja. He eivät vaadi aina vain tuttuja juttuja. Ja jos he eivät ymmärrä joitakin asioita heti, se ei välttämättä haittaa, koska tarinan kautta he oppivat ymmärtämään ilman että kääntäjä selittää asioita alaviitteinä tai lisäämällä selittäviä lauseita. Mutta nekään eivät ole kiellettyjä. Joissakin tapauksissa ne voivat auttaa, ja silloin näitä keinoja saa myös käyttää.

Sarjatuotteet

Lasten- ja nuortenkirjallisuus on kasvava markkina, mikä on johdannut siihen, että kirjoja tehtaillaan. Kirjasarjat ovat yleisiä, täsmäkirjoja eri ikäryhmille tehdään pikemminkin konseptin kuin inspiraation voimin, eikä nuorten kirja ole välttämättä yhden kirjailijan yksilöllinen henkinen tuote vaan mahdollisesti tiimityön tulos.

Näitäkin kirjoja on erilaisia ja niiden laatu vaihtelee, mutta ilmiön myötä on ilmestynyt runsaasti kirjoja, jotka eivät välttämättä täytä korkeatasoisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden vaatimuksia. Hyvin yleistä on esimerkiksi se, että kirjassa on hyvä asetelma, kivat henkilöhahmot ja vetävä alku, mutta loppu vaikuttaa hätäratkaisulta.

Niissä tapauksissa lasten kirjan kääntäjä on samanlaisessa pullassa kuin nykylukijan kääntäjä. Huonosti kirjoitettu kirja ei auta kääntäjää löytämään hyviä ratkaisuja, hänen täytyy tehdä parannuksia, jotka eivät mene liian pitkälle, ja se vaatii hyviä hermoja ja urheutta.

Kuvakirjat

On hienoja suomalaisia kuvakirjoja lapsille, joita ei käännetä, koska niiden kuvitus ei puhuttele ulkomaisia kustantajia. Visuaalinen ilmaisu näyttää toisinaan olevan enemmän kulttuurisidonnainen kuin verbaalinen. Kesti esimerkiksi todella kauan, kunnes löytyi saksalainen kustantaja, joka oli valmis julkaisemaan mainiot Tatu ja Patu -kirjat. Monien kustantajien mielestä kirjojen henkilöhahmot olivat liian rumia. Sellaiset tapaukset ovat turhauttavia kääntäjälle, joka suosittelee senkaltaisia kirjoja oman maansa kustantajille.

Mutta samalla on myös niin, että lasten kuvakirjojen käännös-oikeudet myydään juuri kuvituksen perusteella. Näissä tapauksissa kääntäjän roolia helposti vähätellään, varsinkin kun käännettävää tekstiä on niukanlaisesti. Kääntäjän täytyy pitää puoliaan ja neuvotella itselleen palkkio, joka on korkeampi kuin tavallisen proosakäännöksen sivupalkkio. Ja hänen täytyy tehdä työnsä niin hyvin, että kuvan ja tekstin saumaton yhteispeli, josta hyvä kuvakirja elää, pääsee vakuuttamaan ja loistamaan.

Käännösprosessissa on otettava huomioon paitsi sanojen ja lauseiden merkitykset myös kuvien ilmaisut, ilmisevät yhtä hyvin kuin piilotetut. Kuvassakin voi olla alateksti, ja kääntäjän kannattaa lukea ja ymmärtää se.

Sarjakuvat

Sarjakuvien kääntäminen vaatii kääntäjältä hyviä teknisiä taitoja. Se tarkoittaa kykyä tiivistää ilmaisuja niin, että ne mahtuvat ruutuun ilman että sisältö kärsii. Se voi tarkoittaa sitä, että jonkin lauseen oikea ja vivahteikas käännös on liian pitkä, joten on laadittava kokonainen lista kyseisen lauseen variaatioita, kunnes lyhyempi mutta osuva ratkaisu löytyy.

Romaanikäännöksessä on mahdollista siirrellä palikoita jonkin verran, sarjakuvakäännöksessä ei. Ruudut rajoittavat, mutta ruutuja ei tarvitse kokea kahleina. Rajoitusten kautta syntyy usein paras taide. Ruutujen rajoituksia vastaan ei kannata taistella, vaan ne pitää hyväksyä – samalla tavalla kuin sarjakuvan käsikirjoittaja on ne hyväksynyt.

On itsestään selvä, että sarjakuvakääntäjän tietämys sarjakuvista ei saa rajoittua kansainvälisiin klassikoihin lajin kulta-ajalta. Jo lyhyt vierailu kirjaston sarjakuvaosastolla osoittaa, kuinka monimuotoisia sarjakuvan ilmaisutavat ovat. Suhtautuminen niihin, ennen kaikkea lajin äärimmäisiin muotoihin, muuttuu kun niihin perehtyy.

Niin kuin jo lasten kuvakirjojen yhteydessä on todettu, visuaalinen ilmaisu on jossakin mielessä erityisen kulttuurisidonnaista ja lisäksi vielä korostetulla tavalla makuasia. Olemme kaikki kokeneet sen katsomalla televisiosta animaatioita: Amerikasta tulevat ovat visuaalisesti ja esteettisesti erilaisia kuin itäeurooppalaiset. Ja lasten kirjojen kääntäjät tietävät, että joillekuille suomalaisille lastenkirjoille ei löydy ulkomaalaista kustantajaa, koska kirjan kuvitus ei miellytä toisessa maassa.

Kääntäjälläkin on kulttuurinen taustansa ja oma makunsa, joten hänen täytyy tiedostaa oma reaktionsa yksittäiseen albumiin ja muistaa, että jos se ei miellytä häntä, se voi kuitenkin olla merkittävä taideteos.

Vielä enemmän kuin teknistä taitoa sarjakuvan kääntäjä tarvitsee intuitiota. Hän tarvitsee sitä, koska sarjakuvien yhteydessä kulttuuritausta ja henkilökohtainen maku vaikuttavat, mutta ennen kaikkea hän tarvitsee intuitiota, koska monet sarjakuvien tekijät ovat erityisen omaperäisiä taiteilijoita. Intuitio auttaa ymmärtämään omaperäisen (ja siis usein oudon) ilmaisun voimaa ja sävyä.

KÄÄNTÄJÄ ON OUTO OTUS

Mikä pätee sarjakuviin, pätee jokaisen genren kääntämiseen: on aina hyvä suhtautua genren ominaisuuksiin samalla tavalla kuin kirjailija itse. Kääntäjän tavoitteen pitäisi olla samanlainen kuin kirjailijan.

Kääntäjä on lukija, mutta enemmän kuin lukija.

Lukemisen jälkeen kääntäjä vaihtaa paikkaa ja istuu tekijän työtuoliin – olematta kuitenkaan kokonaan kirjailija. Hän pysyy koko ajan myös lukijana. On hyvä kyetä katsomaan tekstiä kuin kirjailija, haluta samanlaista lopputulosta, pystyä menemään tekstin sisään ymmärtääkseen sen kokonaan ja tunteakseen sen tun-

nelman, mutta samalla kun kääntäjä toimii niin, hän on jokaisen lauseen ja sanan kohdalla edelleen lukija, joka arvioi tekstiä ulkopuolelta ja tulkitsee sitä.

Kääntäjä on outo otus, jonka työtä ei voi verrata mihinkään. Kääntäminen ei ole kirjoittamista eikä esittämistä. Kääntäminen on kääntämistä ja sillä sipuli. (Basta! That's it! Voilà! Und fertig!)

Asia on niin outo, että kääntämisen ominaislaadun tajuaminen ei olekaan ensimmäinen askel aloittelevan kääntäjän uralla, vaan oivallus, joka tulee vasta kokemusten kautta.

Jos olet oivaltamisen hetkeen mennessä onnistunut tekemään käännoiksi, jotka otettiin hyvin vastaan, olet todennäköisesti lahjakas ja sinulla on kaikki kirjallisuuden kääntämiseen tarvittavat tiedot ja taidot.

KÄÄNTÄJÄ JA KIRJAILIJA

Kirjailijalle omat teokset ovat erittäin tärkeitä. Ne ovat osa hänen identiteettiään. Jos vahingoittaa kirjailijan teosta, vahingoittaa myös kirjailijaa itseään.

Se tarkoittaa sitä, että kääntäjä kantaa suurta vastuuta.

Se tarkoittaa myös sitä, että tekstin kautta tapahtuu intiimi kohtaaminen kirjailijan kanssa.

Se vaatii kääntäjältä hienovaraisuutta ja huomaavaisuutta. Tai ainakin asiallisuutta ja kohteliaisuutta.

Kääntäjän ja kirjailijan välillä voi juuri tämän omalaatuisen kohtaamisen takia syntyä ystävyysuhde, varsinkin silloin kun käännoistä seuraavat yhteiset esiintymiset, mutta sitä ei saa odottaa. Ei varsinkaan silloin, kun kirjailijan teokset käännetään monille kielille ja kääntäjiä on yli kaksikymmentä. Harvat ihmiset kaipaavat yhdellä kerralla kahtakymmentä uutta ystävää.

Asiallinen työsuhte on se, mitä sopii odottaa, ja sen syntyy kääntäjä voi vaikuttaa alusta asti.

Esimerkiksi olemalla kohtelias. Ottamalla yhteyttä kirjailijaan, kun ryhtyy työhön, esittäytymällä ja kertomalla, että hei, olen kääntämässä kirjaasi.

Samalla kääntäjä voi tiedustella, onko kirjailija valmis vastaamaan kysymyksiin ja millä tavalla kysyminen ja vastaaminen tapahtuu, vaihdetaanko maileja, soitellaanko vai tavataanko.

Jatkuvaa kyselemistä pitää välttää. Paras ajankohta on silloin, kun käännöksen ensimmäinen versio on valmis – paitsi jos käännösprosessin aikana ilmenee niin keskeinen ongelma, että työssä eteenpäin pääseminen vaatii sen ratkaisemista.

Suhteellisuuden taju on loistava ominaisuus ihmiselle kuin ihmiselle, mutta erityisesti kääntäjälle, ja monesta syystä, myös kysymysten tekemisen yhteydessä. On ollut tapauksia, joissa kääntäjä on lähettänyt kirjailijalle 250 kysymystä. Se ei käy. Se on yksinkertaisesti liikaa. Joukossa oli varmasti sellaisia ongelmia, jotka olisi voinut ratkaista toisella tavalla.

Yritä siis ensin ratkaista pulmia ilman kirjailijaa ja säästä hänelle ne kysymykset, joihin kukaan muu ei voi vastata.

Ja sitten kun teet ne kysymykset, tee ne niin, että niihin on helppo vastata: sano ongelmakohdan sivunumero ja rivi ja ilmaise selkeästi, mitä haluat tietää.

Tyhmiä kysymyksiä ei ole. On vain selkeitä ja epäselviä kysymyksiä. Sinun ei tarvitse välittää kirjailijalle, että olet fiksu ihminen, vaikka sinulla onkin näitä kysymyksiä. Kysy vain, koska sinun tehtäväsi on saada varmuutta ja tarkkuutta, ja siitä hyöttyy eniten kirjailija. Jos hän pitää sinua tyhmänä, hän on itse tyhmä.

Nyrkkisääntönä voi sanoa, että kirjailija arvostaa kääntäjänsä ja on mielissään siitä, että hänen kirjansa käännetään. Sen takia hän tavallisesti ilahtuu, kun kääntäjä ottaa yhteyttä. Tapauksia, joissa kirjailija ei ole valmis vastaamaan kääntäjän kysymyksiin on todella vähän ja niiden taustalla on usein asioita, joihin ei voi vaikuttaa, kuten esimerkiksi kirjailijan terveydentila.

Kirjailija ei ihmettele, että kääntäjä ottaa häneen yhteyttä, mutta hän saattaa ihmetellä, kun kääntäjä ei esitä kysymyksiä. Juuri sen takia on viisasta kirjoittaa kirjailijalle heti alussa ja tuoda kysymysasia esille. Sillä tavalla kirjailija voi olla levollinen, koska hän tietää, että jos kysymyksiä ilmenee, kääntäjä ottaa yhteyttä, jos kääntäjä ei ota yhteyttä, kysymyksiä ei ole.

Kääntäjän hienovaraisuutta ja tahdikkautta kysytään silloin, kun hän löytää tekstistä heikkoja kohtia tai jopa virheitä, jotka vaativat korjausta. Näissä tilanteissa besserwissermäinen voitonriemu tai halveksiva, ylimielinen suhtautuminen ei ole paikallaan. Ratkaisuja etsitään asiallisesti ja yhteisymmärryksessä. Ollaanhan samassa veneessä ja yhteinen tavoite on mahdollisimman hyvä käänneteksti.

Monet kirjailijat toivovat yhteydenottoa sikälikin, että kirjailija pääsee välittämään kustantajalleen ja agentilleen ja myös muille kääntäjille mahdollisia virheitä tai muuta matkan varrella opittua kommentoitavaa.

KÄÄNTÄJÄ JA KUSTANTAJA

Kääntäminen on monimutkainen prosessi. Sen vuoksi on hyvä, että käännökset editoidaan. Käännöstä editoiva kustannustoimittaja on siis kääntäjän luonnollinen kumppani eikä hänen vihollisensa.

Siitä huolimatta kustannustoimittajan korjaukset ja kommentit voivat tuntua kääntäjistä loukkaavalta, varsinkin silloin kun niitä on paljon. On hyvin tärkeä oppia suhtautumaan niihin oikealla tavalla.

Ei ole kääntäjän velvollisuus ottaa kaikkia korjausehdotuksia sellaisinaan vastaan. Mutta vakavasti hänen tulee silti niihin suhtautua.

Kustannustoimittajan kompetenssi on erilainen kuin kääntäjän. Kustannustoimittaja ei osaa suomea, mutta hän hallitsee kohdekielen ja tietää paljon siitä, mitä on kirjallisuus.

Ennen kaikkea hän on käännöksen ensimmäinen lukija. Siksi hänen reaktionsa ovat arvokkaita koska ne kertovat, miten teksti vaikuttaa kohdekielen lukijaan. Jos kustannustoimittaja kompastuu johonkin kohtaan, on hyvä tarkistaa se. Usein siinä onkin parannettavaa. Kuten sanottu, kaikkia korjausehdotuksia ei tarvitse hyväksyä, mutta jokaista pitää miettiä tarkasti. Monessa tapauksessa jokin kolmas vaihtoehto osoittautuu parhaaksi ratkaisuksi, mutta sen kääntäjä keksii vasta kustannustoimittajan kommentin ansiosta.

Alkuperäisen tekstin erinomainen tunteminen voi tehdä sokeaksi parhaalle käänösratkaisulle. Kokenut kääntäjä tietää sen ja osaa sen vuoksi arvostaa hyvän kustannustoimittajan työtä.

Tiukkapipoinen kustannustoimittaja, jolla on kapea käsitys kirjallisuudesta ja lisäksi normatiivinen ajattelu päällä siitä, miten pitää kirjoittaa, mitä saa sanoa ja mitä ei, voi tietysti olla hankala sparraaja. Mutta heitä on vähän. Joissakin genreissä heitä on enemmän, eniten ehkä lasten- ja nuortenkirjallisuudessa.

Kustantajan kanssa kannattaa pyrkiä hyvään yhteisymmärrykseen.

Paras tapa saavuttaa tämä on hoitaa oma osuutensa mahdollisimman hyvin. Huolellinen käänös, aikataulussa pysyminen, käytöstavat ja kaikinpuolinen ammattimaisuus takaavat onnistuneen yhteistyön.

Sillä tavalla syntyy luottamussuhde, joka voi kestää pitkään. Kustantaja, jolla on hyviä kokemuksia kääntäjän kanssa, valitsee saman kääntäjän myös seuraavaan projektiin.

KÄÄNTÄJÄ JA KRITIIKKI

Kustantajat osaavat arvostaa hyvää kääntäjää, myös jotkut kriitikot osaavat, mutta yleisesti kääntäjällä ei ole kirjallisuuskritiikiltä paljon odotettavaa. Kääntäjän työ kuitataan tavallisesti yhdellä sivulauseella, jos silläkään. Siitä hermostuu helposti, vaikka ei kannattaisi.

Mietitään asiaa hetken verran. Maailmassa taitaa olla todella vähän kirjallisuuskritikkoja, jotka osaavat niin hyvin suomea, että heillä olisi edellytykset arvioida suomen kielestä käännettyjä kirjoja. Miten kääntäjä voi heiltä odottaa pätevää arviota?

Jokainen kääntäjä ilahtuu, kun häntä kehutaan kirja-arviossa, mutta onko kehulla oikeasti arvoa, jos kriitikko ei osaa suomea? Hän osaa ainoastaan arvioida käännetyn kirjan kieltä ja sävyä. Jos hän pitää niistä – kiva. Kääntäjä saa ilahtua, mutta varsinainen käännöstyö on tuolloin vain puoliksi arvioitu. Myönteisen kritiikin kehuja ei saa ottaa liian vakavasti. Sama pätee negatiiviseen arvioon – paitsi näissä harvinaisissa tapauksissa, joissa kriitikko osaa suomea ja analysoi käännöstä kunnolla käyttäen oikeita argumentteja halpojen heittojen sijaan.

KÄÄNTÄJÄ JA SUOMI

Suomalaisen kirjallisuuden kääntäjänä joutuu helposti paradoksaaliseen tilaan. Omassa maassaan on erittäin marginaalisen alueen edustaja, jopa kääntäjien joukossa reunahahmo, koska käännökset Suomesta eivät herätä samalla lailla huomiota kuin kansainvälisten huippukirjailijoiden käännökset. Suomalaisen kirjallisuuden kääntäjän paikka on varjossa, sille ei voi mitään.

Suomessa taas saman kääntäjän asema voi olla hyvinkin erilainen. Suomessa häntä arvostetaan, koska hän vie suomalaista kulttuuria ulkomaille ja palvelee suomalaista kirjallisuutta. Hän voi saada kaikkien arvostusta ja myös konkreettista tukea, ennen kaikkea FILILtä (koulutusta, residenssiapurahaa jne.), mutta myös kustantajat ja agentit suhtautuvat häneen hyväntahtoisesti. Varjossa olemiseen tottunut kääntäjä voi Suomessa äkkiä päästä valoon, jopa ramppivaloon, jos hän saa esimerkiksi kääntäjäpalkinnon.

Varo silloin silmiäsi, ettet sokaistu. Realistinen kuva omasta asemasta on parempi lähtökohta tyytyväisyyteen kuin häikäistyneen haaveilijan mielikuva kuuluisuudesta.

On erittäin hienoa, että Suomessa tuetaan ja koulutetaan kääntäjiä. Se saattaa olla yksi selitys sille, miksi suhteellisen moni suomalaisen kirjallisuuden kääntäjä asuukin Suomessa, ympäristössä jossa heitä arvostetaan. Mutta monien kääntäjien varsinainen elämä tapahtuu kuitenkin heidän kotimaassaan, jossa heidän täytyy kestää omaa marginaalisuuttaan.

Nauti siis suomalaisten ystävällisyydestä, mutta älä pety, kun palaat kotiin, jossa sinua kohdellaan vähemmän ystävällisesti. Onneksi kääntäjän asema on viime vuosina monissa maissa muuttunut, mutta jokainen kääntäjä joutuu uran aikana loukkaaviin tilanteisiin, koska häntä ei arvosteta tarpeeksi tai koska hänelle maksetaan liian pieniä palkkioita.

KIRJAN KÄÄNTÄMINEN: KOKO PROSESSI

Vaikka kääntäjäpalkkiot ovat monissa maissa liian alhaisia, ei tämän saa antaa vaikuttaa kääntäjän ammattimaiseen toimintaan. Kustannussopimuksen allekirjoitettuaan kääntäjä ei enää valita

surkeasta asemastaan, vaan toimii luotettavasti ja tekee työnsä mahdollisimman hyvin.

Sopimus ja palkkio

Parempi toimia jo sopimuksen yhteydessä viisasti. Sopimukseen kannattaa tutustua kunnolla, ja jos siinä on epäselvyyksiä, keskustella niistä. Standardisopimuksia (tai sopimusstandardeja) voi kysellä oman maan kääntäjäliitolta, jos sellainen on. Lisäksi voi kysyä kokeneilta kollegoilta.

Palkkiosta neuvotellaan, jos kustantajan tarjous tuntuu liian pieneltä. Joskus on pelivaraa, joskus ei, mutta sen saa selville vain kysymällä. Ja palkkiostakin voi tiedustella kollegoilta. Solidaarisuus on kovaa valuuttaa myös kääntäjien kesken. Jos palkkio tuntuu liian alhaiselta, voi sen esimerkiksi kertoa kokeneelle kollegalle ja kysyä, mitä mieltä hän on.

Ajanhallinta

Siinä vaiheessa, kun sopimus on allekirjoitettu, kääntäjällä on velvollisuuksia. Niihin kuuluu, että hän saa työnsä tiettyyn päivämäärään mennessä valmiiksi. Tämä ei ole toisarvoinen asia, koska kirjan valmistamisen koko prosessi riippuu siitä: editoiminen, painaminen, markkinoiminen. Kustantajat arvostavat kääntäjiä, jotka luovuttavat käsikirjoituksensa sovittuun takarajaan mennessä, ja he välttävät sellaisia, jotka eivät siihen pysty. Pysy siis kustantajien suosiossa äläkä ylitä takarajoja.

Siihen tarvitaan ajanhallintaa. Pitää tietää, kuinka nopeasti pystyy kääntämään, yleisesti mutta erityisesti sitä kirjaa, josta sopimus on allekirjoitettu. Se taas vaatii teoksen vaikeusasteen realistista arvioimista ja realistista suhtautumista työ- ja elämäntilanteeseen. Voinko kääntää täyspäiväisesti vai onko minulla vain pari tuntia per päivä aikaa kääntämiseen? Onko minulla sen verran kokemusta kääntämisen kanssa, että osaan arvioida, kuinka paljon aikaa tarvitsen? Kuinka paljon pelivaraa pitäisi olla, jotta aikataulu ei olisi liian tiukka?

Realistinen työsuunnitelma on jokaisen hyvän käännöksen lähtökohta.

Periaatteessa pitäisi olla mahdollista kääntää viisi kirjan sivua päivässä. Mutta uran alussa se voi olla liian kunnianhimoinen tavoite. Sen takia on viisasta kokeilla vähän ennen kuin allekirjoittaa sopimuksen. Käännä kyseistä tekstiä yhden päivän aikana, katso, miten sujuu. Laske sitten, kuinka paljon päiviä menisi sillä tahdilla koko kirjan kääntämiseen.

Versiot

Kokeneen kääntäjän työprosessi on suunnilleen seuraavanlainen:

Lue kirja kokonaan.

Tiedosta ja sanallista, mistä on kysymys, millainen sävy siinä on, mikä on teoksen suhde kieliympäristöön ja kirjallisuuden konventioihin.

Käännä kirja.

Käy käännös perusteellisesti läpi.

Työstä sitä. Hio sitä.

Selvitä avoimet kysymykset, mahdollisesti kirjailijan kanssa.

Aloitteleva kääntäjä tarvitsee tavallisesti kierroksen tai pari enemmän. Ei se mitään. Pääasia on, että lopputulos on hyvä.

Yksi keskeinen neuvo on kuitenkin paikallaan: ei kannata tehdä raakakäännöksiä, paitsi runoista.

Jos kysymys on hankalasta runosta, jossa on monimutkaisia sisäsuhteita ja monenlaisia vivahteita, raakakäännös voi toimia jonkinlaisena taukopaikkana. Kääntäjä lepää, katsoo raakakäännöstä ja alkuperäistä tekstiä rauhassa uudestaan ja jatkaa matkaa kohti lopullista versiota.

Jos kysymys on proosasta, menetelmä ei ole suositeltava. Runo on suhteellisen lyhyt, se mahtuu usein yhteen liuskaan, se on kokonaisuus, jonka voi hallita. Mutta jos kokonainen romaani on olemassa raakaversiona, kääntäjä ei voi enää ensi silmäyksellä sanoa, mitkä kohdat ovat vielä raakoja ja mitkä jo valmiita. Se tarkoittaa sitä, että toisella kierroksella joutuu aloittamaan aivan alusta.

Varsinainen syy siihen, miksi raakakäännöksiä pitää välttää, on kuitenkin narratiivisen tekstin perusominaisuudessa: jokainen

lause vaikuttaa seuraavaan. Tai toisinpäin: jokaisen lauseen muoto riippuu siitä, millainen edellinen lause oli. Jos ensimmäisessä käännöksessä on liian paljon alustavia ratkaisuja (jos se on siis liian raaka teksti), tulee koko ajan vaikeammaksi hahmottaa, miten lauseiden pitäisi seurata toisiaan.

Parempi menetelmä on satsata käännöksen ensimmäiseen versioon, vaikka se viekin paljon aikaa. Mutta jos ensimmäinen versio on hyvä, voi sen jälkeen hahmottaa paremmin, onko sävy kohdallaan, vastaako käännöksen prosodia sitä tapaa, jolla alkuperäisessä tekstissä lauseet seuraavat toisiaan. Lisäksi toinen kierros eli käännöksen hiominen sujuu nopeammin.

Tavoitteet

Käännöksen tavoitteena on teksti, joka vaikuttaa käännöksen lukijaan samalla tavalla kuin alkuperäinen teksti lukijaansa.

Käännöksen menetelmä on holistinen, eli kääntäjä on uskollinen teokselle eikä yksittäisille sanoille.

Työtapa on huolellinen, mikä merkitsee sitä, ettei jätetä yhtään ainoaa kysymystä avoimeksi. Kohtaa, joka ei tunnu hyvältä tai valmiilta, on tarkistettava niin kauan, että epävarmuus on kadonnut. Vain varmat ratkaisut kelpaavat.

Jos tarvitset apua, hae sitä. Mutta hae sitä ainoastaan luottavalta taholta. Paras ystävä ei ole välttämättä sellainen. Eikä jokainen suomalainen pysty selittämään kieliopin hienouksia, saati salaperäisiä viittauksia mytologiaan. Yritä löytää ajan mittaan luottohenkilöitä, joiden kanssa voit keskustella käännösongelmista. Mutta älä käytä heitä hyväksesi. Sinä olet käännöksestäsi vastuussa. Vastuutasi et voi jakaa muille. Mutta apua saa hakea. Myös kirjailijalta, niin kuin aiemmin on sanottu.

Kääntäjä pystyy perustelemaan joka ainoaa ratkaisuaan.

Tämä voi tulla ajankohtaiseksi editointivaiheessa, kun kustannustoimittaja kysyy, miksi tässä lukee niin tai näin. Silloin pitää olla hyvä vastaus.

Mutta vaikka vastaus olisikin hyvä, ratkaisu itse ei välttämättä ole. Jokainen kohta, josta kustannustoimittajalla on kysyttävää, on tarkistamisen arvoinen. Kustannustoimittaja otetaan vakavasti ja häneen suhtaudutaan arvostavasti. Hän on ammattilainen ja tietää mitä tekee. Hän ei halua korjausehdotuksillaan loukata kääntäjää. Häneltä voi sitä paitsi oppia paljon. Ja hyvä suhde kustannustoimittajaan voi olla tulevien toimeksiantojen kannalta kullanarvoinen.

Kääntäjän tavoite on luoda kirjallisuutta, vaikka itse ei ole välttämättä kirjailija. Kustannustoimittaja auttaa häntä siinä.

Vakio-ongelmat

On kyllä asioita, joissa kustannustoimittaja voi auttaa vain epäsuorasti, koska ei osaa suomea. Nämä asiat liittyvät suomen kielen ominaispiirteisiin, joiden kanssa suomalaisen kirjallisuuden kääntäjän on aina taisteltava. Ne ovat vakio-ongelmia.

Siihen kuuluvat kieliopilliset ja syntaktiset seikat kuten lauseenvastikkeet, partisiipit, sukupuolen puuttuminen, sanajärjestyksen vaatimukset ja mahdollisuudet, tempuksen erikoisuudet (esimerkiksi perfektiin tai futuurin liittyvät), siihen kuuluvat suomen kielen morfologiset erikoisuudet, jotka mahdollistavat erittäin tiiviitä ilmaisuja (yksi sana siinä, missä toisessa kielessä tarvitaan kolme, neljä, viisi tai enemmän), sanaleikkejä ja uudissanoja, siihen kuuluvat sanastoon liittyvät seikat sekä deskriptiivisten verbien runsaus ja siihen kuuluvat konventioista johtuvat ilmaisutavat kuten olla-verbien tai toistojen ahkera käyttö.

Siihen kuuluvat myös kulttuurieroista johtuvat reaaliat, eli käsitteet, jotka ovat oleellisia lähdekulttuurille, mutta puuttuvat kohdekulttuurista, ja jotka voivat viitata niin materiaaliseen maailmaan kuin myös abstrakteihin asioihin, kuten uskontoon ja arvoihin.

Näitä asioita pitää selvittää, jotta päästään suomen kielen vaatimuksista yksittäisen teoksen vaatimukseen, jotka ovat ennen kaikkea tekstin tyylissä ja sävyssä eli siinä, missä jokainen teos on oma itsensä ja erilainen kuin kaikki muut.

MERJA AHO

Kääntäjän
ammatin valo-
ja varjopuolia

Stefan Moster kuvaa osuudessaan kirjallisuuden kääntäjän ammatin luonteenomaisia piirteitä. Valoisina puolina kimmeltää työn itsenäisyys ja luovuus, mutta hohtoa varjostaa yksinäisyys, epävarmuus, joskus jopa epätoivo tai ainakin huoli siitä, voiko käännöstyöllä elää.

Kääntäjänä toimiminen on tasapainottelua valojen ja varjojen välitilassa. On tärkeää löytää sopiva tapa pitää huolta itsestään niin henkisesti kuin fyysisesti ottaen huomioon myös toimeentulon.

ONKO AJANKÄYTTÖ HALLINNASSA?

Stereotyyppisesti kääntäjä puurtaa yksin kammiossaan tai työhuoneessaan, ja monestihan asia näin on. Se on myös ymmärrettävää, kun käännöstyön palauttamisen määräaika lähestyy ja käännettävää on jäljellä vielä sivukaupalla. Vaatii itsekuria ja ajankäytön suunnittelua pysyä työkuuntoisena ja valppaana. Oleellista onkin miettiä vuorokausirytmii: tuleeko käännöstyötä tehdyksi kellon ympäri vai vielä enemmän? Kääntäjien joukossa on sekä aamuvirkkuja että yökukkujia. Jotkut ovat luovimmillaan anivarhain aamusella, jolloin toiset vasta painuvat pehkuihin yön hiljaisten mutta työntäyteisten tuntien jälkeen.

Osa-aikaisesti kääntäjänä työskentelevät suunnittelevat vuorokausirytmensä ottamalla huomioon niin sanotun leipä- ja kääntämistyön ja soveltavat työrytmensä niiden mukaan. Kokoaikaisesti kääntäjän työtä tekevät voivat vapaasti määrittellä työskentelyaikansa ja -tapansa. Toinen juttu on se, miten pitää itsensä kurissa, jos meneillään oleva käännöstyö imaisee mukaansa.

No, pitää vain muistaa, että ajankäytön hallintaa voi ja pitää opetella. Yksinäisten työrupeamien vastapainona on tärkeää ylläpitää myös sosiaalisia kontakteja. Monenlainen aktiivisuus, jatkuva

kouluttautuminen ja tiivis yhteydenpito niin kääntäjäkollegoihin kuin muihin kirjallisuuden alalla toimiviin auttavat pitämään työskentelyvirettä yllä.

Yksin puurtaja saattaa monesti laistaa itsestään huolehtimisesta, vaikka oivaltaakin sen merkityksen niin fyysisen kuin psyykkisen jakamisen kannalta.

TULLEKS TÄLLÄ TOIMEEN?

Puhutaan rahasta. Kirjallisuuden kääntäminen on haastava työ, josta maksetaan liian vähän. Tämä pätee maassa kuin maassa (paitsi ehkä Sveitsissä ja Yhdistyneissä Arabiemiirikunnissa). Tämäkin asia pitää ehdottomasti tiedostaa, kun ryhtyy kääntäjäksi. Eikä missään nimessä saa odottaa, että pystyy elättämään itseään kääntämällä ainoastaan suomalaista kaunokirjallisuutta. Se on tuskin mahdollista, koska suomalaisten kirjojen käännös-oikeuksia myydään liian vähän (vaikka niiden määrä onkin kasvanut). Asiaa voi selvittää itselleen yksinkertaisella laskulla. Mieti kuinka paljon rahaa haluat vuodessa ansaita ja laske sen jälkeen, kuinka monta liuskaa sinun pitäisi kääntää, jotta saisit kyseisen summan kasaan. Jos se tuntuu mahdolliselta – hyvä. Mutta muista, että se onnistuu vain, jos toimeksiantoja on jatkuvasti.

Realistisin tapa toimia suomalaisen kirjallisuuden kääntäjänä on yhdistää käännöstyö toiseen työhön. Se voi olla kirjallinen käännöstyö muista kielistä, se voi olla asiatekstien kääntäminen, se voi olla tulkkaaminen, opettaminen tai vaikka toimittajan tai kirjailijan työ. Laaja toimenkuva tuo vaihtelevuutta ja turvallisuutta. Se aiheuttaa myös ongelmia, ennen kaikkea aikataulu-ongelmia, mutta ne ovat joka tapauksessa parempi vaihtoehto kuin taloudellinen ahdinko.

Monissa maissa maksetaan käännöksistä huonosti, mutta on myös tahoja, jotka tukevat niitä. Kääntäjän kannattaa käyttää kaikkia tukimahdollisuuksia, esimerkiksi oman maan kääntäjä-apurahoja, jos sellaisia on.

Kääntäjänä ei voi tulla rikkaaksi, mutta onnelliseksi – jos työtä on tarpeeksi ja se on mieluisaa.

STEFAN MOSTER

MITENKÄS ERGONOMIA, RAVINTO, LIIKUNTA?

Kääntäjän työ vaatii tukevia istumalihaksia, samoin vahvaa selkää ja hartioita. Työn kuormittavuutta voi helpottaa monin tavoin, muun muassa huolehtimalla oikeanlaisesta ergonomiasta.

Kääntäjien, aivan kuten kaikissa muissakin ammateissa toimivien, on tärkeä pitää yllä säännöllistä ruokailurytmiä ja mieluiten niin, että ruokatauko katkaisee työskentelyn kunnolla. Ruoka- tai kahvitaunon jälkeen vireystila on takuulla korkeampi kuin jos istuisi tuntikausia yhtä mittaa tietokoneen äärellä vain kahvia hörppien.

Kääntäminen voi olla myös fyysisesti raskasta, joten on merkityksellistä huolehtia omasta fyysisestä kunnostaan, toisin sanoen harrastaa itselleen mieleistä liikuntaa. Työpäivän voi katkaista vaikka ajatuskävelyllä läheisessä puistossa tai rantamaisemissa. Ulkoilma saa ajatukset hetkeksi pois työstä ja ratkaisu hankalaan käännöspulmaan voi jopa putkahtaa mieleen juuri liikuntataunon aikana.

Jooga ja muut itämaiset liikunta- ja mietiskelymuodot tuntuvat olevan kääntäjien keskuudessa suosittuja. Myös suomalaista terveysliikuntaa Asahia harrastetaan yhä enemmän. Asahin harjoitteet ovat yksinkertaisia mutta tehokkaita: koko kehoa päästä kantapäihin venytellään erilaisin liikesarjojen oman hengityksen tahtiin. Asahi on hyvä ja helppo liikuntamuoto siitäkin syystä, että kaikki liikkeet tehdään seisten; ei siis tarvita joogamattoa tai muitakaan välineitä. Asahia voi harrastaa myös ulkona ilman erillisiä vempaimia. Riittää, että on riittävästi tilaa liikkua ja hengittää.

Jotkut kääntäjät saavat kicksejä vauhdikkaimmista lajeista, kuten nyrkkeilystä, tenniksestä, juoksusta tai pyöräilystä. Joku tykkää poiketa metsälenkille koiran kanssa, toinen harrastaa hyötyliikuntaa tuulettamalla mattoja parvekkeella. On sama, millaista liikunta on ja miten se katkaisee yhtäjaksoisen ruudun ääressä kököttämisen. Pääasia että tekee jotain. Hyvä fyysinen kunto auttaa pitämään myös psyyken toimintavalmiudessa.

TYÖVÄLINEITÄ JA AMMATISSA TOIMIMISEN TAPAKULTTUURIA

Kääntäjän ammatillinen identiteetti koostuu monista jo aiemmin kuvatuista palasista: muun muassa sopimusten määräajoista kiinni-

pitämisestä, avoimuudesta uuden oppimiselle ja työhön sitoutumisesta.

Seuraavaksi vielä joitakin vinkkejä, joista ammattimaisen kääntäjän kannattaa ottaa vaarin. Kun kääntäjä menee esimerkiksi sovittuun kustantajatapaamiseen – varsinkin jos kustantamo on entuudestaan tuntematon, eli visiitti on ensimmäinen – on kohdeltiasta ojentaa keskustelukumppanille oma käyntikortti. Käyntikorttien teettäminen on suhteellisen edullista. Kortissa mainitaan kääntäjän nimi, puhelinnumero ja sähköpostiosoite. Kortissa on hyvä myös ilmaista selkeästi, että henkilö on kääntäjä. Jos kääntäjällä on omat verkkosivut tai hän kirjoittaa käännös- tai kirjallisuusalan blogia, senkin näkyville nostaminen on plussaa.

Käyntikorttiin voi myös lisätä FILIN ylläpitämän kääntäjien virtuaalisen keskustelualustan Kääntöpiirin verkkosivuosoitteen

KÄÄNTÄJÄN PORTFOLIO

Portfolioon (aloitteleva) kääntäjä kokoaa tekemiään (näyte)käännöksiä. Hyvä tapa on päivittää portfolioon kansilehti sitä mukaa kun sinne lisätään uusia käännöksiä.

Kansilehdellä esitettävät tiedot on järkevä listata aikajärjestyksessä siten, että tuoreimmat (näyte)käännökset ovat ensimmäisenä.

Käännöksistä esitetään seuraavat tiedot:

- I. Kääntäjän nimi ja yhteystiedot
- II. Kirjailijan nimi
- III. Alkuteoksen nimi, kustantaja, julkaisuvuosi
- IV. Kirjallisuuden laji
- V. Käännöksen nimi, sivumäärä, ajankohta jolloin käännös on tehty (lähdekieli, kohdekieli). Jos käännöksestä on esimerkiksi kokenut kääntäjä antanut arvion, lisää myös arvioijan nimi.
- VI. Käännösoikeuden haltija: agentuuri, kustantaja jne.

Kansilehden alle tehdyt käännökset kootaan kansilehden mukaiseen järjestykseen.

MERJA AHO

(<https://kaantopiiri.fi/en>). Kääntöpiiri toimii myös kääntäjätietopankkina, josta esimerkiksi ulkomaalainen kustantaja voi löytää hankkeelleen juuri sopivimman tekijän. Kääntäjien on tärkeää pitää yllä ajantasaista ansio- ja julkaisuluetteloa juuri Kääntöpiirilustalla (Kääntöpiiristä lisää sivuilla 151–153.)

Käyntikortin ja CV:n / Kääntöpiiri-profilin lisäksi varsinkin aloittelevien kääntäjien kannattaa koota tekemistään käännösharjoituksista ja näytekäännöksistä portfolio. Sitä on näppärä esitellä kustantajatapaamisissa; näin voi kääntäjä tai uralle pyrkivä vakuuttaa, että on tosissaan.

Kääntöpiiriin lisäksi FILIN kotisivulla on Käännöstietokanta, johon on tallennettu Suomen kirjallisuuden käännöksiä. Tietokannasta voi tarkastella, millaisia kirjoja omassa maassa julkaistaan ja kuka niitä julkaisee. Käännöstietokantaan päivitetään myös myydyt

KÄÄNNÖSTIETOKANTA

Käännöstietokantaan tallennetaan viitetietoja suomalaisen, suomenruotsalaisen ja saamelaisen kauno- ja tietokirjallisuuden käännöksistä.

Monipuolisia hakuja voi tehdä valitsemalla hakutyyppin valikosta ja kirjoittamalla tarvittavat tiedot hakukenttään.

Eri hakutyyppejä voi yhdistellä lisäämällä uusia hakukenttiä. Lisäksi voi valita painos-, tuki- tai myyntiehtoja.

Tietokannasta voi hakea myös teoksia, joita ei vielä ole julkaistu. Näitä tulossa olevia käännöksiä voi tarkastella valitsemalla kohdan »myydyt käännösoikeudet».

Käännöstietokannan karttavisualisointi havainnollistaa, missä maissa suomalaista kirjallisuutta on julkaistu vuodesta 1839 lähtien.

Kääntäjän kannattaa seurata myytyjen käännösoikeuksien osiota ja ottaa yhteyttä agenttiin, jolta voi pyytää oikeudet ostaneen kustantamon yhteys henkilön tiedot. Kukapa tietää, vaikka yhteydenotto poikisi käännössopimuksen juuri sinulle!

MERJA AHO

käännösoikeudet sen jälkeen, kun kirjallisuusagentti on ilmoittanut kaupoista: minkä kirjan käännösoikeudet, mille kielelle, mille kustantamolle ja kuka on myynyt.

SANAKIRJOJA, LINKKILISTOJA, KORPUKSIA

Tiedonhaku on yksi kääntäjän tärkeimmistä tehtävistä. Tiedontarpeen analysoinnista, kuten taustoittamisesta, erityisalojen sanastoista tai kielellisten ongelmien tunnistamisesta oli puhetta jo kääntäjän perustaitoja esittelevässä luvussa. Kääntäjä voi käyttää tietolähteinään internetin hakukoneita, käännösohjelmia, ilmaisia sanakirjoja, Wikipediaa. Mielessä on hyvä pitää myös erilaiset tiedontuottajat, kuten tutkimuslaitokset tai viranomaiset. Tiedontallentajien, esimerkiksi kirjastolaitoksen palveluiden käyttö, on sekin suositeltavaa; sinnehän tiedon ovat tallentaneet alan ammattilaiset. Ja tietenkin käytössä on sanakirjoja ja sanastoja.

Internetistä tietoa haettaessa on tarpeellista osata Boolean-operaattorit (ja/and, tai/or, ei/no). Niiden avulla voi yhdistää hakusanoja tai laajentaa tai rajata hakutulosta. Käytettävissä on myös fraasihaku sekä katkaisu- ja korvausmerkit. Netistä löytyy erilaisia asiasanastoja, niiden joukossa esimerkiksi Yleinen suomalainen asiasanasto YSA.

Sanakirjoista mainittakoon Kotuksen eli Kotimaisten kielten keskuksen (www.kotus.fi) seuraavat sanakirjat:

Kielitoimiston sanakirja on Kotimaisten kielten keskuksessa laadittu suomen yleiskielen sanakirja. Sanakirja antaa tietoa sanojen merkityksistä, käytöstä ja tyylisävyistä samoin kuin taivutuksesta ja oikeinkirjoituksesta. Sanakirjassa on yli 100 000 hakusanaa.

Suomen murteiden sanakirja (SMS) kuvaa kaikki suomen kielen murteet, ja se pohjautuu maailmanlaajuisesti poikkeuksellisen mittavaan aineistoon. Sanakirjaa toimitetaan Kotimaisten kielten keskuksessa. Uusia sana-artikkeleita julkaitaan vuosittain noin 6 000.

Vanhan kirjasuomen sanakirja (vks) esittää mahdollisimman tyhjentävästi sekä merkityksen että käytön kannalta kaikki vanhan kirjasuomen aikaisissa (1543–1810) lähteissä esiintyvät sanat. Lähteet ovat enimmäkseen painettuja suomenkielisiä tekstejä, mutta mukana on myös joitakin merkittäviä käsikirjoituksia.

Nyky-suomen sanakirja »Nykäri«, on siirretty sähköiseen muotoon näköisjulkaisuna.

Kotimaisten kielten keskuksen kotisivulla on myös useita suomenruotsalaisia sanakirjoja, kuten kansankielen sanakirja (*Ordbok över Finlands svenska folkmål*) sekä runsaasti muuta aineistoa.

Huomionarvoisia ovat näiden lisäksi kirjastojen hakusivut, kuten arkistojen ja museoiden kokoelmat (www.finna.fi), sekä myös Kansalliskirjaston (www.kansalliskirjasto.fi/fi) ja Kansallisarkiston (<https://arkisto.fi>) omat hakusivut.

Käytössä on myös monenlaisia termipankkeja, esimerkiksi Tieteen termipankki (<https://tieteentermipankki.fi/wiki/Termipankki:Etusivu>) sekä korpuksia, vaikkapa Kielipankki (www.kielipankki.fi) tai Kotuksen oma korpus (https://kaino.kotus.fi/korpus/meta/korpus_coll_rdf.xml).

MERJA AHO

Kirjallisuuden
vientikeskus FILI

Vuonna 1977 perustettu Kirjallisuuden vientikeskus FILI (www.fili.fi) on osa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraa (SKS). FILI on asiantuntijaorganisaatio, jonka toimintaa tukee taloudellisesti opetus- ja kulttuuriministeriö ja SKS. Yksittäisiin hankkeisiin haetaan rahoitusta myös yksityisiltä säätiöiltä ja rahastoilta.

FILI tukee Suomen kirjallisuuden maailmanvalloitusta monin tavoin toimimalla suomalaisen ja ulkomaalaisen kirjallisuuskentän välillä. FILI auttaa alan toimijoita verkostoitumaan sekä tukee taloudellisesti Suomen kirjallisuuden kustantamista ja tunnettuutta maailmalla.

Ulkomaalaiset kustantajat voivat hakea FILIstä muun muassa käännös- ja painatustukia. Suomalaisten kirjallisuusagenttien toimintaa tuetaan myöntämällä rahaa näytekäännöksiin. FILI osallistuu ammattilaiskirjamesuille sekä kutsuu ulkomaalaisia kustantajia työvierailuille Suomeen.

Edellä mainittujen lisäksi FILI julkaisee kirjallisuuden kausi-
sitteitä sekä tilastoja Suomen kirjallisuuden julkaisemisesta ulkomailla. FILI seuraa myös kirjallisuusviennin arvon kehitystä.

Kirjallisuuden kääntäjien kouluttaminen kuuluu FILIN päätehtäviin.

FILI KÄÄNTÄJIEN KOULUTTAJANA

FILIN rooli kääntäjien kouluttamisessa on vakiintunut vuosien varrella. Tiivis yhteistyö Opetushallituksen ja sitä kautta ulkomaiden yliopistojen kanssa on osoittautunut hyväksi lähtökohdaksi tavoittaa tulevia kirjallisuuden kääntäjiä. Myös jo ammatissa toimiville kääntäjille on tarjolla monia koulutusmahdollisuuksia.

Seuraavassa keskitytään suurelta osin FILIN tarjoamiin suomenkielisen kirjallisuuden kääntämisen koulutuksiin. Ruotsin kie-

len opetusta ja suomenruotsalaisen kirjallisuuden kääntäjä- ja kääntämistilannetta, samoin kuin saamen kielillä järjestettävää kääntämiskoulusta käsitellään lyhyesti sivuilla 149–150.

FILIN tehtävä kääntäjien kouluttajana on vahvistunut 2010-luvulta alkaen. Ammattikäntäjien tarve on kasvanut samanaikaisesti kun kirjallisuusagenttien toiminta Suomessa on kehittynyt ammattimaisempaan suuntaan. Käännösoikeuksien myyjiä on nyt aiempaa enemmän. Yksi syy agenttitoiminnan ammattimaistumiseen on Frankfurtin kirjamesseut vuonna 2014, jolloin Suomi oli messujen teemamaa. Vuoden 2014 myötä ulkomaisten kustantajien kiinnostus kirjallisuuttamme kohtaan on lisääntynyt, ja käännösoikeuksia myydään kiihtyvämpään tahtiin.

KÄÄNTÄJÄKOULUTUS OSANA KIRJALLISUUDEN KANSAINVÄLISTÄMISTÄ

FILI on teettänyt 2011 lähtien vuosittain selvityksen kirjallisuusviennin arvon kehityksestä. Selvityksessä seurataan käännösoikeuksien myynnistä kotimaahan kertyneitä tuloja sekä oikeuksien myyntien että rojaltien osalta. Selvityksiin pääsee tutustumaan FILIN kotisivulla. Ilahduttavaa on, että selvitykset osoittavat viennin arvon kasvavan ja osaltaan myös sen, että ulkomailla kiinnostus Suomen kirjallisuuden julkaisemista kohtaan vahvistuu. FILIN on jatkuvasti arvioitava, mitkä kielialueet ovat kirjallisuusviennin mahdollisia tulevia kasvualustoja ja onko kyseisille kielille riittävästi ammattikäntäjiä.

Yhteistyö ja tiedonvaihto FILIN, kirjallisuusagenttien ja kustantajien välillä nousee jatkossa yhä tärkeämmäksi: on vainuttava kirjallisuuden trendit, aaltoliikkeet ja suuntaukset koko kansainvälisellä kentällä. Kilpailu on kovaa; kirjallisuutemme kamppailee tuhansien muiden kirjallisuuksien joukossa samoista vienti- ja kansainvälistymismarkkinoista.

Koulutusta ja koukutusta

FILI kouluttaa kääntäjiä, mutta siitä on kehkeytynyt myös kääntäjien kohtaamispaikka ja tiedonvälittäjä. Kääntäjille on tärkeää tavata toisiaan ja verkostoitua kollegoiden kanssa, ja FILIN jär-

jestämiin käännöstyöpajoihin ja seminaareihin osallistutaankin innokkaasti.

Seuraavaksi tutustutaan FILIN vakiintuneisiin koulutusohjelmiin ja sitten muutamain esimerkein sekä ketterästi räätälöityihin työpajoihin että muihin FILIN kääntäjille tarjoamiin palveluihin.

Kirjallisuuden kääntäjäksi tullaan, päästään tai ajaututaan monia eri reittejä. Suorin tie suomen kielen ja kulttuurin opiskelijoilla, jotka ovat yliopistossa osallistuneet myös kirjallisuuden ja kääntämisen kursseille, voi olla hakeutuminen Opetushallituksen Suomessa järjestämille kesäkurseille, sitten aloittelevien kääntäjien kurssille ja sen jälkeen vielä FILIN harjoittelijaksi. Harjoittelun kautta on mahdollista saada myös oma henkilökohtainen mentori näytekäännöksen teon tueksi. Näiden välietappien jälkeen voi vielä hakeutua FILIN erilaisiin mentorointiohjelmiin.

Edellä kuvattua maisemareittiä pääsee valitettavasti ajelemaan vain muutama suomen kieltä opiskeleva, mutta onneksi on muitakin vaihtoehtoja. Sivulla 147 avataan kääntäjäkoulutuksia sellaisten kielialueiden osalta, joilla ei voi opiskella suomea yliopistotasolla.

Kirjallisuuden kääntäjäksi pyrkivällä pitää olla tavoite sekä halu oppia. On selvää, että tiessä tulee vastaan mutkia, joiden ohittamisen tueksi tarvitaan monenlaisia tietoja ja taitoja, verkostoja ja kollegoita – mutta ennen kaikkea tarvitaan määrätietoisuutta ja omaa aktiivisuutta. On myös muistettava, että vastuu ammatissa etenemisessä on jokaisella itsellään.

Joskus kääntäjän uralla eteneminen muistuttaa noppapeliä: Jos silmäluku on epäsuotuisa, voi joutua odottamaan muutaman heittokierroksen verran tai jopa palaamaan lähtöruutuun. Jos taas sattuu heittämään nopalla juuri oikeanlaisen silmäluvun, voi päästää etenemään rivakasti. Esimerkiksi, kun kääntäjä bongaa jonkin mielestään sopivan teoksen rikastuttamaan oman maansa kirjallista kenttää, hän parhaassa tapauksessa myös löytää innokkaan kustantajan, joka ostaa käännösoikeudet kirjallisuusagentilta tai suoraan suomalaiselta kustantajalta. Tämänkaltainen onnistuminen ei ole tavatonta, varsinkin jos kyse on tunnetusta ja tunnustetusta ammattikäntäjistä. Pelin säännöt tuntevalla aloittelevalla kääntäjällä on hänelläkin mahdollisuus näyttää taitonsa. Kirjallisuus-

viennin mekanismeista kerrotaan tarkemmin luvussa Kirjallisuusvienti (sivuilla 155–163).

Asuupa kääntäjä sitten omassa kotimaassaan tai Suomessa, on tärkeää, että hän pitää yllä niin lähdekielen kuin kohdekielen taitojaan ja seuraa kielten ja sanastojen muutoksia.

Niin lähde- kuin kohdekielen hallinnan lisäksi kääntäjän on oltava aktiivinen. Tutustuminen oman maan kirja- ja kustannusalaan auttaa hahmottamaan, millaista kirjallisuutta julkaistaan. Perehtyminen siihen, mitä Suomessa julkaistaan ja luetaan, antaa lähtökohdat hahmottaa sitä, minkälainen kirjallisuus saattaisi kiinnostaa kansainvälisessä kontekstissa, kunkin kääntäjän omassa kotimaassa.

Kääntäjän on tärkeää tehdä yhteistyötä myös kirjallisuusagenttien kanssa. Jos kääntäjä löytää kirjan, jonka hän arvelee kiinnostavan oman kielialueensa kustantajia, hänen on aluksi selvitettävä käännösoikeuksien omistaja; olipa se sitten kirjailija, kustantaja tai kirjallisuusagenttuuri. Ihannetilanteessa oikeuksia myy juuri agenttuuri, jolla on jo valmiina laajat kansainväliset kustantajaverkostot. Näin käännösoikeuksista sopiminen ja kaupankäynti sujuvat ammattimaisesti, ja tästä hyötyy myös kääntäjä.

Sen lisäksi, että kääntäjän on tunnettava niin kotimaansa kuin Suomen kirja- ja kustannusala, yhtä lailla tärkeää on tuntee kääntäjäkollegat. Tutustuminen kollegoihin ja kokemusten ja tiedon vaihtaminen auttaa hahmottamaan pelikenttää. Tarkemmin kääntäjän ammatissa toimimisesta kerrotaan tämän kirjan ensimmäisessä luvussa sivuilla 102–111. Seuraavissa kappaleissa kuvataan erilaisia reittejä kirjallisuuden kääntäjäksi, niitä polkuja, joista jotkut vaativat rämpimistä ryteikköjen läpi, toiset taas taiteilua soisilla hetteiköillä. Tarjolla siis kartta kohti kirjallisuuden kääntämistä.

Suomea Suomessa -harjoitteluohjelma

FILI on vastaanottanut Opetushallituksen Suomea Suomessa -ohjelman kautta harjoittelijoita syksystä 2001 lähtien. Vuoteen 2021 mennessä harjoittelijoita on ollut yhteensä 35.

FILIN toimitiloissa tapahtuva harjoittelu kestää kuusi kuukautta, ja siihen haetaan Opetushallituksen kautta.

Saksankielisten harjoittelijoiden suuri osuus (lähes kolmannes) johtuu muun muassa siitä, että harjoittelijoiden työpanosta tarvit-

SUOMEA SUOMESSA -OHJELMAN HARJOITTELIJAT 2001-2021

Englanti	4 (2 UK & 2 US)
Italia	3
Itävalta	1
Japani	1
Liettua	1
Norja	1
Puola	3
Ranska	2
Saksa	11
Slovakia	2
Tšekki	2
Unkari	3
Venäjä	1

tiin FILIN valmistautuessa Frankfurtin kirjamesseille vuonna 2014, jolloin Suomi oli messujen teemamaa.

Teemamaa-hankkeen valmistelutehtävissä FILissä työskenteli myös kolme harjoittelijaa Svenska Kulturfondenin rahoituksella; yksi heistä oli Isosta-Britanniasta ja kaksi Saksasta.

Harjoittelijan tehtäväkuva on vuosien myötä muuttunut. Harjoitteluohjelman alkuaikoina työtehtäviin kuului enimmäkseen kokousjärjestelyjä, kahvinkeittoa tai kirjahyllyjen järjestämistä, mutta nykyisin harjoittelija on FILI-tiimin jäsen. Hänelle luodaan oma toimenkuva ja hän saa hoitaakseen moninaisia tehtäviä muiden tiimiläisten avustamisesta omiin projekteihin. Toimistorutiinien, kuten postin käsittelyn, kopioinnin tai skannaamisen lisäksi, harjoittelija päivittää FILIN tietokantoja ja sosiaalisen median tilejä. Harjoittelija saa mahdollisuuden rakentaa verkostoja niin tuleviin kääntäjäkollegoihinsa, kustantajiin kuin kirjallisuusagentteihin. Harjoittelijan tärkeimpiin tehtäviin kuuluu myös profiloida oman maansa kustantajia. Tästä kartoitustyöstä on hyötyä hänelle itselleen, FILille ja myös suomalaisille kirjallisuusagenteille.

FILIN tehtäviin on alusta saakka kuulunut harjoittelijoiden tukeminen kirjallisuuden kääntämisen alkutaipaleella. Menneinä vuosina harjoittelija työskenteli FILIN toimistolla neljä päivää viikossa, ja yksi työpäivä oli kääntämisspäivä, jolloin käännöstyötä saattoi tehdä itsenäisesti myös muualla kuin toimistolla.

Vuodesta 2015 lähtien Suomea Suomessa -ohjelman harjoittelija on voinut työharjoittelunsa aikana kääntää näytekäännöksen valitsemastaan kirjasta. Käännöstyötä ohjaamaan FILI on palkannut mentoriksi kokeneen kääntäjän.

Kun harjoittelijoilta on työhaastattelussa kysytty, miksi he ovat alkaneet opiskella suomen kieltä, vastauksena on monesti jonkin suomalaisurheilijan kansainvälinen menestys. Esimerkiksi mäkihyppääjät ovat innostaneet monia. Myös suomalaiset metalliyhtyeet ovat herättäneet kiinnostuksen suomen kieltä kohtaan, vaikka monet niistä esiintyvätkin englanniksi. Suomi koetaan eksoottiseksi maaksi ja suomen kieli niin vaikeaksi, että sen opiskelussa riittää haastetta.

FILI haastatteli Suomi 100 -juhlavuonna sataa kirjallisuuden kääntäjää ja juhlisti samalla omaa 40-vuotistaivaltaan. Mukana oli FILIN harjoittelijoita ja paljon muita kääntäjiä, myös suomenruotsalaisen kirjallisuuden parissa työskenteleviä. Haastateltavilta kysyttiin muun muassa, mikä on innostanut hakeutumaan kääntäjän ammattiin, tai ylipäätään suomen tai ruotsin kielen opiskeluun. Saatiin 100 erilaista vastausta! Niihin voi tutustua täällä: <https://fili.fi/category/tutustukaantajiin>.

Vuonna 2018 FILI myös tilasi selvityksen harjoittelijoiden urakehityksestä. Selvityksen teki opinnäytetyönään Humanistisen ammattikorkeakoulun (Humak) kulttuurituotannon opiskelija Pinja Rosenberg. Selvityksen mukaan 89 prosenttia harjoittelijoista on tehnyt käännöstöitä myös harjoittelujakson jälkeen. Rosenbergin selvitykseen pääsee tutustumaan tästä: <https://www.theseus.fi/handle/10024/156168>.

Aloittelevien kääntäjien kurssi

FILI on vuodesta 2002 järjestänyt yhdessä Opetushallituksen (os. CIMO) kanssa suomen kieltä opiskeleville aloittelevien kääntäjien koulutusta. Joka toinen vuosi Helsingissä järjestettävään ja kaksi

viikkoa kestävään koulutukseen on vuoteen 2021 mennessä osallistunut lähes 170 aloittelevaa kääntäjää; kohdekieliä on 25. Tähän mennessä kurssille osallistuneista runsaat 60 toimii kirjallisuuden kääntäjänä, joko koko- tai osa-aikaisesti. Muutamat osallistuneet työskentelevät suomen kielen tai kirjallisuuden opettajina kotimaansa yliopistoissa. Kaikki kurssille osallistuneet eivät toki päädy kääntäjiksi. Joillekin kurssi on kokeilu, ja on aivan luonnollista, jos kurssin jälkeen toteaa, ettei kääntäminen olekaan oma juttu.

Kurssille voivat hakea suomen kielen opiskelijat tai vasta valmistuneet. Hakulomakkeessa kysytään kielitaitoa, kirjallisuuden tuntemusta sekä motivaatiota kurssille hakeutumiseen. Lisäksi hakemukseen liitetään opettajan antama lausunto, josta käy ilmi hakijan soveltuvuus kurssille sekä arvio kielitaidosta. Koulutettavien valintaan osallistuvat Opetushallituksen ja FILIN edustajat sekä kurssin johtaja.

Ennen kurssia osallistujille lähetetään luettavaksi muutama kirja sekä ennakotehtävinä lyhyitä käännoharjoituksia. Osallistujat pitävät myös työskentelypäiväkirjaa, johon he kirjaavat valitsemansa käännostrategian, käännoistyössä esiin nousseita ongelma-kohtia, käytettyjä lähteitä jne. Kurssin aikana ennakotehtäviä käydään läpi joko yhdessä tai pienryhmissä.

Kurssilla annetaan kattava kuva siitä, mitä kääntäminen on sekä johdanto kaunokirjallisuuden kääntämiseen. Työtä harjoitellaan kääntämällä erityyppisiä tekstejä ja keskustelemalla käännoksistä.

Kurssin aikana tutustutaan nykykirjallisuuden ilmiöihin ja teksteihin ja pohditaan eri genrejen kääntämistä ja niiden välisiä eroja. Lisäksi tutkitaan yksittäisiä kääntämiseen liittyviä seikkoja, kuten murretta, slangia, puhekieltä, huumoria jne.

Kurssilaiset saavat mahdollisuuden tavata kirjailijoita ja kuulla, miten heidän kirjansa syntyvät. He voivat myös keskustella niistä kirjailijoiden teksteistä, joita on kurssilla käsitelty.

Kirjailijoiden lisäksi vieraaksi kutsutaan ammatissa toimivia kääntäjiä. Näin osallistujat saavat lisätietoja, miten kääntäjäksi päädytään ja miten kääntäjänä toimitaan.

Yhteistyö yliopistojen kanssa

Sekä Suomea Suomessa -ohjelma että Aloittelevien kääntäjien kurssi toteutetaan yhteistyössä Opetushallituksen kanssa. Näiden kurssien lisäksi FILI pyrkii tavoittamaan suomen kielen opiskelijoita monin tavoin.

FILI osallistuu Opetushallituksen vuosittain järjestämille ulkomaisten yliopistojen lehtoreiden opintopäiville. Lehtoreiden kautta FILI tiedottaa toiminnastaan opiskelijoiden keskuuteen. FILI on tavannut opiskelijoita myös vierailemalla ulkomaisissa yliopistoissa, mm. Pietarissa, Riiassa ja Varsovassa. Tämän lisäksi FILI tapaa suomalaisissa yliopistoissa vaihto-opiskelijoita, ja FILIN toimiloissa vierailee vuosittain ryhmä sekä Helsingin yliopiston vaihto-opiskelijoita että suomi toisena kielenä -opiskelijoita tutustumassa organisaation toimintaan. Matkasaarnaajan ominaisuudessa FILI on vieraillut esimerkiksi Tampereen ja Turun yliopistoissa.

Mentorointiohjelmat

Kuten aiemmin mainittiin, FILI tukee aloittelevia kääntäjiä mentorointitoiminnallaan. Ennen ohjelmien tarkempaa kuvausta, on hyvä pysähtyä hetkeksi pohtimaan sitä, mistä mentoroinnissa oikeastaan on kyse.

Mentorointi on vuorovaikutteinen prosessi, joka tähtää ensisijaisesti mentoroitavan henkilön (aktorin) ammatilliseen kehittymiseen. Perinteisesti mentorointi on kokeneemman asiantuntijan hiljaisen tiedon ja taitojen siirtämistä eteenpäin. Mentorointi rakentuu aina aktorin tarpeiden ympärille ja se edellyttää aktorilta halua kehittyä ja oppia.

Tästä huolimatta mentorointi ei ole vain yksisuuntaista tiedon siirtoa, vaan kaksisuuntaista kokemusten vaihtoa, jossa myös mentorina toimiva kokeneempi osapuoli oppii.

Suhde perustuu avoimuuteen, molemminpuoliseen luottamukseen ja tasa-arvoisuuteen.

Mentoroinnin juuret ovat Kreikan mytologiassa; tietoa ja osaamista mestareilta kisälleille on siirretty vuosituhansien ajan. Mentoroinnista on julkaistu oppaita ja tehty pro gradu -tutkielmia. Myös internet on pullollaan eri alojen organisaatioiden omien

mentorintiohjelmien esittäjä. Näistä lähteistä on ollut hyötyä ja iloa myös FILIN mentorintiohjelmien rakentamisessa.

FILillä on kolme mentorintiohjelmaa, joihin valittavilla aktoreilla on monenlaisia taustoja koulutuksen ja käännskokemuksen saralla. Kaikkiin ohjelmiin osallistujat valitaan hakemusten perusteella.

Mentorintiohjelmissa mentoreina toimii kokeneita kääntäjiä, joiden yhteystiedot on tallennettu FILIN mentoripankkiin. Kun eri ohjelmiin osallistuvat aktorit on valittu, FILI pyrkii etsimään jokaiselle aktorille juuri sopivan mentorin.

Mentorintiohjelma 1

Ohjelmaan voivat hakea kirjallisuuden kääntämisestä kiinnostuneet aloittelevat kääntäjät, joilla on jo jonkin verran käännskoke-musta tai jotka ovat kiinnostuneet kääntäjän ammatista. Useimmat hakijoista ovat opiskelleet suomen kieltä ja kirjallisuutta oman maansa yliopistossa, mutta hakijoiden joukossa on myös muita alasta kiinnostuneita.

Ohjelmaan on avoin haku kerran vuodessa. Hakuilmoitus, jossa on linkki sähköiseen lomakkeeseen, julkaistaan FILIN kotisivulla sekä kääntäjille lähetettävässä uutiskirjeessä. Hakemusten perusteella FILI valitsee aktorit ja etsii heille mentorit. FILISSÄ mentorintio otettiin kokeiluonteisesti käyttöön vuonna 2015. Nykyisessä muodossaan ohjelma järjestettiin ensimmäisen kerran vuonna 2020. Tuolloin koulutettiin viisi aloittelevaa kääntäjää, ja osallistujat olivat Isosta-Britanniasta, Kiinasta, Saksasta, Slovakiasta ja Tšekistä. Vuonna 2021 hyviä hakemuksia saapui lähes kolminkertainen määrä, ja niinpä mentorintioiparien määrääkin nostettiin kolmeentoista. Kohdekieliä on vuonna 2021 yhdeksän: englantia, espanjaa, italiaa, puola, ranska, romania, saksa, unkaria ja venäjä.

Ohjelman aluksi mentoreille järjestetään perehdytyskoulutus, jossa käydään läpi ohjelman rakenne ja sen tavoitteet. On tärkeää, että myös mentorit tutustuvat toisiinsa ja voivat vaihtaa näkökulmia keskenään.

Aktoreille ja mentoreille järjestetään yhteinen aloitusseminaari, tai vaihtoehtoisesti webinaari. Tilaisuudessa mentorintioiparit tutustuvat toisiinsa sekä muihin ohjelmaan valittuihin. Aloitussemi-

naarin tai -webinaarin jälkeen aktori ja mentori laativat työskentelysuunnitelman, joka sisältää aikataulun, työskentelytavat ja tiedot kirjasta, josta aktori tekee näytekäännöksen.

Työskentelyn tueksi aktorille suositellaan työskentelypäiväkirjan pitämistä. Päiväkirjaan hän kirjaa käännöstyön aikana vastaan tulleita haasteita ja onnistumisia. Päiväkirja on muistilista myös tulevia käännöshankkeita ajatellen; siitä voi seurata oman ammattitaidon kehittymistä.

Mentorointiohjelma 1:n aikataulu on vakiintunut seuraavanlaisiksi: mentoreiden perehdytys tapahtuu tammikuussa ja aloitusseminaari helmikuussa, sen jälkeen mentorointiparit aloittavat työskentelyn. Lyhyempiä välitapaamisia järjestetään verkossa noin kuukauden välein. Tarkoituksena on vaihtaa kuulumisia ja tiivistää verkostoa. Tapaamisiin pyydetään vieraaksi myös kokeneita kääntäjiä kertomaan omasta urastaan.

Koulutuksen aikana varsinaisen käännöstyön lisäksi opitaan muitakin kääntäjän ammatissa tarvittavia taitoja, kuten lukijalausunnon kirjoittamista.

Mentorointiohjelma huipentuu Helsingin kirjamessujen yhteydessä järjestettävään päätösseminaariin ja kääntäjien fellowship-ohjelmaan sekä kirjamessuvierailuun.

Ohjelma päättyy osallistujille tehtävään palautekyselyyn, jonka pohjalta hankkeen onnistumista arvioidaan ja hanketta kehitetään edelleen. Aivan lopuksi osallistujille jaetaan todistukset.

FILIn maksaa mentoreille palkkion, ja sen laskentaperuste on noin 20 työtuntia henkilökohtaista mentorointia ja lisäksi osallistumiset seminaareihin tai webinaareihin.

Mentorointiohjelma 2

Mentorointiohjelmaan 2 voi aktoriksi hakea kääntäjä, jolla on jo käännössopimus, mutta ei vielä kovinkaan paljon kokemusta kirjallisuuden kääntämisestä tai kääntämisestä suomen kielestä omalle äidinkielelleen. Mentoroinnin tavoitteena on tukea kääntäjää julkaistavan käännöksen työstämisen aikana.

Ohjelmaan on jatkuva haku. Sähköiseen hakulomakkeeseen pääsee FILIn kotisivulla julkaistun linkin kautta. Kun aloitteleva kääntäjä on solminut käännössopimuksen ja kun hän kokee tarvit-

sevansa tukea kääntämisprosessissa, hänen kannattaa heti ottaa yhteyttä FILIIn tai lähettää hakemus ohjelmaan. Näin päästään ripeästi etsimään mentoria ja sopimaan hankkeen työskentelysuunnitelmasta. Valituksi tuleminen edellyttää sopivan mentorin löytymistä. Jos sopivaa mentoria ei löydy, mentoriksi voidaan pyytää myös kyseisestä kielestä suomeksi kääntävä kokenut kääntäjä. Vaikka tällöin aktorin ja mentorin käännössuunnat ovat juuri päinvastaiset, pystyy kokenut suomentajamentori auttamaan lähde-tekstin vivahteiden ymmärtämisessä.

Hakemukseen on liitettävä ajantasainen cv – mieluusti linkki Kääntöpiiri-profiiliin – ja motivaatiokirje.

Suosituksia mentoroinnin vaiheiksi:

1. Aktori lukee käännettävän kirjan kokonaan ainakin kerran. Suositeltavaa on myös lukea sanomalehtien ja bloggareiden julkaisemia kirja-arvosteluja ja -esittelyjä.
2. Mentori lukee käännettävän kirjan, tai kirjan laajuudesta riippuen, tutustuu siihen silmämääräisesti. Kirjaan tutustumisen lisämateriaalina kannattaa lukea sanomalehtien ja bloggareiden julkaisemia kirja-arvosteluja ja -esittelyjä.
3. Aikataulun laatiminen
 - A. Lähtökohtana pidetään päivämäärää, jolloin aktorin on käännössopimuksen mukaan jätettävä käännöksensä kustantajalle.
 - B. Käännöksen jättöpäivämäärästä aktori ja mentori laskevat taaksepäin ja suunnittelevat työskentelyaika- taulunsa. Mentori tuo esille kaikki kokonaisen kirjan kääntämiseen sisältyvät työvaiheet. Näin pystytään suunnittelemaan ajankäyttö: kuinka monta sivua on käännettävä päivässä/viikossa, kuinka paljon on varattava aikaa käännöksen läpikäymiseen ja hiomiseen jne.
4. Käännösstrategian valinta
Mentori auttaa aktoria pohtimaan, millainen käännös- strategia hänen kannattaa valita. Strategian valintaan vaikuttavat monet seikat, kuten kyseinen alkuteos ja sen kohderyhmä, kohdekieli ja kulttuuriset erot... Strategian valintaan vaikuttavat myös alkuteoksen kirjalliset ja kielel- liset strategiat eli ne keinot, joita alkuteoksessa käytetään.

5. Työskentelytavoista sopiminen

- A. Ensimmäiseksi tärkein huomio: Mentori on aktorin tuki käännösprosessissa. Mentori ei korvaa kustantamon kustannustoimittajaa.
- B. Mentori opastaa aktoria siinä, mitä hänen pitää tehdä ennen kuin käännös on valmis jätettäväksi kustantajalle. Mukaan lukien teknisiä seikkoja: missä muodossa / missä formaatissa teksti lähetetään kustantajalle (tämä on mainittu myös kääntäjän ja kustantajan välisessä käännössopimuksessa).
- C. Mentori kertoo myös, miten kustannustoimittaminen yleensä etenee. Kustantaja ei välttämättä lue käännöstä heti eikä anna siitä palautetta välittömästi, vaan kääntäjän täytyy odottaa. Kun kustantaja palauttaa editoidun version, kustannustoimittajan tekemiä korjauksia voi olla haastavaa lukea. Korjauksista ei kuitenkaan kannata loukkaantua. Työskentely kustannustoimittajan kanssa ei ole kaksintaistelu vaan kummankin osapuolen tavoitteena on paras mahdollinen lopputulos.

On useita eri tapoja kääntää: Jotkut kääntäjät tekevät ensin raakakäännöksen ja alkavat sitten työstää käännöstään kohti lopullista muotoa (ei suositeltava, koska on työläs ja hidas tapa). Toiset taas pyrkivät heti »mahdollisimman valmiiseen» käännökseen. Yhtä oikeaa tapaa ei ole. Mentorin tehtävä on auttaa aktoria valitsemaan oikeanlainen kääntämisen toimintamalli, sillä se pitää ottaa huomioon myös ajankäytön suunnittelussa (lisää tästä sivuilta 115–116).

- D. Hyväksi koettu työskentelytapa on sellainen, että aktori kääntää – tietenkin kirjan laajuudesta riippuen – 30–50 ensimmäistä sivua ja lähettää käännöksensä mentorille kommentoitavaksi. Mentorin tehtävä on kommentoida, ei korjata käännöstä. Mentori auttaa aktoria löytämään parhaita mahdollisia käännösratkaisuja mm. jakamalla tietoa erilaisista lähteistä, sanakirjoista ja linkeistä.

Mentori osoittaa selvät käännösvirheet, väärinymmärrykset jne. Jos on todellista aihetta, hyvien käännösratkaisujen kehuminen on sallittua ja jopa toivottua.

Mentorointi perustuu rakentavaan keskusteluun. Aktorin ei kannata suuttua tai loukkaantua, kun mentori nostaa esille kohtia, joita on syytä pohtia lisää.

Lopulliset käännösratkaisut ovat aina aktorin vastuulla. Aktorilla on tekijänoikeudet omaan käännökseensä.

- E. Tämän jälkeen aktori jatkaa käännöstyötään ja poimii tekstistä hankalat kohdat, joista haluaa vielä keskustella mentorinsa kanssa. Seuraavalla tapaamiskerralla aktori ja mentori käyvät läpi em. listalle poimitut asiat. Riippuu kirjan laajuudesta, kuinka monena eri palasena jatkotekstiä käsitellään. Tarkoitus ei ole käydä läpi koko tekstiä lause lauseelta ja sana sanalta. Työskentelytavoista on tärkeää sopia etukäteen, jo aikataulun suunnittelun kannalta. Mentori saattaa työstää samaan aikaan myös omia käännöshankkeita aikatauluineen.

Kun kirja on käännetty kokonaan, mentori opastaa aktoria, mitä hänen tulee vielä tehdä ennen kuin käännös on valmis jätettäväksi kustantajalle.

Mentori myös kertoo, mitä kustannustoimittaminen tarkoittaa ja mitä eri vaiheita kustannustoimittamiseen liittyy. Mitkä ovat aktorin (lue: kääntäjän) velvollisuudet, mitkä oikeudet. Eri maissa ja myös eri kustantamoissa on erilaisia käytäntöjä. Kääntäjällä on oikeus siihen, että käännös toimitetaan; toimittaminen on olennainen osa koko käännösprosessia. Hyvältä kustannustoimittajalta kääntäjä oppii paljon. Kustannustoimittajan on kunnioitettava kääntäjän tekemiä käännösratkaisuja.

- F. Mentorointi on aktorille maksutonta koulutusta ja tukea kääntäjän uran alussa. FILI maksaa mentorille palkkion, jonka laskentaperusteena on 20 työtuntia sisältäen kaikki em. vaiheet. Poikkeustapauksissa tuntimäärää voidaan lisätä 25 tuntiin. Tällöin asiasta on sovittava etukäteen FILIN kanssa.
- G. Työskentelypäiväkirja: aktorille suositellaan, että hän kirjaa ylös käännöstyön eri vaiheet, esiin nousseet käännöshaasteet, ongelmat, onnistumiset, kaikki lähteet,

joita on käyttänyt käännöstyön aikana. Päiväkirjasta on hyötyä koko prosessin aikana ja myöhemmin: On hyödyllistä tarkastella omia aiempia haasteita ja onnistumisia myös tulevilla käännöshankkeilla. Niistä oppii aina! Työpäiväkirjan voi kirjoittaa halutessaan myös omalla äidinkielellään. Päiväkirja voi sisältää seuraavia asioita:

- Pohdi kirjaa kokonaisuutena: sen tapahtumia, ihmisten luonteita, suhteita jne. ja niiden vaikutusta käännökseesi.
- Pohdi käännöstrategiaasi: miksi valitset tietyn tavan, tyylin, rekisterin.
- Pohdi kulttuurisidonnaisuutta.
- Kirjaa ongelmat, joihin kääntäessäsi törmäät.
- Kirjaa, miten ne ratkaistaan.
- Kirjaa lähteet, joita käytät: sanakirjat, kirjat, nettisivut, asiantuntijat jne.
- Kirjaa pohtimiasi käännösvaihtoehtoja sanoille, idiomeille tai lauseille.
- Kirjaa myös kysymyksiä, joita haluat kysyä esim. asiantuntijoilta.
- Seuraa ajankäyttöäsi.
- Voit kirjata mitä tahansa muuta käännösoireisiisi liittyvää.
- Raportointi: Mentorointiprosessin päätteeksi sekä aktori että mentori täyttävät FILIN sähköisen palautelomakkeen.

6. Tärkeää!

- A.** Aikatauluista kiinni pitäminen. Jos tulee muutoksia – olipa syy mikä tahansa – niistä on kerrottava FILILLE
 - B.** Jos mentorointityö osoittautuu ennalta suunniteltua vaativammaksi ja vie enemmän aikaa, tässäkin tapauksessa asiasta on kerrottava FILILLE.
 - C.** Aktori vastaa aina käännöksen onnistumisesta ja yhteydenpidosta kustantajaan/kustannustoimittajaan.
- Paras mentorointisuhde perustuu avoimeen keskusteluun, luottamukseen ja sitoutumiseen.

Mentorointiohjelma 3

Kahden aiemmin esitellyn ohjelman kehittämistyön tuloksena perustettiin myös kolmas ohjelma, johon hakeminen on joustavampaa. Aiemmin mentorointiin hyväksyttiin lähes lennosta esimerkiksi FILIN harjoittelijoita sekä muita aloittelevia kääntäjiä, jotka eivät aikataulujen tai muiden seikkojen vuoksi päässeet osallistumaan ohjelmiin 1 ja 2. Nyt hekin hakevat ohjelmaan sähköisellä hakulomakkeella ja myös heihin sovelletaan samoja ohjeistuksia kuin ohjelmiin 1 ja 2 osallistuviin.

Joskus käy kuitenkin niin, että eteen putkahtaa kieltä osaava, kirjallisuutta jonkin verran tunteva ja kääntämisestä kiinnostunut henkilö, jonka kouluttamiseen kannattaa satsata jostakin erityisestä syystä; nimittäin on useita kielialueita, joilla on yksinkertaisesti pulaa kääntäjistä tai uusia osaajia tarvitaan nopeasti nykyisten kokeneiden kääntäjien työn jatkajiksi. Mentorointiohjelma 3:n puitteissa voidaan mentori etsiä myös tämänkaltaiselle kääntäjänalulle.

Mentorointiohjelmien synnyttämisen iloa ja tuskaa

Seuraavaksi kurkataan kulussien taakse siihen, miten FILIN mentorointiohjelmat ovat syntyneet. Ohjelmien rakentaminen on ollut pitkäjänteistä toimintaa, ja ne ovat saaneet nykyiset muotonsa erilaisten kokeilujen, yritysten ja erehdysten kautta.

Kääntäjien mestariluokat

FILIN ensimmäisinä mentorointikoulutuksina voitaneen pitää vuosina 2013–2015 järjestettyjä kääntäjien mestariluokkia. Tuolloin oli kyse ryhmämentoroinnista, jossa kokenut kääntäjä koulutti useampaa aloittelijaa samaan aikaan. Mestariluokat järjestettiin yhteistyössä Suomen kulttuuri- ja tiedeinstituuttien kanssa niiden asemapaikoissa: Espanjassa, Hollannissa, Ruotsissa, Saksassa, Unkarissa, Venäjällä ja Virossa. Jokaisessa seitsemässä instituutissa ryhmät olivat erisuuruisia ja työskentelytavat poikkesivat toisistaan mentorin ja osallistujien tarpeiden ja toiveiden mukaan. Mestari-luokille osallistujia oli yhteensä 70.

Mestariluokkakoulutuksen aluksi mentoreille järjestettiin yhteinen tapaaminen, jossa keskusteltiin koulutuksen rakenteesta ja työskentelymenetelmistä. Toisessa mentoritapaamisessa vaihdettiin kokemuksia ja jaettiin hyviä käytäntöjä. Yhteistä kaikille mestariluokille olivat käännöstyöpajat: käännettäväksi valittuja tekstejä työstettiin etätehtävinä, tekstejä ruodittiin yhdessä niin koko ryhmän kanssa kuin parityöskentelynä. Työpajojen lisäksi kuultiin luentoja suomen kielestä ja ajankohtaisesta kirjallisuudesta, saatiin kirjailijavieraita ja tehtiin kustantamovierailuja.

Koulutus huipentui Helsingissä järjestettyyn päätösseminariin, jossa perehdyttiin suomen kielen uusiin tuulahduksiin, ajankohtaiseen kirjallisuuteen sekä tavattiin kirjallisuusagentteja. Seminaarissa järjestettiin myös kahdensuuntaisia käännöstyöpajoja. Näin saatiin mukaan mestariluokille osallistuneiden kääntäjien suomentajakollegoita. Seminaarin aikana syntyneet kääntäjäverkostot ovat monilta osin yhä voimissaan.

Koulutuksen jälkeen FILI pyysi palautetta niin instituuteilta kuin osallistujilta. Tämän lisäksi tehtiin myös itsearviointi: miten tavoitteet saavutettiin, millaisia tuloksia syntyi. On tärkeää, että jokaisen hankkeen päätyttyä kirjoitetaan loppuraportti, johon on kirjattu tavoitteet, hankkeen kulku, saadut palautteet, tulokset, onnistumiset, kehittämiskohdat, hallinnointi ja rahoitus.

Jos tarkastellaan mestariluokkahankkeen päätavoitetta – kouluttaa uusia kirjallisuuden kääntäjiä – se saavutettiin jo hankkeen aikana tai välittömästi sen jälkeen.

Loppuraportista näkee muun muassa sen, että muutama mestariluokalle osallistunut on jo koulutuksen aikana saanut käänösopimuksen tai että kahdessa eri maassa on julkaistu käänösantologia, joissa kummassakin oli mukana mestariluokalle osallistuneita kääntäjiä.

Tavanomaista on, että kääntäjäkoulutusten tuloksia syntyy viiveellä. Ilman perusteellista loppuraporttia saattaisi olla mahdollista näin jälkikäteen – vuonna 2021 – tarkastella koulutukseen osallistuneiden edistymistä kääntäjän ammatissa.

FILIn harjoittelijat koekaniineina

Vuodesta 2015 alkaen Suomea Suomessa -harjoittelijoille on tarjottu mahdollisuus tehdä näytekäännös henkilökohtaisen mentorin ohjauksessa. Näin jälkikäteen voi todeta, että ensimmäiset mentorointitapaukset tuntuvat nyt hapuilulta, mutta onnistumisten ja erehdysten kautta niistä on ollut hyötyä nykyisenmallisten ohjelmien kehittämisessä. Saatujen kokemusten myötä mentorointi leivottiin pysyväksi osaksi harjoitteluohjelmaa.

Vertaisstuki voimavarana

Kuten jo aiemmin mainittiin, mentorointi on ikaikaista toimintaa, mestarilta kisällille opettamista. Nykymuotoisten ohjelmien synnyttäminen on ollut välillä iloista, välillä hieman tuskallistakin. Iloa ovat tuottaneet monet avuliaat aatut kertomalla omista koulutusmalleistaan, joita on sitten soveltaen kopioitu.

FILIn hollantilaisella sisarorganisaatiolla Dutch Foundation for Literaturella on oma mentorointiohjelma. Sieltä on saatu osviittaa lähinnä ohjelma 2 rakenteeseen ja toteuttamiseen. Ohjelma 1:n esimerkkinä on puolestaan ollut Writers' Centre Norwich Ilossa-Britanniassa. WCN:n ohjelmassa koulutetaan eri kieliltä englanniksi kääntäviä, FILIn puolestaan suomalaisen kirjallisuuden kääntäjiä muille kielille. Periaatteet ovat kuitenkin samankaltaisia, joten kopiointi on ollut mahdollista.

Mentorointi on 2010-luvulla monien huulilla, monissa eri organisaatioissa. Hyviä vertailukohtia on paljon. Yhden kiinnostavimmista näkökulmista tarjosi Suomen Mentorit -yhdistys, jolla on laaja ja monipuolinen alan kokemus.

Suomen kääntäjien ja tulkkien liitolla on oma mentoriohjelmansa, ja sitäkin oli mahdollista laajentaa kohti FILIn näkövinkkeleitä. Viiteryhmänä toimi niin ikään myös Teatterin tiedotuskeskuksen eli Tinfon ohjelma. Monilla järjestöillä ja yhdistyksillä on omia koulutusohjelmiaan, ja vaikka toimialat vaihtelivat sosiaali- ja terveysalasta ammattiyhdistysten kautta puolustusvoimiin, niiden siivittämänä pääsi vauhtiin ja FILIn omien ohjelmien kokoaminen nousi kiitoon.

Kehitettävää mentorointiohjelmissa silti riittää. Varteenotettava huolenaihe on mentorien tilanne kahdestakin eri syystä. On vaikeaa löytää mentori aktorille, jos tämän kohdekieleen kääntävisiä on ylipäättään huutava pula, myös nykyiset aktiiviset, urallaan jo edenneet kääntäjät ovat muutenkin täystyöllistettyjä. Toinen murhe on se, miten aktorin ja mentorin henkilökemiat toimivat. Tähän lääkkeeksi näyttäisi tepsivän kunnollinen perehdyttäminen mentorointisuhteen alussa: mitkä ovat tavoitteet, mitkä kummankin osapuolen oikeudet ja velvollisuudet ja entä jos yhteistyö karahtelee karille – miten silloin menetellään.

Kääntäjien fellowship-ohjelma

FILIN muiden kääntäjäohjelmien tapaan myös kääntäjien fellowship on vakiinnuttanut roolinsa olennaisena koulutusmuotona. Aluksi hieman historian lehtien havinaa! FILillä oli useiden vuosien ajan erillinen kääntäjien matka-apuraha, jonka avulla monet kääntäjät muun muassa osallistuivat Helsingin kirjamessuille. FILi järjesti messukeskuksessa kääntäjille yhteisen tilaisuuden: aluksi tarjoiltiin kirjallisuuden ajankohtaiskatsaus ja lopuksi pientä purtavaa sekä nostettiin malja kirjallisuudelle ja kääntäjille. Tilaisuuteen osallistui niin ulkomailta saapuneita kääntäjiä kuin heidän Suomessa asuvia kollegoitaan. Vähitellen FILissä alkoi muhia ajatus ottaa mallia länsinaapurista Ruotsista, jossa sisarorganisaatio Kulturrådet (Swedish Literature Exchange) on jo vuosia järjestänyt fellowship-ohjelmaa Göteborgin kirjamessuilla ulkomailta saapuville kustantajille ja ruotsalaisen kirjallisuuden kääntäjille. Helsingin kirjamessut toimisi erinomaisena kääntäjien fellowship-ohjelman kehyyksenä, miksei FILi siis seuraisi Kulturrådetin mallia?

Nykymuotoonsa fellowship-ohjelma on kehittynyt vuosien kuluessa. Jotkut perusasiat on pidetty ennallaan, mutta matkan varrella uudistuksia on tehty ja tehdään yhä saatujen kääntäjäpalautteiden mukaan.

Helsingin kirjamessujen yhteydessä järjestettävään fellowship-ohjelmaan on avoin haku ja siihen haetaan sähköisellä hakulomakkeella. Hakuilmoitus julkaistaan FILIN kotisivulla ja kääntäjille lähetettävässä uutiskirjeessä. Hakea voivat suomesta, suomen-

ruotsista ja saamesta kääntävät kääntäjät, joille järjestetään sekä yhteistä että lähdekielen mukaista ohjelmaa. Fellowship alkaa kirjamesuviikon keskiviikkona, juuri ennen torstaista sunnuntaihin kestäviä messuja. Keskiviikkona järjestetään seminaari, jonka sisältöä kuvaillaan tässä luvussa myöhemmin. Torstaina ja perjantaina messukeskuksen yksi seminaaritila muutetaan kääntäjien tapaamistilaksi; tila tunnetaan messujen aikaan myös nimellä Kääntäjälounge. Tilassa pidetään lyhyitä esitelmiä tai paneeleja, mutta suurimman osan ajasta tila toimii kääntäjien ja kirjallisuusagenttien tai kustantajien tapaamispaikasta. FILIN »rights center» kutsutussa huoneessa on monta pientä neuvottelupöytää, joten samaan aikaan sinne mahtuu useita keskustelupareja tai -ryhmiä.

Kirjamesut tarjoaa kääntäjille erinomaisen mahdollisuuden tutustua kirjatarjoajaan, kuunnella keskusteluja, tavata kirjailijoita ja toisiaan.

Fellowship-ohjelman yhteydessä on järjestetty myös muita kääntäjäkoulutuksia, myös näistä kerrotaan lisää myöhemmin. Seuraavaksi enemmän keskiviikon seminaarista.

Fellowship-seminaari

Kirjamesuja edeltävänä keskiviikkona järjestetään seminaari tavallisesti Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran juhlasalissa. Seminaarin runko on vuosien mittaan vakiintunut, mutta muutoksia siihenkin tehdään tarpeiden ja toiveiden mukaan. Monena vuonna on ollut yleisluentoja kirjallisuuslajeittain. Alustajiksi on pyydetty oman alansa parhaita asiantuntijoita. Kääntäjiltä saaduissa palautteissa luennot ovat olleet antoisia ja hyvä pohja kirjamesuille ja siellä esillä olevalle valtavalle kirjamäärälle.

Yleisluentojen kestoosioita ovat olleet katsaukset aikuisten kaunokirjallisuuteen, lasten- ja nuortenkirjallisuuteen, kirjallisuuden klassikkoteoksiin, tietokirjallisuuden trendeihin sekä sarjakuvan kansainvälistämiseen. Suomenruotsista kääntäville on järjestetty yksi luento, jossa on käsitelty kaikkia kirjallisuuden lajeja, sekä lisäksi esimerkiksi alustus riikinruotsin ja suomenruotsin eroista ja tutustuminen Kotimaisten kielten keskuksen ruotsinkieliseen osastoon.

Kääntäjäpalautteissa on toivottu erillistä alustusta rikoskirjallisuudesta, runoudesta sekä saameksi kirjoitetusta kirjallisuudesta. Toivelistalla on pitkä, ja runsaudenpulaa kasvattavat yleisluentojen lisäksi monet muut kääntämiseen liittyvät lähestymistavat.

Sen lisäksi, että kääntäjille tarjotaan seminaaripäivän mittainen luentomaratoni, suodaan heille myös hengähdystaukoja. Ne tulevatkin tarpeeseen, ja moni päivän seminaarissa tai konferenssissa istunut kokee, että kahvi- ja lounastauot ovat melkein päntöitä. On ihana keskustella kollegoiden kanssa, vaihtaa kuulumisia ja tutustua uusiin, samalla alalla työskenteleviin. Fellowship-ohjelmaan ja Helsingin kirjamesseille osallistuu vuosittain useimmiten 50–70 kirjallisuuden kääntäjää.

Fellowship-seminaaripäivä päättyy yhteiseen buffet-illalliseen, johon kutsutaan mukaan myös kustantajia, kirjallisuusagentteja ja kirjailijoita. Näillä evästyksillä onkin hyvä suunnata torstaiaamuna kohti messukeskusta!

Kaikki irti kirjamesuviikosta

Kun kääntäjä saapuu Helsinkiin sankoin joukoin juuri kirjamesuviikolla, FILI on päättänyt tavallisen fellowship-ohjelman ohella toteuttaa myös muita koulutuksia. Aiemmin mentorointiohjelma 2 käsiteltäessä (sivuilla 134–138) kerrottiin, että vuosittain helmikuussa alkaneen mentorointiohjelman päätösseminaari pidetään Helsingin kirjamesuviikolla. Mentorointiohjelmaan sisältyy myös osallistuminen kirjamesseille ja kääntäjien fellowship-seminariin messuviikon keskiviikkona.

Muita messuviikolla tapahtuvia koulutuksia eli niin sanottuja kylkiäisiä ovat kirjallisuuslajikohtaiset seminaarit ja käännöstyöpajat, vuonna 2021 vuorossa olivat esimerkiksi tietokirjallisuuden kääntäjät.

Kääntäjäresidenssi

FILIn kääntäjäresidenssiohjelma on perustettu ulkomailla asuvien ammattilaisten käännöstyöskentelyn tukemiseksi.

Residenssitoiminta aloitettiin syksyllä 2011, jolloin ensimmäiset residenttimme työskentelivät Suomenlinnassa. Ohjelma toteu-

tettiin yhteistyössä HIAAP:n (Helsinki International Artist Programme) kanssa. Suomenlinnan merellisissä maisemissa vuoteen 2016 mennessä pääsi työskentelemään yhteensä kymmenen suomalaisen ja suomenruotsalaisen kirjallisuuden kääntäjää. Vuonna 2017 residenssitilat vuokrattiin Helsingin kaupungin tuolloin hallinnomasta Eläintarhan huvilasta.

Vuodesta 2018 lähtien kääntäjäresidenssi on järjestetty Naisialiitto Unionin omistamassa Villa Salinissa Helsingin Lauttasaassa. FILI vuokraa residenssikääntäjien käyttöön koko villan vuosittain kolmeksi viikoksi. Majoittumis- ja työskentelytiloihin mahtuu 4–6 kääntäjää kerrallaan.

Vuosina 2011–2020 residenttejä on ollut yhteensä 26, joista 17 kääntää suomesta, 7 suomenruotsista ja 2 sekä suomesta että suomenruotsista. Kohdekieliä on ollut 18.

Residenssijaksolla kääntäjät voivat keskittyä viimeistelemään meneillään olevaa käännostään. Suomessa työskentelyn aikana on mahdollista myös kaivautua arkistojen ja kirjastojen kätköihin tai tavata omaa kirjailijaa sekä kustantajia ja kirjallisuusagentteja. Kielikylpy ja monipuolinen kulttuuritarjonta ovat useimmille residentteille olleet mieluisia, eikä tietenkään sovi unohtaa verkostoitumismahdollisuutta muiden kääntäjien kanssa.

Kääntäjäresidenssiohjelma kattaa osan matkakuluista, majoituksen sekä stipendin, jolla voi kattaa residenssin aikana syntyviä kuluja, kuten paikallisliikenteen matkakuluja ja kirja- tai muita materiaalikuluja.

Sormi suussa vai tuntosarvet ojossa?

Kuten aiemmin todettiin, valtaosa FILIN järjestämistä kääntäjäkoulutuksista kohdistuu suomen kieltä yliopistotasolla opiskeleviin ja opiskelleisiin.

Vaikka suomea opetetaan 30 maassa lähes 80 yliopistossa, on monia maita ja valtavia kielialueita, joissa suomen kielen taitajia ei yksinkertaisesti ole. Ja vaikka kielitaitoisia olisi, he eivät useinkaan hakeudu ensimmäisenä vaihtoehtonaan kirjallisuuden kääntäjän uralle. Vain harva kääntäjä pystyy elämään pelkätään kirjallisuuden kääntämisestä ansaitsemillaan palkkioilla. Kääntäjän tulonmuodostus on useimmiten melkoinen silppu-

säkki, mikä puolestaan saattaa vähentää kääntäjän ammattiin hakeutumista.

Lisäksi suomen kielen opetuksen ja uusien kääntäjien kasvatamisen tulevaisuutta varjostavat synkät pilvet, kun suomen kielen opetusta maailmalla jatkuvasti vähennetään. Voidaan puhua jopa opetuksen alasajosta.

Esimerkkejä ei tarvitse hakea sen kauempaa kuin naapurimaista: Pohjoismaissa tilanne on jo hyvin haastava, kun opetus on lopetettu sekä Kööpenhaminassa että Oslossa. Vaakalaudalla on myös Tallinnan yliopiston suomen kielen opetus. Samoin Hollannissa Groningenin yliopistossa opetus lopetettiin 2010-luvun alussa. Ulkomaisten yliopistojen koulutusohjelmien toteuttaminen riippuu monista tekijöistä, joihin on Suomesta käsin lähes mahdoton vaikuttaa. Mutta kirvestä ei silti kannata heittää kaivoon.

FILII seuraa kirjallisuutemme kansainvälistymisen liikkeitä keskustelemalla kirjallisuusagenttien ja kustantajien kanssa. On tärkeää tietää, missä päin maailmaa suomalainen kirjallisuus kiinnostaa ja mihin maihin käännösoikeuksia myyvät agentit kiikaroivat. FILIillä on oltava tuntosarvet ojossa, sillä päteviä, ammattitaitoisia kääntäjiä ei loihdita taikasauvaa heilauttamalla.

Joskus kääntäjäpulaa kierretään niin, että kirja käännetään välikielestä, useimmiten englannista, ranskasta tai saksasta. Välikielikäännöksissä on omat ongelmansa: mitä alkuperäisestä tekstistä jää välittymättä? – Käännös on aina käännös – jonkun muun kuin kirjailijan itsensä kirjoittama teos. Toinen huolestuttava seikka välikielestä käännettäessä ovat tekijänoikeudet. Jos jokin kirja käännetään esimerkiksi englanninkielisestä laitoksesta, myös englannintajan tekijänoikeudet omaan käännökseensä tulisi huomioida.

Kääntäjäpulaan on kokeiltu monenlaisia konsteja. Edellisissä luvuissa on esitelty FILII:n isoimpia, säännöllisesti toteutettavia koulutusohjelmia. Seuraavaksi esitellään tarpeen mukaan syntyneitä erillisiä koulutuksia.

Voimien yhdistäminen kannattaa. FILII ideoi ja toteuttaa koulutuksia monien eri tahojen kanssa, esimerkiksi tekemällä yhteistyötä Suomen kulttuuri- ja tiedeinstituuttien kanssa. Tutustutaanpa nyt tarkemmin, millaisia reseptejä on kokeiltu uusien kääntäjien leipomiseksi!

Yhteistyö ulkomaisten yliopistojen kanssa

Sen lisäksi että FILI saa yliopistoista harjoittelijoita ja osallistujia aloittelevien kääntäjien kursseille, koulutuksia järjestetään myös yhteistyössä ulkomaisten yliopistojen kanssa. Keväällä 2018 järjestettiin Indianan yliopistossa yhteinen käännöstyöpaja monista pohjoisamerikkalaisista yliopistoista osallistuneille suomen kielen opiskelijoille. Niin ikään keväällä 2018 Pekingin kansainvälisessä yliopistossa pidettiin käännöskurssi aloitteleville kiinantajille. Italiassa puolestaan kolme yliopistoa – Bologna, Firenze ja Napoli – löivät hynttyyt yhteen syksyllä 2019, jolloin Firenzen yliopistossa pidettiin käännöskurssi.

Vaikka kaikista koulutuksiin osallistuneista ei olekaan tullut kirjallisuuden kääntäjiä, satsaukset ovat silti perusteltuja. Kaikista edellä mainituista kolmesta yhteistyöhankkeesta on saatu osallistujia FILIN muihin koulutuksiin, ja yhteydenpito monien kanssa jatkuu muutenkin: vaihdetaan kuulumisia ja puhutaan opintojen etenemisestä ja koulutusuran jatkosuunnitelmista.

Koulutuksia muiden tahojen kanssa

Vuonna 2018 FILIN koulutuksiin osallistui ennätysmäärä kääntäjiä. Edellä mainittujen yliopistohankkeiden lisäksi toteutettiin aloittelevien puolantajien koulutus yhteistyössä Puolan kääntäjäliiton kanssa. Turkiksi kääntäviä puolestaan koulutettiin ensin Helsingissä, sitten Istanbulissa, jonne järjestettiin opintomatka. Matkan ohjelmaan sisältyi runsaasti kustantamovierailuja, joiden ohjelman suunnitteli paikallinen kirjallisuusagentuuri.

Lisäksi FILI on järjestänyt koulutuksia muun muassa Suomen kääntäjien ja tulkkien liiton kanssa. Näistä esimerkkeinä mainitakoon suomi–tanska–suomi-koulutus, jonka ensimmäinen osa pidettiin Helsingissä ja jatko-osa Kööpenhaminassa.

Tilanne kuitenkin joillakin kielialueilla on onneton, varsinkin silloin kun mahdollisuuksia suomen kielen opiskeluun ei ole. Ruotsin kielen opiskelu on asia erikseen, ja suomenruotsalaisen kirjallisuuden kääntäjistä ja kääntämisestä kerrotaan myöhemmin.

Koulutusta myös kirjallisuudenlajeittain

Tarpeen mukaan työpajoja ja seminaareja järjestetään myös kirjallisuudenlajeittain. Kirjallisuuden lajien kääntämisen erityispiirteitä käsiteltiin jo aiemmin luvussa Mitä kirjallisuuden kääntäjän pitää osata sivuilla 61–102.

Kirjallisuuslajikohtaisia koulutuksia järjestetään tarpeen mukaan, muutaman vuoden väliajoin kutakin. Viimeisin lasten- ja nuortenkirjallisuuden kääntäjien työpaja pidettiin syksyllä 2018. Osallistujia oli neljätoista, joista monet ovat jo saaneet solmituksi käännössopimuksia, tai ainakin päässeet kirjoittamaan lukijalausuntoja tai tekemään näytekäännöksiä.

Tietokirjallisuuden vientiponnistelujen tukemiseksi FILI on osaltaan panostanut kouluttamalla tietokirjallisuuden kääntämiseen erikoistuneita kääntäjiä. Koulutettavien joukossa on ollut mukana myös niin sanottuja genrenvaihtajia, joilla on jo kokemusta kaunokirjallisuuden tai lasten- ja nuortenkirjallisuuden kääntämisestä, mutta jotka haluavat laajentaa repertuaariaan myös tietokirjallisuuden kääntämiseen.

Runouden kääntämisen kouluttamista toivotaan kääntäjiltä saaduissa koulutuspalautteissa jatkuvasti. Runouden kääntäminen kuuluu monen niin sanotun yleisseminaarin ohjelmaan, mutta toistuvien, kääntäjiltä saatujen palautteiden vuoksi on yhä uudelleen noussut esiin tarve järjestää myös pelkästään runouteen keskittyvä koulutus. Itse asiassa tämä koulutus koostuu kolmesta eri osiosta: luova kirjoittaminen, suomalaisen runouden historia sekä varsinaiset käännöstyöpajat, joissa osallistujat ruotivat ennakoitavina tekemiään käännöksiä.

Sarjakuvan kääntäminen on sekin toivottu koulutusaihe. Suomalainen laaja ja monipuolinen sarjakuvakenttä näyttää kiinnostavan myös ulkomailla.

Suomenruotsalaisen kirjallisuuden kääntämisestä

Myös suomenruotsalaisen kirjallisuuden kääntäjille on omia koulutuksiaan. Aiempänä on kerrottu suomen kielen opiskelusta ulkomaisissa yliopistoissa, joiden opiskelijoiden joukosta versoaa uusia kirjallisuuden kääntäjiä. Ruotsin kieltä voi opiskella yli 200

yliopistossa ympäri maailman. Hyvä näin, sillä ruotsia opiskelevista ja opiskelleista hyötyy myös suomenruotsalainen kirjallisuus.

FILIN tapaa ruotsista kääntäviä esimerkiksi Göteborgin kirjamesseilla, joiden yhteydessä Kulturrådet (Swedish Literature Exchange) järjestää kääntäjäfellowship-ohjelman. Muillakin ulkomaisilla kirjamesseilla, kuten Lontoossa ja Frankfurtissa tavataan suomenruotsista kääntäviä.

Yhtä lailla suomenruotsista kääntävät voivat hakeutua FILIN koulutuksiin, esimerkiksi kääntäjien fellowship-ohjelmaan, käännöstyöpajoihin, seminaareihin ja webinaareihin. Myös kääntäjä-residenssimme on avoinna suomenruotsalaisen kirjallisuuden kääntäjille.

Saamen kielillä kirjoitetun kirjallisuuden kääntämisestä

FILIN käännöstukia, joita käsiteltiin laajemmin sivulla 161, voidaan kohdistaa Suomessa julkaistujen suomeksi, suomenruotsiksi tai saameksi kirjoitettujen kirjojen käännöksiin. Suomessa julkaistaan saamenkielistä kirjallisuutta muutamia nimikkeitä vuosittain. FILIN ylläpitämässä Käännöstietokannassa on runsaat 20 käännöstä. Käännöksiä on tehty myös ulkomaisissa yliopistoissa järjestetyissä työpajoissa, ja näitä opiskelijoiden käännöksiä on julkaistu esimerkiksi Saksassa ja Tšekissä.

Kääntäjät ovat osoittaneet kiinnostustaan myös saamen kielillä kirjoitettua kirjallisuutta kohtaan. Monien nykyromaanien tapahtumapaikat sijoittuvat Pohjois-Suomeen, Lappiin, ja ne sisältävät jonkin verran saameksi kirjoitettua dialogia.

Saamea voi Suomessa opiskella Helsingin ja Oulun yliopistossa, ulkomaisissa yliopistoissa hieman enemmän. On huomattavaa, että saamen kielet eivät tunne valtakunnanrajoja, vaan saamelaisalue ulottuu Norjasta Ruotsin ja Suomen kautta Venäjälle. Toisaalta saameksi kirjoitetusta kirjallisuudesta ei tiedetä kovin laajasti. FILIN suunnitelmiin sisältyy myös saamelaisen kirjallisuuden tunnettuuden lisääminen ja saamen kielistä kääntämisen kouluttaminen.

Erilaisia seminaareja ja webinaareja

Edellä mainittujen vakiintuneiden seminaarien ja koulutusten lisäksi FILI järjestää monia muitakin koulutuksia. Esimerkiksi kääntäjä-residenssin aikaan on järjestetty yhdessä seminaareja niin kääntäjäliittojen kuin muiden toimijoiden kanssa, heidän joukossaan muun muassa NEAT-verkosto (Nordic Editors and Translators).

Kun maailma pysähtyi keväällä 2020, lyhyen räpiköinnin jälkeen kävi selväksi, miten valtavia mahdollisuuksia kehittyneet videokonferenssimahdollisuudet suovatkaan. Kääntäjätapaamisia järjestettiin vuosina 2020–2021 jopa aiempaa enemmän.

FILI järjestää kevyempirakenteisia kääntäjätapaamisia Zoom-kahvila-muodossa, jossa kääntäjät tapaavat toisiaan, keskustelevat kirjoista ja vaihtavat kuulumisia. Vähän järeämpiäkin tilaisuuksia on järjestetty, kuten webinaari kirosanojen kääntämisestä. Myös tämänkaltaisten tilaisuuksien järjestäminen on osoittautunut hyödylliseksi ja verrattain helpoksi.

Vuosien myötä eri koulutusten palautekyselyissä on kääntäjiltä saatu ehdotuksia ja toiveita monenlaisten koulutusten aiheiksi. Välillä tuntuu, että teemoista on jopa runsaudenpula. Kestotoiveita ovat olleet juuri voima- ja kirosanojen kääntäminen eri kulttuurisiin sekä murteiden kääntäminen. Myös saamenkielisen kirjallisuuden käsittelemistä on toivottu. FILI kuuntelee jatkuvasti toiveita ja muokkaa koulutustarjontaansa.

Näyttää siltä, että vuosien 2020 ja 2021 poikkeusolot ovat tehneet webinaareista jatkossakin varteenotettavan vaihtoehdon, sillä niiden järjestäminen on kustannustehokasta ja ne ovat nopeasti toteutettavissa.

Käännöstyöpajan suunnittelu ja sisältö

Käännöstyöpajoihin on joko avoin haku tai osallistujat kutsutaan mukaan. Työpajoja järjestetään monella eri tavalla. Esimerkiksi tietyn kirjallisuuden lajin, kuten lastenkirjallisuuden tai tietokirjallisuuden työpajoihin osallistuu monelle eri kielelle kääntäviä kääntäjiä. On järjestetty myös yhdelle kohdekielelle kääntävien työpajoja. Tällöin suurena etuna on vertaistuki. Vaikka kääntäjät toisaalta kilpailevat työtilaisuuksista keskenään, ovat samalle

kohdekielelle kääntävien työpajat olleet antoisia: kollegalta voi aina oppia uutta.

Työpajat räätälöidään osallistujien tarpeiden mukaan. Kouluttajina ovat ammattikäntäjät, joiden kokemusta hyödynnetään. Muutamassa työpajassa on kouluttajana toiminut kyseisestä kielestä suomentaja; näin yksinkertaisesti siitä syystä, että kokeneita kääntäjiä kielelle on liian vähän tai heillä ei ole kouluttamiskokemusta. Erilaisia variaatioita on kokeiltu, ja saadut kokemukset ja tulokset ovat olleet erinomaisia.

Yleensä käännöstyöpajojen rakenne sisältää ennakkotehtäviä ja niiden ruotimista joko ryhmässä tai pareittain. Oman mausteensa työpajaan tuo kirjailija, jonka kanssa osallistujat voivat keskustella kirjailijan työstä ja omista käännösratkaisuistaan. Kirjailijavieraat ovatkin osallistujien keskuudessa suosittuja. Ennakkotehtävien lisäksi työpajat sisältävät myös pieniä niin sanottuja ad-hoc-käännöstehtäviä.

FILIN resurssit ja muu kääntäjätoiminta

FILIN pitää yhteyttä kääntäjiin lähettämällä uutiskirjeen lisäksi erillisen kääntäjäkirjeen 3–4 kertaa vuodessa. Kääntäjäkirjeessä kerrotaan tulevista koulutuksista ja nostetaan esille myös kääntäjien saamia palkintoja ja muita tunnustuksia.

FILIN kotisivulla on oma osio kääntäjiä varten. Siellä kerrotaan työharjoittelumahdollisuuksista, koulutuksista sekä viitataan myös FILIN käännöstietokantaan: Mitä suomalaisia kirjoja on jo käännetty eri kielille? Kuka maassani on julkaissut suomalaista kirjallisuutta ja kuka sitä on kääntänyt? (Käännöstietokannasta lisää sivuilla [12](#) ja [119](#).) Toinen suositeltava sivusto on Books from Finland. Vuosina 1967–2015 julkaistun englanninkielisen kirjallisuuslehden laaja arkisto on vapaasti luettavissa osoitteessa www.booksfromfinland.fi.

Kääntöpiiri – Kääntäjien virtuaalinen keskustelualusta

Kääntöpiiri on FILIN ylläpitämä Suomen kirjallisuuden ulkomaisen kääntäjien kohtauspaikka. Se on avoin niin aloitteleville kuin kokeneille kääntäjille, jotka kääntävät suomalaista, suomenruot-

salaista tai saamelaista kirjallisuutta muille kielille. Kääntöpiirissä on kaksi eri osiota. Päästäkseen jäseneksi kääntäjän on luotava Kääntöpiiriin (www.kaantopiiri.fi) oma profiili, joka sisältää henkilö- ja yhteystiedot, koulutustiedot, kielitaidon sekä julkaisu-uettelon.

Kääntöpiirin julkinen osio toimii tietokantana silloin, kun esimerkiksi ulkomainen kustantaja etsii kääntäjää tai lukijalausunnon kirjoittajaa. Tällöin kustantaja voi selailta kääntäjien ylläpitämiä ansioluetteloita ja ottaa suoraan yhteyttä kääntäjiin, jotka tuntuvat sopivan kuhunkin projektiin parhaiten.

KÄÄNTÖPIIRIN KAKSI PUOLTA: JULKINEN JA SULJETTU

[HTTPS://KAANTOPIIRI.FI/EN](https://kaantopiiri.fi/en)

Kääntöpiirin julkiselta eli kaikille avoimelta puolelta omille käännöskirjoilleen kääntäjiä etsivät yleensä ulkomaiset kustantajat. Kun kääntäjä luo profiilinsa Kääntöpiiriin, hän tallentaa sinne seuraavia asioita:

- I. Henkilötiedot: nimi, sähköpostiosoite, asuinmaa
- II. Kielitaito: äidinkieli, lähdekieli (suomi, suomenruotsi, saame), muiden kielten taito
- III. Koulutustiedot
- IV. Minkä kirjallisuuden lajin kääntämisestä on kiinnostunut
- V. Julkaistujen käännösten luettelo
- VI. Tieto siitä, onko valmis kirjoittamaan lukijalausuntoja
- VII. Kääntöpiiriprofiiliin voi myös tallentaa esim. omia näytekäännöksiään. On huomattava, että kääntäjä vakuuttaa saaneensa luvan käännösoikeuden haltijalta näytekäännöksen julkaisemiseen omassa profiilissaan.

Kääntöpiirin suljetulle puolelle pääsevät vain Kääntöpiiriin kirjautuneet kääntäjät. Siellä he voivat keskustella kääntämiseen liittyvistä haasteista ja jakaa kokemuksia. Lisää FILIN tarjoamista palveluista kääntäjille sivuilla [126–154](#).

MERJA AHO

Toinen osio toimii kääntäjien keskustelufoorumina. Kun esimerkiksi useampi kääntäjä kääntää samaa teosta, he voivat keskustella tekemistään käännostratkaisuista, tai vaikka jakaa kirjailijalta saamiensa vastauksia kirjan sisältöä koskeviin kysymyksiin. Tällöin jokaisen kääntäjän ei tarvitse erikseen vaivata kirjailijaa vaan ajatusten vaihto tapahtuu Kääntöpiirissä.

Käännostratkaisuja sisältävien keskusteluryhmien lisäksi kääntäjät voivat jakaa tietoa alan tapahtumista ja koulutuksista. Yksi tärkeä ryhmä on myös Lukupiiri. Siellä vaihdetaan lukukokemuksia ja tiedotetaan Lukupiiri-tapaamisista.

Kääntäjien lukupiiri

Helsingissä ja muualla pääkaupunkiseudulla asuvat kääntäjät koontuvat noin kerran kuukaudessa lukupiiriin FILIN toimistolle. Lukupiirissä keskustellaan ennalta sovitusta kirjasta ja vaihdetaan kuulumisia. Pandemian aikana Lukupiiri on kokoontunut verkossa. Tämä on mahdollistanut myös ulkomailla asuvien kääntäjien osallistumisen. Kun pandemiakausi päättyy, Lukupiiri kokoontuu jatkossa hybridimallilla: osa osallistujista on paikan päällä FILIN toimitiloissa, osa tulee mukaan ruudun kautta.

Lukupiiriin pääsee lähettämällä sähköpostiviestin FILiin, jossa kääntäjä lisätään lukupiirin sähköpostilistalle. Tapaamisista tiedottaminen hoidetaan sähköpostitse. Kääntöpiirissä on myös oma lukupiiriryhmä, jossa käsiteltävistä kirjoista voi jatkaa keskustelua.

Kirjamessutapaamiset

Vaikka verkkotapahtumat ovat hieno lisä monipuoliseen koulutus-
tarjontaamme, ne eivät koskaan täysin korvaa fyysisiä tapahtumia ja tapaamisia. Aiemmin kerrottiin Helsingin kirjamessujen yhteydessä järjestettävästä kääntäjien fellowship-ohjelmasta. Loka-
kuinen Helsinki onkin kääntäjien kaupunki! On ihanaa tavata runsas määrä kääntäjiä ja luoda kääntäjille mahdollisuus tavata toisiaan.

FILI tapaa kääntäjiä Helsingin lisäksi myös muilla kirjamessuilla. Esimerkiksi Lontoossa on järjestetty kääntäjien aamiais-
tilaisuuksia Suomen suurlähetystössä. Frankfurtissa puolestaan

tavataan saksaksi kääntäviä joko messuosastolla tai heitä varten järjestetyissä seminaareissa. Göteborgin kirjamesseujen kohde-ryhmänä on ruotsista kääntävät kääntäjät, joista jotkut ovat kääntäneet myös suomenruotsalaista kirjallisuutta, mutta joillekin suomenruotsalainen kirjallisuus on uutta.

Valtion ulkomainen kääntäjäpalkinto

Yksi vuoden kohokohta FILIN toiminnassa on olla mukana järjestämässä valtion ulkomaisen kääntäjäpalkinnon tilaisuutta yhdessä opetus- ja kulttuuriministeriön kanssa.

FILIN neuvottelukunta tekee opetus- ja kulttuuriministeriölle vuosittain esityksen valtion ulkomaisen kääntäjäpalkinnon saajasta. Palkinto on jaettu vuodesta 1975 ja se on suuruudeltaan 15 000 euroa. Täältä pääsee kurkistamaan, ketkä palkinnon ovat aiempina vuosina saaneet:

<https://fli.fi/kaantajille/valtion-ulkomainen-kaantajapalkinto/>

MERJA AHO

Kirjallisuusvienti

Mistä oikeastaan puhutaan kun puhutaan kirjallisuusviennistä?

Kirjallisuusviennillä tarkoitetaan kirjallisuuden käännosoikeuksien myyntiä. Myyjiä ovat tavallisimmin kirjallisuusagentit, jotka edustavat kirjailijoita ja heidän kirjojensa käännosoikeuksia. Monissa kustantamoissakin on agentin tavoin toimivia *foreign rights*-vastaavia. Selkeyden vuoksi jatkossa kaikkia käännosoikeuksien myyjiä kutsutaan kirjallisuusagenteiksi tai lyhyemmin agenteiksi.

Mutta mitä varsinaisesti myydään, mitä nuo käännosoikeudet ovat? Kun puhutaan käännosoikeuksista, pitää huovata lähtöpisteeseen. Kirjallisen teoksen luoneella henkilöllä eli kirjailijalla on yksinoikeus luomaansa teokseen. Hän päättää, kuka teoksen saa julkaista, levittää, esittää tai muunnella, ja samalla hän voi saada korvausta teoksen käytöstä. Käännosoikeuksien myynnissä on siis kyse siitä, että kirjailija on siirtänyt sopimuksella käänno-oikeuksia koskevan tekijänoikeutensa niitä myyvälle agentille. Sopimus suojaa luovaa työtä tehnyttä kirjailijaa ja sen avulla luovasta työstä on mahdollista saada tuloja.

Käännooikeuksien ostajia ovat ulkomaalaiset kustantajat. Kun kaupat on tehty, kustantaja etsii kirjalle kääntäjän, julkaisee käännetyt kirjan ja vastaa sen laadusta, myynnistä ja markkinoinnista.

Kirjan/käännooikeuden lisäksi tarvitaan myyjä ja ostaja sekä kääntäjä. Kääntäjän asemaa tässä kuviossa avataan tekstissä myöhemmin. On tärkeää pitää mielessä, että tässä yhteydessä puhutaan sopimuksista vain asiakirjoina. Tekstissä ei puhuta rahasta eikä rahasummista, siis oikeuksienmyyntituloista, kääntäjänpalkkioiden suuruudesta tms.

Kirjallisuusviennissä on kyse käännooikeuksien, toisin sanoen immateriaalisten tuotteiden, myymisestä. Väistämättä kirjallisuusviennin parissa työskentelevien kesken on syntynyt oma jargoninsa tai slanginsa, joten siinä mielessä ala ei poikkea muista.

Tässä pari kovin yleisesti käytettyä ilmaisua, jotka saattavat harhauttaa kuulijansa tai lukijansa. Vaikka puhutaan kirjallisuusviennistä, siis edellä mainittujen käännösoikeuksien myynnistä, saatetaan puhua »kirjojen viennistä» tai »kirjojen myynnistä» ulkomaille. Siis mistä? Ollaanko nyt konkreettisesti Helsingin Vuosaaren satamassa lastaamassa merikontteja rahtilaivaan ja saattamassa kirjalasteja matkaan kohti koko maailman kirjamarkkinoita ja ulkomaalaisia lukijoita? Ei!

Seuraavaksi kuvataan kirjallisuusvientä aikajanalla: mitä tapahtuu, missä ja miten?

Kaikki alkaa siitä, että on kirjailija ja hänen kirjoittamansa teos, jonka suomalainen kustantaja julkaisee. Kirjailijan ja kustantajan välisessä kustannussopimuksessa sovitaan myös käännösoikeuksista: jäävätkö ne kirjailijalle vai siirretäänkö ne esimerkiksi määräaikaisesti kustantajalle. Tai voidaanko ne siirtää agentille? Osaapuolten on sovittava kaikesta etukäteen.

Oletetaan, että käännösoikeudet on siirretty agentille, joka siten saa valtuudet alkaa myydä niitä. Agentilla on laajat verkostot ja satoja kustantajakontakteja ympäri maailman. Niiden joukosta agentti noukkii sellaisia, joiden arvelee olevan kiinnostuneita puheena olevasta kirjasta. Myyntityönsä avuksi agentti kokoaa paketin, joka sisältää kirjan ja kirjailijan esittelyn, tiivistelmän kirjasta (synopsis) sekä käännösnäytteen. Materiaalipaketti kootaan useimmiten englanniksi, koska se on alan lingua franca. Yhteydenpitoa käännösoikeuksia ostaviin kustantajiin hoidetaan niin sähköpostitse kuin tapaamisissa kansainvälisillä kirjamessuilla.

Jos kustantaja materiaalipakettiin tutustuttuaan epäröi päätöksenteossa, hän usein pyytää kirjasta lukijalausunnon (*reader's report*). Lausunto antaa kustantajalle tietoja, joiden pohjalta hän voi päättää, ostaako kirjan käännösoikeudet vai ei.

MITÄ LUKIJALOUSUNTO SISÄLTÄÄ?

Lausunnon täytyy olla perusteellinen mutta ei liian pitkä; enintään 2–4 sivua.

Lausunnossa on aivan ensimmäisenä lausunnon tekijän nimi ja lausunnon päivämäärä. Seuraavaksi kyseisen teoksen tekijä,

teoksen nimi, kieli, teoksen genre, alkuperäinen kustantaja, oikeuksien omistaja / edustaja (jos ei ole sama kuin kustantaja, eli tavallisesti agenttuuri) ja teoksen sivumäärä.

Sitten kerrotaan, millainen kyseinen kirja on ja miten kirja on kirjoitettu: mistä näkökulmasta, millä tavalla, millä tyylillä ja kielellä. Tämän lisäksi on myös kerrottava kirjan juonesta ja henkilöhahmoista. Tarkoituksena on antaa kuva teoksesta kokonaisuutena, mutta esimerkein kuvata myös joitakin yksityiskohtia.

Lausunnon antaja voi kertoa oman mielipiteensä, mutta se ei välttämättä ole pääasia. Tärkeintä on, sopiiko teos lausunnon tilan neelle kustantamolle.

Lausunnon antaja tekee työnsä kustantajalle, josta tämä maksaa palkkion. Ostopäätöksessä ratkaisevat kustantajan kriteerit.

Lausunnon kirjoittaja voi olla kääntäjä, tai joku muu, joka osaa sekä lähde- että kohdekieltä.

Kun neuvottelujen jälkeen kaupat on tehty, kustantaja etsii kirjalle kääntäjän, jonka kanssa laatii käännessopimuksen. Kääntäjä kääntää kirjan ja kustantaja vastaa käännöksen laadusta (ks. kustannustoimittaminen sivuilla 105–106 ja 110–111), julkaisemisesta, myynnistä ja markkinoinnista.

KÄÄNTÄJÄN ROOLISTA MYYNNISSÄ

Kääntäjän aktiivisuutta ei voi koskaan korostaa liikaa. Käännessopimukset ja käännöstyöt eivät kilahda sähköpostilaatikkoon itsestään vaan niiden eteen on tehtävä työtä. Aktiivinen yhteydenpito oman maan kustantajiin ja Suomen kirjallisuuden käännessoikeuksia myyviin agentteihin kannattaa. Aktiivisuus on kuitenkin suhteellinen käsite. Kääntäjällä pitää olla myös pelisilmää ja tilannetajua; riesaksi asti ei saa heittäytyä. Avoimuus, rehellisyys (ei liian vaatimaton, ei liian pröystäilevä), luottamusta herättävä, rehti ja reilu. Muutamia ammattimaisesti toimivan kääntäjän perusluonnehdintoja siis.

Kun kääntäjä saa käännöstyön, hänen tehtävänsä on kääntää. Ja kääntää mahdollisimman hyvin, jotta lopputulos olisi sekin mahdollisimman hyvä. Kääntämisestä sekä kääntäjän ja kustantajan välistä yhteistyötä on käsitelty aiemmin tässä kirjassa.

KÄÄNTÄJÄN JA AGENTIN VÄLINEN YHTEISTYÖ

Sen lisäksi, että agentti tietää ja tuntee kääntäjiä, hän myös tarvitsee heitä moniin eri tehtäviin. Aiemmin kerrottiin tiivistetysti agentin työstä, laajoista verkostoista, sähköpostikirjeenvaihdosta, kirjamessutapaamisista. Kuulostaa simppeleiltä ja kiehtovaltakin, mutta onnistuneiden käännosoikeuskauppojen solmimiseksi agentti on käyttänyt runsaasti työaikaa. On kartoitettu mahdollisia kustantajia ja perehdytty kustantamoprofileihin, koetettu ottaa yhteyttä ja lopultakin saatu joku kiinnostunut langan päähän.

Agentin on kyettävä erottautumaan joukosta; Suomen kirjallisuus saalistaa samoilla apajilla satojen kirjallisuuksien joukossa. Messutapaamiseen ei voi mennä vain tyyliin: »Heippa! Mulla olis tällanen kirja. Kiinnostaisko ostaa?»

Agentti tekee edustamistaan kirjoista esittelypaketin. Näiden materiaalien kääntäminen tuo työtilaisuuksia englanniksi kääntäville. Jos kustantaja materiaalipaketin ja agentin kanssa käytyjen keskustelujen perusteella kiinnostuu kirjasta, hän tilaa lukijalausunnon. Lausunnon kirjoittajat ovat hekin monesti kääntäjiä, joten tässä taas yksi linkki kääntäjän ja vientiprosessin välillä.

KÄÄNTÄJÄ AGENTTINA

Joissakin maissa tai joillakin kielialueilla kirjallisuuden kääntäjä tuntee hyvin, ellei jopa parhaiten, oman maansa kustantamokentän ja käännoiskirjojen julkaisemiseen liittyvät käytänteet. Monesti kääntäjä toimii oman maansa kustantajien neuvonantajana. Toisaalta kääntäjä toimii ikään kuin agenttina, vaikka hänellä ei olekaan valmiuksia myydä käännosoikeuksia. Pikemminkin voidaan sanoa, että kääntäjä toimii välittäjänä kirjallisuusagentin ja kustantajan välillä. Kääntäjän toiminta on hyödyksi kaikille osapuolille, ajatuksena on puhaltaa yhteen hiileen ja saada Suomen kirjallisuutta ulkomaisten lukijoiden ulottuville.

FILI kirjallisuusviennin karusellissa

FILI on vuosi vuodelta vahvistanut asemaansa kirjallisuusviennin eri toimijoiden tukijana. Suomen kirjallisuuden oikeuksienmyyjä FILI voi tukea myöntämällä näytekäännöstukea. Myös ulkomalaiset kustantajat voivat hakea näytekäännöstukea sekä tukea lukijalausuntoihin. Suurin FILIN tuki on ulkomaisille kustantajille suunnattu käännöstuki, ja sen lisäksi ne voivat hakea tukea lasten kuvakirjojen ja sarjakuvien painattamiseen. Kun käännöskirja on julkaistu ja kustantaja tai vaikkapa kirjallisuusfestivaali haluaa kutsua kirjailijan markkinointimatkalle, FIListä voi hakea niin sanottua promotiotukea.

Lyhyesti sanottuna FILI pyrkii edistämään kirjallisuuden matkaa ulkomaille monien eri tukien avulla: näytekäännöstuki, lausuntotuki, käännös- ja painatustuki, promotiotuki.

FILIN tukipaletti on laaja ja se on tavoittanut hyvin ulkomalaisia kustantajia. Rahallisen tuen lisäksi FILI tapaa ulkomalaisia kustantajia ammattilaiskirjamessuilla ja sen lisäksi kustantajia kutsutaan Suomeen Editors' Week -vierailuille tapaamaan suomalaisia kustantajia ja kirjallisuusagentteja sekä kirjailijoita. FILI ylläpitää kääntäjien virtuaalista tietokantaa Kääntöpiiriä, johon kääntäjät luovat oman profiilinsa julkaisu-uuteloineen. Kääntöpiiristä ulkomaalainen kustantaja voi etsiä kullekin käännöshankkeelle sopivinta kääntäjää.

FILI teettää myös vuosittain selvityksen kirjallisuusviennin arvosta. Selvityksessä seurataan käännösoikeuksien myynnistä ja rojalteista kotimaahan tulleita tuloja.

FILI julkaisee kotisivullaan kirjallisuusviennin tilastoja, listaa myydyistä käännösoikeuksista ja kausiesitteitä tuoreista kirjoista. FILI pitää yllä Suomen kirjallisuuden käännökset -tietokantaa.

FILIN uutiskirje lähetetään sen tilanneille muutaman kerran vuodessa. Aktiivista viestintää pidetään yllä kotisivulla sekä sosiaalisen median eri kanavilla: Facebookissa, Instagramissa ja Twitterissä.

FILIN julkaisema Vientipolku (www.vientipolku.fi) johdattaa kirjallisuusviennin pariin, esittelee viennin mekanismeja ja tarjoaa neuvoja käännösoikeuksien myyntiin.

MISTÄ SAA TIETOA KIRJOISTA?

Seuraavaksi on muutamia vinkkejä siihen, miten pysyä parhaiten kärryllä Suomessa julkaistuista kirjoista. Ennen muuta kannattaa seurata kustantamojen ja kirjallisuusagenttien kotisivuja ja tilata niiden uutiskirjeet. Samoin FILIN uutiskirje ja FILIN julkaisemat kausiesitteet antavat tietoa kirjoista, jotka saattavat kiinnostaa myös ulkomaisia kustantajia. Lehdissä julkaistut kirja-arvostelut ja kausiesittelyt, ja yhä enenevässä määrin kirjabloggareiden tekstit ovat myös varteenotettavia tiedonlähteitä.

Kirjallisuusviennissä monesti meriiteiksi nousevat kirjallisuus-palkintoehdokkuudet ja palkinnon saaneet kirjat. Suurimpien kirjallisuuspalkintojen – Finlandia-palkinto ja Runeberg-palkinto – lisäksi Suomessa jaetaan useita kymmeniä muitakin palkintoja, joiden merkitystä ei sovi väheksyä.

MITEN VOI SAADA KÄÄNNÖSPROJEKTIN?

Kun kääntäjä bongaa kirjan, joka saattaisi kiinnostaa oman maan kustantamoa, pitää ensiksi selvittää kirjan käännösoikeuksien haltija. Jos kirjaa edustaa kirjallisuusagentti, ota yhteyttä häneen. Jos kirja ei ole minkään agenttuurin listalla, ota yhteyttä alkuperäisen kirjan julkaiseseeseen kustantajaan.

Oletetaan, että kyseistä kirjaa edustaa agentti. Jos yhteys agenttiin on uusi, esittele itsesi, ja muista ammattimainen ote, jota vahvistat käyntikortilla, ajantasaisella cv:llä / Kääntöpiiri-profililla ja mahdollisesti myös portfolioilla.

Yhteydenotto on tärkeää ensiksikin siksi, että agentti osaa kertoa, onko puheena olevan kirjan osalta jotain jo käynnissä. Toisin sanoen, onko kirjasta käyty keskusteluja maasi kustantajien kanssa; saattaahan olla että käännössopimusneuvottelut ovat jo meneillään.

Ja toiseksi: agentilla on laaja kontaktiverkosto. Hän tuntee kustantajia, ei vain kustantamotasolla vaan myös käännösoikeuksia ostavia henkilöitä. Monien kustantamojen kotisivulla on yhteystietona vain yleinen sähköpostiosoite, esimerkiksi info@publisher.com, ei työntekijöiden henkilökohtaisia sähköpostiosoitteita. Yleiseen sähköpostiosoitteeseen lähetettyyn viestiin tuskin koskaan saa vastausta. Senkin vuoksi yhteistyö agentin kanssa on tärkeää.

Asiaa voi tarkastella myös toisin päin: myös agentti ilahtuu kääntäjän yhteydenotosta. Vaikka hänellä on laaja kontaktiverkosto, juuri sinulla mielessäsi oleva kustantamo saattaa olla hänelle uusi.

Agentteihin kannattaa olla yhteydessä muutenkin, vaikka tietyä kirjaa ei juuri parhaillaan olisi mielessä. Kuulumisten vaihto kohtuullisin väliajoin on paikallaan.

LUKUVINKKEJÄ

- JUVA, KERSTI Löytöretki suomeen (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2019)
- KIRJALLISUUDEN VIENTIKESKUS FILI Vientipolku (2020)
www.vientipolku.fi
- QUEANEAU, RAYMOND Exercices de style (1947), suomennos Tyyliharjoituksia (Kirjasampo 1987)
- STRELLMAN, URPU Rajatonta tietoa eli miten viedä suomalaista tietokirjallisuutta ulkomaille (Suomen tietokirjailijat ry 2020;
www.suomentietokirjailijat.fi/media/julkaisut/rajatonta-tietoa-final.pdf)
- SUOMEN KÄÄNTÄJIEN JA TULKKIEN LIITTO Kirjallisuuden kääntäjän selviytymisopas; <https://kirjallisuudenkaantajanselviytymisopas.com>
- USEITA TEKIJÖITÄ Kääntäjämestarin kirja; www.kaantajamestarin.kirja.fi
- VILOKKINEN, NATASHA Suomentajan supermarket (<https://suomentajansupermarket.fi>)
- VILOKKINEN, NATASHA Tiedon tuojat – Opas tietokirjan suomentajalle (Vastapaino 2017)

KIRJOITTAJAT

MERJA AHO työskentelee kääntäjäkoulutusten suunnittelijana ja toteuttajana Kirjallisuuden vientikeskuksessa FILISSä, jossa hän on ollut vuodesta 2007 alkaen. Koulutukseltaan Aho on kulttuuri-tuottaja (YAMK, Master of Arts and Culture) ja aiemmin hän on tehnyt työtä monissa kulttuurialan organisaatioissa ja hankkeissa niin hallinnollisissa kuin tuotannollisissa tehtävissä. Aho on opiskellut viron kieltä, kulttuuria ja kirjallisuutta Helsingin yliopiston avoimessa yliopistossa. Päätoimensa ohella hän suomentaa viron kielestä asiatekstejä ja kaunokirjallisuutta, enimmäkseen runoutta. Runokäännöksiä on julkaistu kokoelmissa, antologioissa ja kirjallisuuslehdissä. Ahon kirjallisiin tuotoksiin voi lisätä myös osallisuuden kahden Viro-aiheisen matkaoppaan (Matkakohteena Haapsalu ja Matkakohteena Saarenmaa, Tallinna-kustannus 2009 ja 2011) kirjoittamiseen.

STEFAN MOSTER on saksalainen kirjailija ja kääntäjä. Hän opiskeli yleistä kirjallisuustiedettä, fennougristiikkaa, skandinavistiikkaa ja filosofiaa Münchenissä ja Helsingissä. Kirjailijana hän on julkaissut romaaneja, esseitä, novelleja, runoja, lastenkirjan ja libreton. Vuodesta 1993 hän on kääntänyt kaikkien genrejen suomalaista kirjallisuutta, yli 120 kirjaa sekä lukuisia tekstejä antologioihin ja lehtiin. Lisäksi hän on kirjoittanut suomalaisesta kirjallisuudesta niin hakuteoksiin ja tieteellisiin julkaisuihin kuin aikakaus- ja sanomalehtiin Saksassa, Itävallassa ja Sveitsissä, mm. Suomi-osuuden saksankieliseen pohjoismaiden kirjallisuuden historiaan. Hän kuuluu myös suomalais-saksalaisen vuosikirjan *Jahrbuch für finnisch-deutsche Literaturbeziehungen* toimituskuntaan. Vuodesta 2002 hän on kouluttanut kääntäjiä. Hän on kehittänyt ja alusta asti vuoteen 2018 johtanut Aloittelevien kääntäjien kurssia, vetänyt käännöstyöpajoja ja toiminut mentorina. Vuonna 2001 Moster sai Suomen valtion ulkomaisen kääntäjäpalkinnon, vuonna 2011 WSOY:n kirjallisuussäätiön palkinnon.

KIITOKSET

Suuret kiitokset kaikille kääntäjille, jotka ovat vuosien mittaan jakaneet kokemuksiaan ja innoittaneet kirjoittamaan tämän kirjan.

Kirjan kirjoittamista ovat tukeneet Suomalaisen Kirjallisuuden Seura / Kirjallisuuden vientikeskus FILI ja Suomen tietokirjailijat ry. Lämpimät kiitokset!

HENKILÖ- JA TEOSHAKEMISTO

A

- Ahava, Selja 26, 59, 65
Akvarelleja Engelin kaupungista 39
Alastalon salissa: kuvaus saaristosta
44, 74, 76
Alma!: romaani 64
Anna Karenina 18, 48, 74
Armonranta: romaani 26
Asioita jotka saavat sydämen lyömään
nopeammin 86
Aus dem Leben eines unglücklichen
Mannes (suomenkielinen alkuteos
Juoksuhaudantie) 74
Aussi noir que ton mensonge (suomen-
kielinen alkuteos Kaiuos) 73

B

- Backman, Elina 37
Bathseba: Daavidin puheluja itsensä
kanssa 57
Baudelaire, Charles 92
Biden, Joe 27
Brecht, Bertolt 16, 92
Burmese Days (suomennettu
Päivät Burmassa) 34

C

- Canal Grande 60
Canth, Minna 18, 77
Cooper, James Fenimore 16

D

- De huisman (suomenkielinen alku-
teos Juoksuhaudantie) 74
Die letzten Meter bis zum Friedhof
(suomenkielinen alkuteos Mies
joka kuoli) 73

E

- Effi Briest: Roman 48
Ei minulta mitään puutu 59, 65
Eliot, T. S. 92
Elämiä 55
Ennen kun mieheni katoaa 26
Enqvist, Kari 86
Everstinna: romaani 32
Exercices de style (suomennettu
Tyyliharjoituksia) 18

F

- Flaubert, Gustave 18
Fontane, Theodor 48

G

- Gorman, Amanda 27

H

- Haahtela, Joel 58, 68
Haavikko, Paavo 90
Halley, Edmond 59
Hamlet 34
Harjunpää ja rakkauden nälkä
73
Harmin paikka 71
Hautala, Turkka 32
Henrik iv 34
Hjemmefronten (suomen-
kielinen alkuteos Juoksu-
haudantie) 74
Holappa, Pentti 26, 90
Holmberg, Niillas 36
Hosseini, Silvia 85
Hotakainen, Kari 32, 67, 74, 98
Hubara, Koko 27, 85
Hukassa on hyvä paikka 98

Hukkila, Kari 85
Hurme, Juha 67
Hyry, Antti 64
Hytti Nro 6: kertomus 50

I

Ibsen, Henrik 16
Inkala, Jouni 57

J

Jalonen, Olli 36, 59, 64
Jalonen, Riitta 64
Jansson, Tove 16, 88
Joensuu, Matti Yrjänä 73, 79
Johansson, J. K. 80
Jokapäiväinen elämämme 64
Joyce, James 34, 74
Juoksuhaudantie 67, 74
Järjettämiä asioita 63

K

Kafka, Franz 34
Kaivos 73
Kaksi kesää, kaksi kirjaa 63
Kalevala 16, 32, 34, 44
Kankimäki, Mia 86
Kansalliskirja 32
Karhu, Emmy 34
Kauppinen, Juha 87
Kerettiläisesset 85
Kettu, Katja 39, 64
Kiinalainen puutarha: romaani 67
Kilpi, Maria 71
Kilpi, Volter 44, 57, 64, 76
Kirstilä, Pentti 79
Kivi, Aleksis 45
Koivukari, Tapio 36, 57, 65,
70
Kokkonen, Terhi 63
Kreisländ: romaani 71
Kreuze in Karelien (suomen-
kielinen alkuteos Tuntematon
sotilas) 74
Krohn, Leena 67
Kuka sinut omistaa 64
Kun kuningas kuolee 37
Kunnas, Kirsi 98

Kunnas, Mauri 100
Kurtto, Marianna 67
Kytömäki, Anni 64, 68
Kättilö: romaani 39, 64

L

L'armoire des robes oubliées
(suomenkielinen alkuteos
Totta) 74
Lander, Leena 73-74
Lehtolainen, Leena 78-79
Lehtonen, Joel 75
Leino, Eino 55-56
Liksom, Rosa 32, 50, 71
Lindgren, Astrid 16
Lindstedt, Laura 34, 58
Linna, Väinö 71, 74
Litmanen, Jari 88
Liukkonen, Miki 58
Löppgravsvägen (suomenkielinen
alkuteos Juoksuhaudantie) 74

M

Manner, Eeva-Liisa 44, 90
Margarita 64, 68
Merenpeitto 64
Merian, Maria Sibylla 59
Meriluoto, Aila 90
Mies joka kuoli 73
Mishima, Yukio 16
Molière 16
Monimuotoisuus: kertomuksia
katoamisista 87
Muistelmat 55
Murakami, Haruki 16

N

Na domáci frontě (suomenkielinen
alkuteos Juoksuhaudantie) 74
Nainen joka rakasti hyönteisiä 59
Naiset joita ajattelen öisin 86
Niemi 67
»Nocturne» (Eino Leino) 55-56
»Nocturne» (Ilpo Tiihonen) 55
Nummi, Markus 67
Nylén, Antti 85
Nälkävuosi 51

O

- O: romaani (tai yleispätevä tutkielma siitä miksi asiat ovat niin kuin ovat) 58
- O'Neill, Eugene 16
- Oksanen, Sofi 36, 64
- Ollikainen, A. M. 81
- Ollikainen, Aki 51
- Ollikainen, Milla 81
- Oneiron: fantasia kuolemanjälkeisistä sekunneista 34, 58
- Orwell, George 34

P

- Paasilinna, Arto 37
- Parvela, Timo 98
- Pelo, Riikka 64
- Prinsessa Hamlet 34
- Proust, Marcel 34
- Puhdistus 64
- Puikkonen, Emma 36
- Pulkkinen, Riikka 74
- Putkinotko 75
- Pyhiesi yhteyteen: romaani 66
- Pölyn ylistys: esseitä 85

Q

- Queneau, Raymond 18

R

- Raamattu 16, 32, 38, 57
- Raittila, Hannu 60, 66
- Rajamaa 63
- Rasa, Risto 23
- Rasi-Koskinen, Marisha 65
- REC 65
- Rekola, Mirkka 44, 46, 89–90, 93
- Remes, Ilkka 79
- Rimminen, Mikko 31, 44, 64, 67
- Romeo ja Julia 50–51
- Ropponen, Markku 31, 79
- Rosenberg, Pinja 130
- Rouva Bovary: romaani 18, 48
- Rue de la Tranchée (suomenkielinen alkuteos Juoksuhaudantie) 74
- Ruskeat Tytöt: tunne-esseitä 27, 85

S

- Saarikoski, Pentti 90
- Saint-Exupéry, Antoine de 16
- Salakari 18, 48
- Seeck, Max 80
- Seitsemän veljestä 45, 74
- Seppälä, Juha 34
- Shakespeare, William 16, 34
- Silfverberg, Anu 85
- Sinervo, Helena 26
- Sinuhe egyptiläinen: viisitoista kirjaa lääkäri Sinuhen elämästä n. 1390–1335 e.Kr. 77
- Sinut on nähty 85
- Sjöwall, Maj 81
- Sofokles 16
- Statovci, Pajtim 61, 64

T

- Taivaalta tippuvat asiat 65
- Taivaanpallo 59, 64
- Tamminen, Petri 54
- Tatu ja Patu -kirjat 101
- Tervo, Jari 65
- The Hill We Climb (suomen-nettu Kukkula jolle kiipeämme: virkaanastujaisruno kansakunnalle) 27
- The Man Who Died (suomenkielinen alkuteos Mies joka kuoli) 73
- The Mine (suomenkielinen alkuteos Kaihos) 73
- Tiihonen, Ilpo 44, 55, 90
- Tiranan sydän 61
- Tolstoi, Leo 18, 74
- Totta 74
- Tranströmer, Tomas 92
- Tristania 67
- Tsvetajeva, Marina 64
- Tuntematon sotilas 71, 74
- Tuomainen, Antti 73
- Turunen, Saara 63
- Tuuri, Antti 64
- Tyyliharjoituksia (ranskankielinen alkuteos Exercices de style) 18

U

- Ukkosenjumalan poika 37
Ulysses 74
Ungaretti, Giuseppe 92
Unissasaarnaaja: romaani 57

W

- Wahlöö, Per 81
Valtaoja, Esko 86

- Waltari, Mika 77
Varis, Tuula-Liina 63
Weselius, Hanna 64
Viikilä, Jukka 39
Woolf, Virginia 34

Y

- Ystävän muotokuva:
romaani 26

Tämän kirjan on muotoillut ja taittanut Petri Latvala.
Leipätekstin kirjaintyyppi on Martin Majooin vuonna
2000 suunnittelema FF Seria Sans.

